

Дудоров О. О., Хавронюк М. І.

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО
І НАСИЛЬСТВО ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ**

науково-практичний коментар
новел Кримінального кодексу України

Посольство
Великої Британії
в Україні

Дудоров О. О., Хавронюк М. І.

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО
І НАСИЛЬСТВО ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ**

(науково-практичний коментар
новел Кримінального кодексу України)

Київ • 2018

Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2019. – 288 с.

У коментарі відображено і прокоментовано зміни, які були внесені до Кримінального кодексу України згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII від 6 грудня 2017 року.

Для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, викладачів і наукових працівників, аспірантів і студентів юридичних закладів вищої освіти, працівників центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування і реалізують державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, місцевих державних адміністрацій та сільських, селищних, міських, районних у містах рад, їх виконавчих органів (зокрема їх структурних підрозділів з питань сім'ї, служб у справах дітей, органів управління освітою, органів охорони здоров'я тощо), уповноважених підрозділів органів Національної поліції, органів управління освітою, навчальних закладів, установ та організацій системи освіти, органів охорони здоров'я, установ та закладів охорони здоров'я, загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Буде корисний усім, хто цікавиться питаннями кримінально-правової охорони прав та свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави.

ISBN 978-617-7627-07-3

Ця публікація профінансована Посольством Великої Британії в Україні в рамках програми «Комплексний підхід до вирішення проблеми насильства щодо жінок та дівчат в Україні», яка здійснюється Фондом ООН в галузі народонаселення (UNFPA) у співпраці з Міністерством соціальної політики України.

Матеріали, висновки та рекомендації, викладені в цій публікації, можуть не збігатися з офіційною позицією уряду Великобританії та UNFPA.

Publication was funded by the British Embassy in Ukraine as part of the programme «Integrated Response to end gender-based violence against vulnerable women and adolescent girls in Ukraine» implemented by the UNFPA, United Nations Population Fund in cooperation with the Ministry of Social Policy of Ukraine.

The findings, conclusions and recommendations in this publication do not necessarily coincide with the official positions of the UK Government or UNFPA.

Передмова

Новели у кримінальному законодавстві як невід’ємна складова комплексної реформи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі

На початку XXI сторіччя Україна стала однією з перших країн Східної Європи, яка визнала домашнє насильство важливою суспільною проблемою, позбавивши кривдників можливості ховатись за ширмою невтручання у приватне життя. Втім схвалений ще у 2001 р. Закон України «Про попередження насильства в сім’ї», хоча й вказував на правові та організаційні засади попередження та юридичну відповідальність за вчинення насильства в сім’ї, проте не містив ефективних заходів припинення такого насильства, впливу на кривдника та допомоги постраждалим особам.

Кримінальне законодавство України також не містило спеціальних норм, що передбачали б кримінальну відповідальність за вчинення насильства в сім’ї або розглядали б вчинення такого насильства між особами, які перебувають у сімейних чи близьких стосунках, як кваліфікуючу обставину або обставину, що обтяжує покарання. Це укріпило у свідомості правоохоронців та суспільства в цілому хибне переконання, що «домашнє насильство – не злочин». Ці та інші обставини наочно засвідчили, що попереднє законодавство про попередження насильства в сім’ї, через відсутність системного підходу, не було здатне захистити постраждалих осіб від домашнього насильства й насильства за ознакою статі та забезпечити притягнення кривдника до справедливого покарання. Відповідно, постало питання щодо комплексного реформування системи запобігання та протидії домашньому насильству.

Поштовхом до здійснення цієї реформи став остаточний вибір українським суспільством європейського вектору свого розвитку, який означає неухильний рух держави назустріч міжнародним стандартам та прагнення до виконання своїх зобов’язань у сфері прав людини. До таких загальноновизнаних вимог належить запобігання та боротьба

із домашнім насильством та насильством щодо жінок як невід'ємна складова забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок та чоловіків. Це прямо передбачено як Глобальними цілями сталого розвитку ООН на 2016-2030 рр.¹ (Ціль 5), так і Стратегією гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр. (Стратегічна ціль 2)², адже право Ради Європи виходить з того, що повага та захист основоположних прав людини (передусім, права на життя, свободу, особисту безпеку, на повагу до приватного та сімейного життя, заборона тортур, дискримінації) виступають основним обов'язком держави. Більш того, ці права мають бути реалізовані як у публічній, так і в приватній сфері, у сфері особистих чи сімейних відносин.

Задля досягнення зазначених вище цілей народними депутатами України за ініціати́ви І. С. Луценко, а також Міжвідомчою робочою групою на чолі з Заступником Міністра соціальної політики України Н. В. Федорович за участі провідних громадських організацій та за підтримки міжнародних партнерів³ був розроблений комплексний пакет законодавчих змін. Цей пакет включив, з одного боку – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁴, який містить також зміни до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», до Цивільного процесуального кодексу України, до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України щодо питань, які стосуються домашнього насильства та насильства за ознакою статі; з іншого боку – зміни до кримінального блоку: Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству сто-

¹ Цілі Сталого Розвитку ООН на 2016-2030 рр. <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku>

² Рада Європи, Стратегія гендерної рівності на 2018-2023 роки. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-ghr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>

³ Запропоновані зміни багато в чому враховують рекомендації, викладені у Звіті про відповідність окремих законів України вимогам Стамбульської конвенції, підготовленому в межах Проекту Ради Європи «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні». Див. Тручеро Х., Христова Г. Відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Аналітичний звіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/uk/web/stop-violence-against-women-ukraine/publications/project> Експертну підтримку також було надано Фондом ООН у галузі народонаселення в Україні.

⁴ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII, прийнятий 07.12.2017 р., набрав чинності 07 січня 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

совно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Стамбульської конвенції)⁵. Після досить тривалих техніко-юридичних дебатів та світоглядних дискусій (передусім, через інтерпретацію концепції гендерно-зумовленого насильства), запропоновані законодавчі зміни були схвалені Верховною Радою України у грудні 2017 р., підписані Президентом України та впевнено розпочинають непростий шлях практичного застосування.

Просякнуті єдиною ідеєю та принципами, ці закони спрямовані на формування ефективної системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі згідно стандартів Стамбульської конвенції. Унікальність Стамбульської конвенції, як орієнтиру національних політик Європейських країн у відповідній сфері, визначається її належністю до конвенцій Ради Європи нового покоління, що містять не лише декларації, наміри, а перелік конкретних зобов'язань держави стосовно вдосконалення законодавства та правозастосовної практики, а також забезпечення належних фінансових та людських ресурсів.

Цілі та принципи Стамбульської конвенції, їх втілення в оновленому законодавстві України

Стамбульська конвенція була відкрита до підписання 11 травня 2011 р. та набула чинності 1 серпня 2014 р. На сьогодні вона підписана чи ратифікована 45 з 47 держав – членів Ради Європи та Європейським Союзом⁶, з яких 33 держави ратифікували Стамбульську конвенцію, тоді як інші, включаючи Україну⁷, підписали, але ще не ратифікували її. Серед країн, що вже ратифікували Стамбульську конвенцію – Австрія, Бельгія, Данія, Іспанія, Італія, Польща, Фінляндія, Франція та інші найбільш розвинуті країни Європи, а також ті держави, що прагнуть наблизитись до кращих європейських практик та стандартів (Албанія, Сербія, Румунія та ін.). Конвенція Ради Європи про запобігання насиль-

⁵ Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII, прийнятий 06.12.2017 р.; набрання чинності відбудеться 11.01.2019 р. (за винятком змін до ст. 67 ККУ, які набули чинності 12.01.2018 р.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>

⁶ Станом на 24 листопада 2018 р. Див.: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=KNITXgi0

⁷ Україна стала 17-ю державою, яка приєдналась до цього важливого міжнародного юридичного документа 7 листопада 2011 р. Див.: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244679884&cat_id=244276429

ству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами стала першим *юридично обов'язковим документом* в Європі з цього питання і найбільш масштабною міжнародною угодою за обсягом правового регулювання відповідної проблематики.

У сучасних українських умовах важливо підкреслити, що Стамбульська конвенція застосовується *«як у мирний час, так і в ситуаціях збройного конфлікту»*, на що прямо вказує ч. 3 ст. 2 Конвенції. Відповідно, Конвенцію розроблено з урахуванням Римського статуту Міжнародного кримінального суду (2002 р.), а також основних принципів міжнародного гуманітарного права, зокрема, Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) та Додаткових протоколів I й II (1977 р.) до неї. Це, у тому числі, означає визнання триваючих порушень прав людини під час збройних конфліктів, що зачіпають цивільне населення, особливо жінок, у формі поширеного або систематичного зґвалтування та сексуального насильства, а також можливості збільшення насильства за ґендерною ознакою як під час конфліктів, так і після них.

До основних цілей Стамбульської конвенції, що викладені у статті 1, належить захист жінок від усіх форм насильства; запобігання, переслідування і усунення такого явища, як насильство щодо жінок та домашнє насильство, а також сприяння ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і досягненню рівності між жінками і чоловіками, в тому числі шляхом розширення прав і можливостей жінок. Стамбульська конвенція поширюється на всі форми насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство, що, як стверджується, *зачіпає жінок непропорційно*. Втім держави-учасниці можуть також застосовувати положення цієї конвенції до чоловіків, постраждалих від домашнього насильства. Стамбульська конвенція виходить з того, що діти є жертвами домашнього насильства, у тому числі, якщо вони стають свідками (очевидцями) насильства, що відбувається в лоні сім'ї.

*До основних принципів і зобов'язань в галузі прав людини, на яких ґрунтується Стамбульська конвенція, належать*⁸:

- Підхід, заснований на правах людини (англ. *«human rightsbased approach»*), і недискримінація. Стамбульська конвенція визнає насильство стосовно жінок порушенням прав людини та про-

⁸ Див. більш докладно: Тручеро Х., Христова Г. Відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Аналітичний звіт. – С. 10-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/uk/web/stop-violence-against-women-ukraine/publications/project>

явом дискримінації за гендерною ознакою. Стамбульська конвенція підкреслює, що насильство стосовно жінок є серйозним порушенням прав жінок, а також зменшує чи знищує їхню можливість користуватися правами людини, зокрема правом на життя та безпеку, правом на повагу до людської гідності, до приватного та сімейного життя, правом бути вільною від дискримінації, а отже, держави не можуть його ігнорувати. Такий підхід неодноразово підтверджував Європейський суд з прав людини, який вже вирішив низку справ, що стосувались домашнього насильства та насильства щодо жінок, на користь постраждалих осіб (*А. проти Сполученого Королівства, Контрова проти Словаччини, Бівакуа та С. проти Болгарії, Беваква та С. проти Болгарії, Бранко Томасік та інші проти Хорватії, Опуз проти Туреччини, Е.С. та інші проти Словаччини, А. проти Хорватії та Хайдуова проти Словаччини та ін.*).

Суд при цьому виходив не лише з «негативних» зобов'язань держави утримуватись від порушень прав людини, від будь-яких форм неправомірного втручання у їх реалізацію, а й і з *позитивних зобов'язань*. Останні передбачають активні дії держави, спрямовані на забезпечення, захист та сприяння реалізації прав людини, у тому числі – захист від насильства. Позитивні зобов'язання держави охоплюють обов'язки держави *вжити всіх розумних та належних заходів для захисту індивідів від порушень їх прав людини іншими приватними особами*. На базовому рівні цей позитивний обов'язок може бути забезпечений відповідною державою у разі ухвалення нею достатніх положень національного законодавства, що криміналізують поведінку особи, яка зазіхає на основоположні права інших осіб. Більш обтяжлива для держави форма цього позитивного обов'язку вимагає, щоб держава в особі її правоохоронних органів вжила фізичних заходів безпеки по відношенню до потенційної жертви, щодо якої відомо про наявну загрозу насильства. Такий підхід відтворює принцип *«належної уваги»*, який є одним з ключових невід'ємних стандартів Стамбульської конвенції.

- *Забезпечення належної сумлінності (уваги, турботи) (англ. «due diligence»)*. Стаття 5 Стамбульської конвенції визначає принцип *«належної уваги»*, в межах якого держави зобов'язані *застосувувати активні дії (позитивні заходи) для захисту жертв насильства та запобігання, розслідування, покарання і надання відшкодування за акти такого насильства, скоєні державними*

та недержавними суб'єктами. Принцип належної уваги є сталою і важливою складовою сучасної концепції прав людини, до якої завдяки розвитку у цьому напрямку було включено й насильство щодо жінок та домашнє насильство. Згідно з цим принципом, сторони зобов'язані розробити заходи реагування на усі форми домашнього насильства та насильства за ознакою статі, які охоплюються сферою дії цієї Конвенції, таким чином, щоб дозволити відповідним органам належним чином запобігати, розслідувати, карати і надавати відшкодування за такі акти насильства. Невиконання цієї вимоги тягне за собою відповідальність держави.

- *ґендерна перспектива* (англ. «gender perspective»). Стамбульська конвенція підтверджує, що насильство щодо жінок, включаючи домашнє насильство щодо жінок, є ґендерно зумовленим явищем, і закликає сторони включати ґендерну перспективу до процесу виконання положень цієї Конвенції та оцінку їхнього впливу. Сучасне розуміння *ґендерної рівності* передбачає «рівні права для жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, а також їх однакову значущість, можливості, обов'язки та участь у всіх сферах суспільного й особистого життя. Так само вона означає рівний доступ жінок і чоловіків до ресурсів та розподіл цих ресурсів між ними» (Рада Європи, Стратегія ґендерної рівності на 2018-2023 роки)⁹. Сприяння встановленню рівності між жінками та чоловіками (ґендерної рівності), у тому числі шляхом розширення прав і можливостей жінок, повинно бути істотним і невід'ємним компонентом реакції держави на домашнє насильство та насильство щодо жінок.

Викладені зобов'язання визначають основні напрями державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству щодо жінок. Його основу складає так звана *концепція чотирьох «П»*: *профілактика* (англ. «prevention»), *захист* (англ. protection), *кримінальне переслідування* (англ. «prosecution») та *комплексна, всеосяжна політика* (англ. «comprehensive policies»). Три основоположні стовпи передбачають **запобігання** актам домашнього насильства та, в цілому, насильства щодо жінок, **захист** від таких дій і **кримінальну відповідальність** винних. Ці елементи взаємопов'язані та взаємозалежні. Вони вимагають розробки і реалізації **комплексної і скоординованої політики**, яка пропонує цілісний підхід до бо-

⁹ Рада Європи, Стратегія ґендерної рівності на 2018-2023 роки. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>

ротьби з усіма формами насильства щодо жінок та домашнього насильства. Досвід європейських країн показує, що комплексне та скоординоване реагування у законодавчій та практичній площині, яке спрямоване на запобігання такому насильству, захист жертв та переслідування злочинців, діє якнайкраще. І саме тому досягнення правильного балансу між запобіганням, захистом та переслідуванням, із дотриманням пріоритетності потреб жертв, є життєво необхідним.

Основні цілі та принципи запобігання домашньому насильству та насильству стосовно жінок та боротьби з цими явищами, акумульовані у Стамбульській конвенції, були всебічно втілені у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Йдеться, передусім, про такі статті:

- статтю 1 Закону, де надано сучасні визначення термінів, зокрема, розширено поняття домашнього насильства як фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчинюється в сім'ї чи в межах місця проживання;
- статтю 4 Закону, в якій визначаються основні засади запобігання та протидії домашньому насильству;
- статтю 5 Закону, де вказуються основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству згідно з принципом «належної сумлінності»;
- статтю 6 Закону, в якій істотно розширено коло суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, до яких тепер віднесено також суди та прокуратуру.

З метою забезпечення комплексного, скоординованого підходу Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 затверджено *Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі*¹⁰.

У свою чергу, змінами до статті 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» вперше в Україні було запропоноване визначення насильства за ознакою статі, що розуміється як діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції /становище, обов'язки тощо/ жінок і чоловіків), або діяння, що

¹⁰ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF>

стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті. Таке визначення цілком відповідає міжнародно визнаній концепції ґендерно зумовленого насильства.

Окремо слід наголосити, що з метою впровадження комплексної політики Стамбульська конвенція вимагає від держави регулярно збирати відповідні дезагреговані статистичні дані про випадки всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції. У відповідь на цю вимогу в Україні передбачено запровадження унікального за своїм комплексним підходом Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (відповідно до вимог статті 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Запобігання домашньому насильству та насильству за ознакою статі

Серед основних заходів, що має забезпечити держава для *запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству*, Стамбульська конвенція називає:

- забезпечення систематичного навчання фахівців, які перебувають у тісному контакті з жертвами такого насильства;
- проведення кампаній щодо підвищення обізнаності з питань насильства щодо жінок та домашнього насильства, формування «нульової толерантності» у суспільстві до будь-яких проявів такого насильства;
- включення тем стосовно проблематики насильства щодо жінок та домашнього насильства, рівності та недискримінації, ненасильницького розв'язання конфліктів у сімейних та міжособистісних відносинах у навчальні матеріали на всіх рівнях освіти;
- визнання та підтримка важливої ролі НУО, а також залучення медіа-простору та приватного сектору для протидії стереотипним уявленням про сімейні ролі та обов'язки, формування поваги до членів своєї сім'ї та близьких осіб;
- впровадження системи програм для кривдників, які мають бути двох видів – для осіб, які вчинили домашнє насильство, та осіб, які вчинили статеві злочини. Вони мають проводитись досвідченими фахівцями, які пройшли належну підготовку. Значущість таких програм значно зростає в умовах країн, де відбувається збройний конфлікт, адже особи, що повертаються із зони конфлікту, потребують реабілітації та психологічної підтримки.

Відповідні завдання та заходи у сфері запобігання домашньому насильству та насильству за ознакою статі передбачені Розділом III Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (статті 18, 19 Закону), а так статтею 21² Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Водночас, важливо наголосити, що запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству не має покладатись тільки на державу. Стамбульська конвенція закликає залучати всіх членів суспільства, передусім чоловіків та хлопців, до протидії цим явищам задля перетворення Європи (невід'ємною частиною якої є Україна) на зону вільну від насильства.

Стаття 28 «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та стаття 21⁸ Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», що окремо присвячені виконанню програм для кривдників, вказують на те, що кривдник може бути направлений судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством. Така можливість передбачена в межах судового розгляду кримінальних справ у разі вчинення злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, а також справ про накладання адміністративного стягнення за статтею 173² КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування». Притягнення кривдника до передбаченої змінами до Кримінального кодексу України кримінальної відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму. Разом з тим, кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі. Надалі реформування кримінально-виконавчого законодавства має, у разі засудження особи, передбачити можливість проведення таких програм у пенітенціарних установах, що забезпечить досягнення мети кримінального покарання – виправлення засуджених, зміну моделі їх поведінки, навіть психологічну корекцію.

Захист та допомога особам, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі

Особи, які постраждали від насильства щодо жінок та домашнього насильства, у тому числі діти, які стали його свідками, мають здобути *належний захист та підтримку*, зокрема, якщо заходи з попередження не мали необхідного ефекту. Захист та підтримка означають, з одного боку – активне втручання поліції (правоохоронної системи), а з іншо-

го – залучення системи соціальних послуг для надання підтримки особам, які постраждали від такого насильства.

Щодо Стамбульської конвенції, то йдеться, передусім, про такі заходи захисту як *заборонні та обмежувальні приписи*. Передусім, поліція повинна мати повноваження щодо винесення *тимчасового обмежувального припису* (нагального заборонного припису, англ. «*temporary barring order*»), яким кривдника зобов'язують звільнити місце проживання жертви на достатній період (зазвичай до 10 діб). Йому також може бути заборонено відвідувати це місце проживання або наближатись до нього, або у певний спосіб контактувати з жертвою (ст. 52 Стамбульської конвенції). Цей припис, за досвідом багатьох країн, видається представниками поліції на основі *оцінки ризиків, у тому числі, ризику летальності*. Наступним кроком може бути винесення *судового обмежувального припису* (англ. «*restraining or protection order*»), який передбачатиме більш суворі заходи – більш тривалу заборону на проживання в спільному помешканні, обов'язок усунути перешкоди в користуванні майном, обмеження кривдника у спілкуванні з дитиною тощо (ст. 53 Стамбульської конвенції). Такі приписи спрямовані на усунення умов, які стали тригером для інцидентів домашнього насильства, та дозволяють перервати так зване «коло насильства». Пріоритет при цьому має надаватися забезпеченню та захисту постраждалих осіб. Важливо підкреслити, що, у разі запровадження таких засобів, держава *не зобов'язана* забезпечувати кривдників місцем тимчасового перебування.

Завдяки запровадженню, в результаті законодавчої реформи, наведених вище міжнародних стандартів та кращих світових практик працівники уповноважених підрозділів органів Національної поліції України отримали право виносити *терміновий заборонний припис* стосовно кривдника, який вчинив домашнє насильство (стаття 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»). 1 серпня 2018 р. Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 654 був затверджений *Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника*¹¹, що стало важливим кроком на шляху практичного впровадження цього нового для української правової системи спеціального заходу щодо протидії домашньому насильству.

¹¹ Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.08.2018 р. № 654. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18>

Не менш суттєвою новелою стало запровадження в Україні *обмежувального припису* стосовно кривдника, який вчинив домашнє насильство або насильство за ознакою статі, винесення якого віднесено до юрисдикції суду (стаття 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відповідно; стаття 21⁵ Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» відповідно; глава 13 «Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису» розділу IV Цивільного процесуального кодексу України).

Крім попередження та захисту постраждалих осіб, невід'ємним елементом механізму протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі є розвиток системи допомоги, зокрема шляхом розбудови системи соціальних послуг для таких осіб. Стамбульська конвенція передусім вказує на такі засоби та *служби підтримки*:

- *забезпечення недискримінаційного доступу жертви до належної зрозумілої інформації*: постраждалі особи мають бути поінформовані доступною мовою про наявні служби, до яких вони можуть звернутися, а також послуги, які вони можуть отримати. Доцільно, щоб таку інформацію вони отримували також і від співробітників поліції;
- *шелтери (притулки та кризові центри для тимчасового безпечного проживання постраждалих осіб)*: держава (у томі числі – через активізацію ресурсів місцевих громад) має забезпечити розвиток мережі *шелтерів* у достатній кількості та за належного географічного розташування, щоб врахувати потреби як міських, так і сільських мешканок. Передусім йдеться про два види шелтерів – для жертв домашнього насильства та жертв зґвалтування та інших статемих злочинів. Важливо підкреслити, що доступ до таких послуг не має обумовлюватися тим, чи подала постраждала заяву про вчинене щодо неї насильство до поліції.
- *телефонні гарячі лінії допомоги та інші загальні та спеціальні служби підтримки*: Стамбульська конвенція, зокрема, зобов'язує держави гарантувати функціонування загальнодержавних цілодобових (24/7) безоплатних телефонних ліній допомоги для надання консультацій, конфіденційно або з належним урахуванням анонімності, стосовно всіх форм домашнього насильства чи насильства щодо жінок. Слід підкреслити, що, як і у випадку з шелтерами, гарячі лінії з широкого кола питань не *замінюють* собою функціонування спеціалізованих гарячих ліній. Цікаво, що в

Європі досить поширеною є практика, коли діяльність таких гарячих ліній (як і надання інших «спеціалізованих» послуг підтримки), забезпечують фахові громадські організації. Вони фінансуються не лише за сприяння благодійних фондів, міжнародних донорів, соціально відповідального бізнесу, але й за рахунок державного (місцевого) бюджетів, зокрема у порядку соціального замовлення. В цілому, надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства щодо жінок та домашнього насильства, має відбуватись відповідно до уніфікованих мінімальних стандартів, які відповідають кращим європейським практикам¹².

В Україні до спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, віднесено притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам, та інші служби підтримки, призначені виключно для постраждалих осіб (див. ч. 4 статті 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; ч. 4 статті 7¹ Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»). Важливим кроком на шляху їх практичного запровадження стало затвердження Кабінетом Міністрів України 22 серпня 2018 р. Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі¹³, а також Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі¹⁴.

¹² Див.: Формування стандарту: Дослідження і пропозиції щодо мінімальних стандартів надання послуг підтримки жінкам, постраждалим від насильства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/uk/web/stop-violence-against-women-ukraine/publications/project>

¹³ Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF?lang=ru>

¹⁴ Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF>

Покарання кривдників за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі

Серед позитивних зобов'язань держави, що стосуються кримінального переслідування та покарання винних осіб, слід передусім вказати на *криміналізацію домашнього насильства та різних форм насильства щодо жінок*. Стамбульська конвенція вимагає від держав реформи кримінального та кримінального процесуального законодавства, що передбачає криміналізацію домашнього насильства, всіх форм сексуального насильства, а також примусового шлюбу, жіночої мутиляції, переслідування, примусової стерилізації чи примусового аборту, тяжких форм психологічного насильства (так званого психологічного контролю). Так, Стамбульська конвенція зобов'язує сторони криміналізувати усі форми здійснення актів сексуального характеру *без добровільної згоди*, а саме: а) усі дії, які зазвичай трактуються європейським правом як зґвалтування, та включають у себе усі види проникнення, здійснювані будь-якими частинами тіла або предметами; б) будь-які інші примусові акти сексуального характеру, які вчинені без проникнення; с) примушування іншої людини до здійснення вищезначених актів з третьою особою.

Стамбульська конвенція прямо вимагає застосування відповідальності за такі кримінальні правопорушення незалежно від характеру відносин між потерпілою особою та кривдником (зокрема, включає зґвалтування у шлюбі). Крім того, наявність інтимних чи сімейних стосунків між жертвою та правопорушником слід віднести до обставин, що обтяжують вину зловмисника, а пом'якшуючі обставини не можуть базуватися на оцінці поведінки жертви як аморальної, адже суспільні стереотипні уявлення про моральність чи аморальність не можуть виправдовувати будь-які акти домашнього насильства чи інших форм насильства щодо жінок. Ефективне кримінальне переслідування, згідно з вимогами Стамбульської конвенції, також вимагає всебічної поваги до прав постраждалої, оцінки ризиків летальності, продовження розслідування незалежно від наявності заяви жертви, компенсацію у найбільш тяжких випадках шкоди, завданої злочинцем, за рахунок держави.

У фаховому середовищі точаться обґрунтовані дискусії, чи вимагає Стамбульська конвенція буквального відтворення запропонованих нею формулювань відповідних складів злочинів у національних кримінальних законодавствах. Вочевидь, відповідь на це питання не є однозначною, оскільки міжнародні конвенції з прав людини зазвичай не дають прямих «вказівок» державі щодо конкретних формулювань законів, а вказують, швидше, на результат, який має бути досягнутий. У той же час Стам-

бульська конвенція як така є результатом багаторічних напрацювань міжнародно визнаних експертів. Кожна викладена в ній норма є втіленням кращого досвіду нормативного регулювання протидії домашньому і гендерно зумовленому насильству та боротьби з цими явищами, який продемонстрував свою практичну ефективність. Це міркування видається достатнім аргументом на користь запозичення формулювань, що пропонує Конвенція, до національного законодавства і (або) тлумачення його положень з урахувань цілей, принципів та вимог Конвенції.

Новели кримінального законодавства України, що, безумовно, мають революційний характер, значною мірою враховують відповідні вимоги Стамбульської конвенції. Разом з тим, їх належне впровадження у практику кримінального переслідування кривдників та притягнення їх до кримінальної відповідальності вимагає узгодження підходів до тлумачення ухвалених законодавцем змін, на що й спрямований Науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України «Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі», авторами якого стали визнані експерти у галузі кримінального права проф. М.І. Хавронюк та проф. О.О. Дудоров.

Цей коментар покликаний допомогти юридичній спільноті України, подолавши усталені підходи та багаторічну кримінально-правову практику розслідування певних категорій злочинів (зокрема, злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи), розпочати новий етап кримінально-правового захисту осіб, постраждалих від домашнього насильства чи насильства за ознакою статі, відповідно до стандартів, що застосовуються провідними країнами світу.

Підсумовуючи, слід зазначити таке. Як стає очевидним після знайомства зі Стамбульською конвенцією, відсутність або неналежне впровадження будь-якого з чотирьох ключових елементів системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству щодо жінок (*запобігання, захист постраждалих, покарання кривдників, комплексні політики*), робить всю систему неповноспроможною, послаблюючи ефективність інших елементів системи, і, як наслідок – знижуючи потенціал здійсненої реформи у цілому.

Представлений вашій увазі загальний огляд принципів та положень запровадженої законодавчої реформи у сфері протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі й посилення відповідальності кривдників за вчинення такого насильства свідчить про надзвичайно складну та успішну підготовчу роботу, здійснену Україною на шляху до ратифікації Стамбульської конвенції. Її ратифікація дасть Україні

можливість доєднатися до передбаченого Стамбульською конвенцією механізму моніторингу (Група експертів з питань дій у сфері насильства стосовно жінок і домашнього насильства (ГРЕВІО) та Комітету Сторін), який покликаний забезпечити імплементацію Конвенції. Комітет Гревіо матиме можливість отримувати інформацію від громадськості та національних інституцій з прав людини, що посилить спроможність впливу останніх на формування державної політики щодо захисту осіб від насильства у сімейних чи близьких до них відносинах, та громадського контролю за її реалізацією. У свою чергу, якщо Україні вдасться реалізувати увесь закладений потенціал здійсненої законодавчої реформи, вона стане гідним прикладом для інших європейських держав, джерелом кращих практик. Це остаточно засвідчить свідомість вибору української держави на користь європейських стандартів поваги та захисту прав людини, протидії дискримінації та забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства.

*Луценко І.С., народний депутат України,
Представник Президента у Верховній Раді України*

*Федорович Н.В., Заступник Міністра соціальної
політики України*

*Христова Г.О., експертка у сфері європейського
права прав людини, к. ю. н., доцент*

*Кочемировська О.О., радниця з питань протидії
гендерно зумовленому насильству, Фонд ООН у
галузі народонаселення в Україні, к. психол. н.*

Вступ

Рада Європи, яка наразі налічує 47 держав, постійно прагне розробляти спільні демократичні та правові принципи на засадах Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, інших документів із захисту прав людини, у тому числі прав жінок. Останнім часом Рада Європи все активніше виступає на захист жінок від ґендерно зумовленого насильства: у 2002 році була ухвалена Рекомендація (2002)5 щодо захисту жінок від насильства, а 11 травня 2011 р. запропонована для підписання в Стамбулі всеохоплююча Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі – Стамбульська конвенція), унікальність якої полягає у тому, що «вона визнає насильство щодо жінок водночас і порушенням прав людини, і видом дискримінації»¹.

7 листопада 2011 року Стамбульську конвенцію підписано також і від імені України, що дало поштовх до початку роботи з її імплементації в національне законодавство².

¹ Харитонова О.В. Ключові засади ґендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Науково-практичний посібник / О.В. Харитонова. – Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. – С. 31.

² Див. зокрема: Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні. Кращі міжнародні практики та стандарти. Травень 2015. Звіт підготували Хав'єр Тручеро Куевас та Ганна Христова для Ради Європи. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680488676> (дата звернення 09.11.2018). – Назва з екрана: Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні. Відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Аналітичний звіт. Підготовлений та відредагований Хав'єром Тручеро Куевас і Ганною Христовою для Ради Європи за участю Миколи Хавронюка. Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Legislative_Assessment_Report_UA.pdf (дата звернення 09.11.2018). – Назва з екрана: Протидія домашньому насильству. Практичний посібник для поліцейських; Міжнародний експерт: Ентоні Віллс, національна експертка: Ольга Калашник. Режим доступу: <https://rm.coe.int/cvavgu-jan2018-4-ua-web/16807874e0> (дата звернення 09.11.2018). – Назва з екрана: Існуюча система збирання та аналізу даних про насильство щодо жінок і насильство в сім'ї в Україні. Аналітичний експертний

Необхідність підписання та ратифікації Україною Стамбульської конвенції зумовлена багатьма причинами різного характеру. Це і зобов'язання України перед Радою Європи, і необхідність наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу в контексті набуття Україною повноправного членства в ЄС, і потреба зміни культурного сприйняття проблеми населенням.

Донедавна у багатьох суспільствах жінки були просто власністю чоловіків, найчастіше їхнього батька, чоловіка чи брата. Згідно з багатьма правовими системами, зґвалтування належало до порушень права власності – жертвою вважалась не жінка, яку зґвалтували, а особа чоловічої статі, якій вона належала, при цьому засобом правового захисту було передання власності – від гвалтівника вимагалось сплатити батькові чи братові цієї жінки викуп за наречену, після чого вона ставала навіки його власністю. Зґвалтування жінки, яка не належала жодному чоловіку, взагалі не вважалось злочином, як крадіжкою не вважалось підняття знайденої монетки на залюдненій вулиці. Також не скоював зґвалтування і чоловік, який гвалтував власну дружину. По суті, ідея, що чоловік міг зґвалтувати свою дружину, була оксюмороном, таким самим, як сказати, що чоловік вкрав власний гаманець. У деяких суспільствах таке ставлення до жінки існує і досі. Навіть у 2006 році у світі нараховувалось 53 країни, де чоловік не міг бути покараним за зґвалтування своєї дружини. Очевидно, що в більшості цих країн він не карався і за її побиття, і за інші види насильства щодо неї. Навіть у Німеччині лише у 1997 році закон передбачив правову категорію подружнього зґвалтування³.

Саме через несприйняття народними депутатами України незнайомого їм слова «ґендер» у 2016 році Верховною Радою була провалена ратифікація Стамбульської конвенції, а ґендерна (соціальна) ознака в національному законодавстві замінена біологічною ознакою статевої приналежності⁴.

звіт підготувала Ірина Калачова для Ради Європи. Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680471c22> (дата звернення 09.11.2018). – Назва з екрана: Інші публікації проекту «Вільні від страху – вільні від насилля». Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/stop-violence-against-women-ukraine/publications/project> (дата звернення 09.11.2018). – Назва з екрана.

³ Харарі Ювал Ной. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. – С. 185–186.

⁴ Слово «ґендер» означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків. Статева ж приналежність виходить з поділу людей як біологічних організмів на самців та самиць, зокрема за тією ознакою, що перші є гомохромосомними (мають дві різні хромосоми з

Законодавство України тривалий час не містило всеохоплюючого визначення насильства щодо жінок і ґендерно зумовленого насильства (водночас останнє має багато проявів: домашнє насильство, зґвалтування, фізичні напади, переслідування, сексуальні домагання тощо), не передбачало ефективного цивільно-правового захисту потерпілих, ґендерної складової у проведенні превентивних заходів. Стамбульська конвенція ж впроваджує комплексний підхід до боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством, посилює захист від дискримінації за ґендерною ознакою, чим суттєво доповнює існуючі інструменти. Задля наближення до цих стандартів, як важлива складова єдиного комплексного процесу, 7 грудня 2017 року був прийнятий Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яким також внесені значні зміни до Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року (зокрема в частині системної регламентації запобігання насильства за ознакою статі).

Все ж головні причини необхідності ратифікації Україною Стамбульської конвенції та імплементації її положень в національне законодавство – фактичні: домашнє насильство і насильство стосовно жінок є явищами, вельми поширеними в сучасній Україні. Достатньо сказати, що лише протягом 2016–2017 років, згідно з даними судової статистики⁵, більше 82 тис. осіб піддано адміністративним стягненням за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) за насильство в сім'ї, невиконання захисного припису чи непроходження корекційної програми особою, яка вчинила таке насильство. Крім того, щороку щонайменше 200 осіб засуджуються за статеві і суміжні з ними злочини, а тисячі осіб – за заподіяння тілесних ушкоджень, побої і мордування стосовно членів сім'ї.

Розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень на замовлення Фонду ООН у галузі народонаселення, говорять про те, що щорічно 1,1 млн. українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї; 600 представниць слабкої статі гинуть в Україні від домашнього насильства, але лише 10% з понад мільйона жінок, які піддаються насильству, вирішують заявити про це. Кожен день

набором XY), а інші – гетерохромосомними (мають дві однакові хромосоми з набором XX). Але дивно, коли в законі визначено, наприклад, що злочин вчинюється через відмінності в молекулярних структурах організму людини.

⁵ Судова статистика. Порівняльні таблиці щодо стану здійснення правосуддя. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka (дата звернення 01.10.2018). – Назва з екрана.

поліція фіксує 348 фактів домашнього насильства, і в 70-80% випадків його жертвами стають жінки⁶. Насильство в сім'ї має яскраво виражений ґендерний характер, адже більше 70% жертв – це саме жінки, а 90% кривдників – чоловіки; 85% випадків насильства в сім'ї трапляються між інтимними партнерами або членами сім'ї, які мають емоційний зв'язок, що, до речі, ускладнює збір даних та реєстрацію злочинів⁷.

Водночас у деяких верствах українського суспільства, у тому числі, на жаль, і в юридичних колах, існує загальноприйнята, помилкова і небезпечна позиція, згідно з якою сімейні стосунки – це сімейна справа і навіть насильство в сім'ї не є злочином.

За даними Українського інституту соціальних досліджень, лише 27% жінок вважають образи проявом насильства і тільки 32% подібним чином оцінюють приниження. Жертви схильні виправдовувати своїх мучителів з багатьох причин: через фінансову залежність, відсутність власного житла, нерозуміння того, як уникнути агресії, і невіру в те, що хтось може допомогти. Така невіра небезпідставна. Адже майже 40% працівників системи кримінальної юстиції – поліцейських, прокурорів, суддів – вважають домашнє насильство приватною справою, а близько 60% впевнені, що жертви самі винні в тому, що з ними сталося⁸. За даними Фонду ООН у галузі народонаселення, «Ла Страда Україна», Женевського центру демократичного контролю за збройними силами (DCAF), 10-12% представників правоохоронних органів вважають домашнє насильство іноді прийнятним; 77-84% представників правоохоронних органів переконані, що пріоритетом у справах про домашнє насильство є примирення, але не покарання. Очевидно, така позиція є однією з причин того, що лише 6% насильників притягують до відповідальності за ті зґвалтування, про які правоохоронцям стало відомо із заяв потерпілих⁹.

⁶ Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні/ UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення. – Режим доступу: <http://bit.ly/2KgGo7o> (дата звернення 01.10.2018). – Назва з екрана.

⁷ Час відвертості: чому про домашнє насильство не можна мовчати / Українська правда. Життя. – 14 червня 2017 року – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/14/224709/> (дата звернення 01.10.2018). – Назва з екрана.

⁸ Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні/ UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення. – Режим доступу: <http://bit.ly/2KgGo7o> (дата звернення 01.10.2018). – Назва з екрана.

⁹ Дунебабіна О. Домашнє насильство: кого і за що карає закон? / Радіо Свобода. – 27 січня 2018. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/details/29000805.html> (дата звернення 01.10.2018). – Назва з екрана.

Насильство в сім'ї тягне за собою й інші, приховані наслідки. Так, 65% серед тих, хто займається проституцією, відчували сексуальне насильство ще в дитинстві; діти – жертви насильницьких дій в 10 разів частіше намагаються вчинити самогубство, а 50% з них тікають з дому або жебракують¹⁰. Жінки, піддані домашньому насильству в Україні, витрачають щороку загалом до \$190 млн. (збитки від втрати майна, витрати на переїзд і оренду житла, збитки від втрати роботи і заробітку, юридичні консультації і консультації психологів, ліки та медичні послуги)¹¹. Близько \$12 млн. на рік витрачають заклади охорони здоров'я і правоохоронні органи на подолання результатів домашнього насильства¹².

Отже, не повинно бути так, щоб основоположні права людини порушувались у сімейних чи близьких до них відносинах, а суспільству і державі до цього було байдуже.

Не може бути аргументом проти криміналізації домашнього насильства і те, що відповідальність за нього передбачена КУпАП, бо цей Кодекс підлягає реформуванню і склади будь-яких по суті кримінальних, а не адміністративних (управлінських), правопорушень, одним з яких, безперечно, є насильство, з нього мають бути рано чи пізно вилучені.

Експерти Фонду народонаселення ООН підрахували, що ціна насильства над жінками в Україні – витрати, які несе держава і самі сім'ї (адміністративні витрати, втрата майна і працездатності), – сягає \$208 млн. на рік. Проте, міжнародні дослідження доводять, що \$1, вкладений у профілактику, економить \$15–20 подальших витрат, викликаних агресією домашніх насильників¹³.

Ратифікація Україною Стамбульської конвенції, слід сподіватися, – справа недалекого майбутнього. Але перший крок до її ратифікації вже зроблено: 6 грудня 2017 року Верховна Рада України прийняла Закон №2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Криміналь-

¹⁰ Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні/ UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення. – Режим доступу: <http://bit.ly/2KgGo7o> (дата звернення 01.10.2018). – Назва з екрана.

¹¹ Там само

¹² Час відвертості: чому про домашнє насильство не можна мовчати / Українська правда. Життя. – 14 червня 20 17 року – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/14/224709/> (дата звернення 01.10.2018). – Назва з екрана.

¹³ Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні/ UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення. – Режим доступу: <http://bit.ly/2KgGo7o> (дата звернення 01.10.2018). – Назва з екрана.

ного процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (далі – Закон №2227-VIII від 06.12.2017).

Про серйозну увагу, яку цьому Закону було приділено українським парламентом, непрямо свідчить той факт, що проект¹⁴ відповідного Закону (реєстр. номер 4952 від 12.07.2016 р.), ініційованого п. Іриноу Луценко, було зареєстровано за підписами вельми великої групи – 44 народних депутатів України, які представляють різні фракції і групи, а про певні виклики щодо його імплементації (впровадження) – що період від його опублікування (11 січня 2018 року) до набрання ним чинності (11 січня 2019 року, за винятком окремих положень, які набрали чинності 12 січня 2018 року) безпрецедентно тривалий, адже юридична спільнота має належним чином підготуватись до їх належного застосування.

На жаль, імплементацію положень Стамбульської конвенції в національне законодавство України не можна вважати повною і досконалою. Зокрема, положення Закону №2227-VIII від 06.12.2017 не забезпечують встановлення кримінальної відповідальності за будь-яке примушування та будь-які погрози, наслідком яких є тяжке порушення психіки особи, за переслідування (сталкінг), за схилення жінки (чи дівчини) до каліцтва геніталій і за підбурювання дівчини до того, щоб вона зазнала зазначеного каліцтва, як того вимагають статті 33, 34 і 38 Стамбульської конвенції; застосування обмежувальних заходів можна було б передбачити і стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі, – вони могли б застосовуватися після відбуття покарання чи після звільнення від його відбування. Є низка й інших побажань. Але удосконалення законодавства, сподіваємось, буде тривати надалі.

У цьому коментарі для зручності користування ним наведено повні тексти тих статей, до яких були внесені зміни згідно із Законом України №2227-VIII від 06.12.2017, а також список міжнародних документів та національних нормативно-правових актів, які мають стосунок до застосування відповідної статті КК України.

¹⁴ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59648 (дата звернення 01.10.2018). – Назва з екрана.

Авторами коментарю є:

Дудоров Олександр Олексійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка – підрозділи 2.3, 2.5–2.7;

Хавронюк Микола Іванович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального та кримінального процесуального права Національного університету «Києво-Могилянська академія», Голова Науково-консультативної ради при Державному бюро розслідувань – вступ, підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.2, 2.4, 2.8, редагування.

Список основних скорочень

- КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7.12.1984.
- КВК – Кримінально-виконавчий кодекс від 11.07.2003.
- КК – Кримінальний кодекс України від 5.04.2001.
- КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012.
- СК – Сімейний кодекс України від 10.01.2002.
- ЦК – Цивільний кодекс України від 16.01.2003.
- ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004.
- ВР – Верховна Рада України
- ВС – Верховний Суд
- ВСС – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
- ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 4.11.1950.
- ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень
- ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
- ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
- ЗМІ – засоби масової інформації
- КМ – Кабінет Міністрів України
- КС – Конституційний Суд України
- МВС – Міністерство внутрішніх справ України
- МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України
- МСП – Міністерство соціальної політики України
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи
- ПВС – Пленум Верховного Суду
- РЕ – Рада Європи
- Стамбульська конвенція – Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011.
- затв. – затверджений (на, не, ні)
- нмдг – неоподатковуваний мінімум доходів громадян
- ухв. – ухвалений (на, не, ні)

Розділ 1. Новели Загальної частини Кримінального кодексу України

1.1. Призначення покарання

Стаття 66. Обставини, які пом'якшують покарання

1. При призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, визнаються:

- 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;
- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 2-1) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;
- 3) вчинення злочину неповнолітнім;
- 4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;
- 5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- 6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
- 7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого;
- 8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;
- 9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.

3. Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує.

(Стаття 66 зі змінами, внесеними згідно із законами №270-VI від 15.04.2008 і №2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Згідно із Законом України №2227-VIII від 06.12.2017 пункт 7 частини 1 ст. 66 КК викладено у новій редакції. У попередній редакції цього пункту йшлося про вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного «неправомірними або аморальними діями потерпілого».

Проте, очевидно, що, по-перше, поняття «неправомірні дії потерпілого» має надзвичайно широкий аспект (такими діями може бути не обов'язково кримінальне чи адміністративне правопорушення, а й цивільно-правовий делікт чи зловживання правом, яке не має ознак правопорушення, тощо); по-друге, поняття «аморальні дії потерпілого» не відповідає принципу юридичної визначеності, адже в різних групах суспільства аморальними можуть вважатися різні дії, у т.ч. побудовані на різних небезпечних для потерпілих стереотипах щодо необхідності дотримання ними тієї чи іншої поведінки. Норми моралі часто залежать від релігійних чи корпоративних норм, і те, що в одному колі людей вважається аморальним, в іншому може вважатися гідним заохочення і наслідування. Деякі види поведінки вважаються аморальними залежно від місця, часу, статевих, вікових чи інших характеристик їхнього носія (тютюнопаління, вживання алкогольних напоїв, звичка до перегляду еротичних кінофільмів тощо), інші є надто оціночними (наприклад, невихованість, схильність до обценної лексики, вульгарність, брутальність, розбещеність, жадібність, обжерливість).

Слід також мати на увазі, що Стамбульська конвенція (ст. 42) закликає Сторони не пом'якшувати кримінальну відповідальність за відповідні акти насильства через те, що жертва порушила культурні, релігійні, соціальні чи традиційні норми або звичаї належної поведінки, зокрема так звану «честь».

Виходячи із зазначеного, пом'якшувати покарання на підставі того, що злочин було вчинено під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, означає пом'якшувати його, виходячи просто з уявлень судді з приводу того, що є протиправним, а що – аморальним.

Водночас, поняття «жорстоке поводження», «поводження, що приносить честь і гідність особи», «системний характер такого поводження», вжиті у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК згідно із Законом №2227-VIII від 06.12.2017, є значно конкретнішими.

2. Вплив сильного душевного хвилювання – як своєрідного стану психіки особи – має місце, коли у свідомості особи виникає сильна емоція, яка значною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Така емоція виникає раптово, минає швидко і у випадках, коли особа в цей час вчинила правопорушення, як правило, залишає по собі відчуття каяття.

Сильне душевне хвилювання може мати форму фізіологічного афекту, але не тільки.

Фізіологічний афект передбачає негативно забарвлене послаблення контролю за своїми діями, перехід значною мірою від розумового керування ними до інстинктивного і характеризується такими ознаками: реактивністю – виникає як реакція на гострий подразник (слова чи вчинки); раптовістю виникнення – це емоційний спалах, що є несподіваним для самого суб'єкта; різкістю протікання – має характер гострого психічного переживання; імпульсивністю поведінки – емоційне переживання супроводжується бурхливою рухливою активністю, афект не може проявити себе у бездіяльності. Фізіологічний афект слід відрізнити від патологічного афекту, який є хворобливим станом психіки, що виникає в психічно здоровій людині і призводить до глибокого потьмарення свідомості та автоматичних безцільних дій. Іншими видами стану сильного душевного хвилювання, крім афекту, визнаються інші емоційні стани (стрес, гнів, страх, тривога, фрустрація, релігійний екстаз), якщо вони досягли такої сили, що змогли зменшити здатність людини усвідомлювати свої діяння та/або керувати ними.

Тому, якщо у висновку судово-психологічної експертизи констатовано відсутність фізіологічного афекту, це ще не свідчить про відсутність інших проявів стану сильного душевного хвилювання.

3. Судом має бути встановлено, що сильне душевне хвилювання в особи виникло саме внаслідок певної поведінки потерпілого, а не будь-якої іншої особи. Іншими словами, повинен існувати причиновий зв'язок між відповідною поведінкою потерпілого і виникнення у підсудного сильного душевного хвилювання у виді фізіологічного афекту чи в іншому відповідному виді.

Проте, не виключено, що зазначена поведінка потерпілого могла бути спрямована не проти винного, а проти членів його сім'ї, близьких осіб і навіть незнайомців, на захист прав чи інтересів яких встав винний.

4. Зміст п. 7 ч. 1 ст. 66 КК слід тлумачити так, що для застосування судом його норми необхідною є одна з таких умов, за яких сильне душевне хвилювання стало наслідком:

- 1) жорстокого поводження з боку потерпілого, яке могло бути одноактним чи мати системний характер;
- 2) поводження з боку потерпілого, що принижувало честь і гідність особи, яке могло бути одноактним чи мати системний характер.

5. **Жорстоке поводження** може виявитися у безжальних, грубих діяннях винного, які спричиняють потерпілому фізичні чи психічні страждання, – заподіяння болю, штовхання, душення, нанесення

ляпасів, побоїв чи тілесних ушкоджень, мордування, катування, позбавлення їжі, ліків, води, сну, одягу, житла, особистого простору, ненадання можливості отримати медичну допомогу, ненадання доступу до денного світла, примушування до вчинення дій сексуального характеру тощо – перелік видів жорстокого поводження може бути безмежним, а їх додатковою ознакою у більшості випадків є систематичність. Іншими словами, це поняття охоплює всі можливі види фізичного, психічного (психологічного), сексуального та/або економічного насильства (про поняття цих видів насильства див. коментар до ст. 126-1 КК).

Водночас жорстоким поводженням не може бути визнане правомірне насильство, тобто насильство, застосоване за обставин, що викликають протиправність діяння (див. статті 29 Конституції України, статті 3, 5 ЄКПЛ, ст. 7 КПК України, ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію»), зокрема застосування заходів фізичного примусу (фізичної сили, спеціальних засобів, зброї).

6. Поводження, що принижує честь і гідність, прямо заборонене статтею 3 ЄКПЛ та ЦК України. Відповідно до правових позицій ЄСПЛ, поводження є таким, що принижує честь і гідність, якщо воно має на меті викликати у особи почуття страху, муки і меншовартості, а відтак принизити та зневажити її.

Таке поводження може мати форму цькування особи або її тяжкої образи – сильного ураження честі і гідності особи, підриву її репутації.

7. Відповідне поводження слід визнавати таким, що має **системний характер**, коли воно складається з трьох чи більше епізодів. Це призводить до накопичення у особи негативних емоцій. Водночас системність не є обов'язковою характеристикою ані жорстокого поводження, ані поводження, що принижує честь і гідність особи.

8. Стан сильного душевного хвилювання може бути викликаний як жорстоким поводженням з боку потерпілого або поводженням з боку потерпілого, що принижувало честь і гідність особи, так і їхньою комбінацією, відповідним поводженням з боку як однієї особи, так і двох чи більше осіб.

9. Згідно із ч. 2 ст. 66 КК, суд може визнати такими, що пом'якшують покарання, і обставини, не зазначені в ч. 1 цієї статті. Таким чином, перелік обставин, вказаних в ч. 1 цієї статті, є лише орієнтовним.

У цьому контексті слід зазначити, що судами можуть бути:

- по-перше, широко розтлумачені поняття «сильне душевне хвилювання», «жорстоке поводження», «поводження, що принижує честь і гідність особи» (зокрема ширше ніж у статтях 116 і 123 КК);

- по-друге, враховані як обставини, що пом'якшують покарання, й інші обставини, суміжні із вчиненням злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи;
- по-третє, враховано як обставину, що пом'якшує покарання, вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, допущеним не потерпілим, а третьою особою (зокрема особою, яка виконувала розпорядження, вказівку чи прохання потерпілого). Адже це також може викликати відповідні потужні емоції у винного і обмежити його здатність усвідомлювати свої дії та/або керувати ними.

10. Відповідно до ч. 3 ст. 66 КК, суд не може застосувати обставини, прямо визначені в п. 7 ч. 1 ст. 66 КК, у разі, коли діяння винної особи кваліфікуються за статтями 116 або 123 КК, оскільки саме в цих статтях вказані обставини, передбачені як ознаки злочину, що впливають на його кваліфікацію.

Конституція України (ст. 3, ч. 2 ст. 27, статті 28, 29, ч. 4 ст. 55).

ЄКПЛ (статті 2, 3, 5).

Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011, що набуло статусу остаточного 21.07.2011, заява №42310/04.

Конвенція про права дитини. Ратифікована постановою ВР від 27.02.1991 (ст. 19).

Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі. Резолюція 43/173 ГА ООН від 09.12.1988 (принципи 6, 33).

КПК (ст. 3).

ЦК (статті 201, 289, 297).

Закон «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 (ст. 1).

Узагальнення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року.

Стаття 67. Обставини, які обтяжують покарання

1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28);
- 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату, або на ґрунті статевої приналежності;
- 4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;
- 6-1) вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;
- 7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 12) вчинення злочину загальнебезпечним способом;
- 13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

2. Суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 6-1, 7, 9, 10, 12, такою, що обтяжує покарання, навітьши мотиви свого рішення у вирокі.

3. При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.

4. Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

(Стаття 67 зі змінами, внесеними згідно із Законом №92227-VIII від 06.12.2017.)

1. Крім встановлення прямої відповідальності за домашнє насильство, Закон №2227-VIII від 6 грудня 2017 року підвищує відповідальність за *будь-який* злочин, якщо його вчинено:

- на ґрунті статевої приналежності;
- щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад чи має вади розумового розвитку;
- щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;
- щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Важливо порівняти між собою чинний і попередній закони у цій частині (Табл. 1).

Таблиця 1.

Порівняння попереднього і чинного законів.

	Попередній закон	Чинний закон
П. 3 ч. 1 ст. 67	вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату	вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату, <i>або на ґрунті статевої приналежності</i>
П. 6 ч. 1 ст. 67	вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані	вчинення злочину щодо особи похилого віку, <i>особи з інвалідністю</i> або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або <i>особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини</i>
П. 6-1 ч. 1 ст. 67	–	<i>вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах</i>

Отже, під особливий захист КК потрапили всі найбільш незахищені особи.

У цій частині Закон №2227-VIII набрав чинності з 12 січня 2018 року.

2. У зазначеному контексті слід згадати положення ст. 46 «Обтяжуючі обставини» Стамбульської конвенції, згідно з якими «Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості врахування таких обставин, якщо вони вже не є частиною складових елементів правопорушення, згідно з відповідними положеннями національного законодавства як обтяжуючі обставини під час визначення вироку за правопорушення, установлені відповідно до цієї Конвенції:

- a) правопорушення було вчинено проти колишнього чи теперішнього подружжя або партнера, як це визнається національним законодавством, членом сім'ї, особою, яка проживає разом з жертвою, або особою, яка зловжила своїми повноваженнями;
- b) правопорушення або пов'язані правопорушення були вчинені повторно;
- c) правопорушення було вчинено проти особи, уразливої через особливі обставини;
- d) правопорушення було вчинено проти дитини або в присутності дитини;
- e) правопорушення вчинили дві або більше осіб, які діяли разом;
- f) правопорушенню передувало або його супроводжувало тяжке насильство;
- g) правопорушення було вчинено із застосуванням зброї або з погрозою застосування зброї;
- h) правопорушення завдало жертві тяжкої фізичної або психологічної шкоди;
- i) правопорушника вже було засуджено за правопорушення подібного характеру».

У цілому положення Стамбульської конвенції національним законодавцем враховані. Водночас слід звернути увагу на той факт, що одна з основних ідей Конвенції – захист від насильства саме за ґендерною ознакою не знайшла відображення ні у ст. 67 КК, ні у законопроекті взагалі.

У ст. 3 Стамбульської конвенції поняття «насильство стосовно жінок» розуміється як порушення прав людини і форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за ґендерною (тобто соціальною), а не статевою (тобто фізичною) ознакою. Між тим, лише у п. 7 ч. 1 ст. 67 КК згадано про жінку саме як представ-

ника певної статі, причому не про будь-яку жінку, а лише про таку, яка є вагітною.

3. Поняття **«вчинення злочину на ґрунті статевої приналежності»** (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК) не є рівнозначним поняттю «вчинення злочину за ґендерною ознакою». У п. «с» ст. 3 Стамбульської конвенції визначено: «ґендер» означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків. Статева ж приналежність виходить з поділу людей як біологічних організмів на самців та самиць зокрема за тією ознакою, що перші мають дві різні хромосоми з набором XY, а інші – дві однакові хромосоми з набором XX. Отже, згідно із Кримінальним кодексом злочин вчинюється через відмінності в молекулярних структурах організму людини. Врешті-решт український законодавець, однак, має на увазі саме «ґендер», але через непорозуміння вказує в законі на статево-приналежність.

4. Відповідні обставини, визначені в п. 6 ч. 1 ст. 67 КК, означають таке:

- **«вчинення злочину щодо особи похилого віку»** – посягання має місце проти особи, яка досягла загального пенсійного віку: чоловіка віком 60 років і більше, жінки віком 55 років і більше. Саме такий вік визначається законодавством як такий, що є мінімально необхідним для виходу працівника (крім працівників окремих професій) на пенсію.

У ст. 10 Закону «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» міститься поняття особи похилого віку, неприйнятне при застосуванні положень КК України через його складність: по-перше, воно відсилає до ст. 26 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; по-друге, відповідно до цієї статті, всі чоловіки поділяються на різні групи залежно від віку та трудового стажу, і цей поділ має значну кількість винятків; по-третє, зазначено, що особою похилого віку визнається не тільки особа, яка досягла пенсійного віку, встановленого законом, а й особа, якій до досягнення пенсійного віку залишилося не більш як півтора роки. Очевидно, що при вчиненні злочину щодо особи похилого віку у рідкісних випадках винна особа зважатиме на чималі нюанси законодавства. При цьому для інкримінування їй зазначеної ознаки вона повинна усвідомлювати факт вчинення нею злочину саме щодо особи похилого віку.

На практиці таке усвідомлення може бути доведене відповідними доказами, коли: а) потерпілий є очевидно особою зі зниженими, послабленими внаслідок старості функціями усього організму або ж б) вік потерпілого був відомий винному у зв'язку з наявністю між ними, зокрема, родинних чи інших відносин. Зазначене і треба мати на увазі при застосуванні вказаної обставини, що обтяжує покарання;

- **«вчинення злочину щодо особи з інвалідністю»** – посягання здійснене щодо особи зі стійким розладом функцій організму, який при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності; це зумовлює обов'язок держави створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист (ст. 2 Закону «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»). Особами з інвалідністю є не лише особи, які мають виражений анатомічний дефект, за якого інвалідність є очевидною для оточуючих. На основі Положення про медико-соціальну експертизу, затвердженого постановою КМ від 3 грудня 2009 р. № 1317, наказом МОЗ від 05.09.2011 р. № 561 затверджено Інструкцію про встановлення груп інвалідності, яка містить перелік основних видів порушення функцій організму людини, які визначаються медико-соціальною експертизою. До них належать:
- порушення психічних функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мови, емоцій, волі);
- порушення сенсорних функцій (зору, слуху, нюху, дотику, больової, температурної та інших видів чутливості);
- порушення статодинамічних функцій (голови, тулуба, кінцівок, рухливих функцій, статички, координації руху);
- порушення функції кровообігу, дихання, травлення, виділення, обміну речовин та енергії, внутрішньої секреції, імунітету тощо;
- мовні порушення (не обумовлені психічними розладами), порушення голосоутворення, форми мови – порушення усної (ринолалія, дизартрія, заїкання, алалія, афазія) та письмової (дисграфія, дислексія), вербальної та невербальної мови;
- порушення, які викликають спотворення (деформація обличчя, голови, тулуба, кінцівок, які призводять до зовнішнього спотворення, аномальні дефекти травного, сечовидільного, дихального трактів, порушення розмірів тулуба).

Прикладами порушень функцій організму, які дають підстави для встановлення інвалідності ІА, є: кукси обох верхніх кінцівок – на рівні плеча; кукси двох нижніх кінцівок – на рівні стегна у поєднанні з кук-

сою однієї верхньої кінцівки; злякисні новоутворення (з метастазами і рецидивами); інвалідності ІБ: сліпота на обидва ока; хронічна ниркова недостатність ІV ступеня; двобічна відсутність чотирьох, трьох пальців кистей, включаючи перший.

З цього переліку прикладів очевидно, що не будь-яка інвалідність може усвідомлюватися винним, а тому факт такого усвідомлення або факт знання про ознаку інвалідності в потерпілого має бути доведено доказами;

- **«вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в безпорадному стані»**, – посягання спрямоване проти особи, яка не здатна усвідомлювати характер і значення вчинюваних щодо неї дій (втратила свідомість, перебуває у стані тяжкого наркотичного, токсичного чи алкогольного сп'яніння, у шоківому стані, викликаному стихією чи загибеллю близької їй людини тощо) або, хоча і усвідомлює характер і значення вчинюваних щодо неї дій, але не здатна чинити фізичний опір через ті чи інші причини (зв'язана, має тимчасове оніміння кінцівок після носіння кайданок тощо);
- **«вчинення злочину щодо особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку»**, – посягання спрямоване проти особи, яка має відповідний психічний розлад, незалежно від того, чи визнана вона особою з інвалідністю.

Згідно зі ст. 1 Закону «Про психіатричну допомогу», психічні розлади – це розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті; окремо виділяється тяжкий психічний розлад – розлад психічної діяльності (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати навколишню дійсність, свій психічний стан і поведінку.

Психічний розлад є одним зі стійких розладів функцій організму і при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності людини. Тому є підстави визнавати останню особою з інвалідністю. Так, згідно з пунктами 3.1.3, 3.2.8 і 3.3.18 згадуваної вище Інструкції про встановлення груп інвалідності, група інвалідності ІА встановлюється при психічних розладах зі стійкими, значно вираженими психопатологічними синдромами (деменція; олігофренія; ідіотія, імбецильність; слабоумство внаслідок шизофренії та епілепсії); група інвалідності ІБ – при таких захворюваннях: люцидна кататонія,

яка триває більше ніж один рік, слабоумство внаслідок епілепсії з частими (15 і більше разів на місяць) епілептичними нападами; група інвалідності II – при таких захворюваннях: інвалідність внаслідок психічного захворювання, яке триває більше десяти років.

Синонімами слова **«недоумство»** є слова «слабоумство», «деменція». Недоумство може бути вродженим чи придбаним – значення в контексті п. 6 ч. 1 ст. 67 КК це не має;

- **«вчинення злочину щодо малолітньої дитини»** – посягання спрямоване проти дитини, яка не досягла 14-річного віку (саме так малолітня дитина визначається у ст. 31 ЦК).

В усіх перелічених вище випадках необхідно встановити, що винний, вчиняючи злочин, усвідомлював відповідний статус потерпілої особи;

- **«вчинення злочину у присутності дитини»** – злочин вчинено у присутності особи, яка не досягла 18-річного віку (саме так дитину визначено в Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., ратифікованій Україною 27 лютого 1991 р., що після ратифікації стала частиною національного законодавства), і яка усвідомлювала факт вчинення злочину. Присутність дитини означає, що вона була свідком, причому очевидцем, злочину, при цьому сам винний усвідомлював цей факт.

5. Поняття **«вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»** (п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК), означає багато варіантів – посягання спрямоване проти особи, з якою винний:

а) на момент вчинення злочину перебував у зареєстрованому шлюбі; б) раніше, до розлучення, перебував у зареєстрованому шлюбі; в) на момент вчинення злочину перебував не в шлюбних, а в інших сімейних відносинах; г) раніше, до вчинення злочину, перебував в таких інших сімейних відносинах; д) на момент вчинення злочину перебував у близьких відносинах; е) раніше, до вчинення злочину, перебував в таких близьких відносинах.

«Близькі відносини» означають відносини так званих близьких осіб. Відповідно, **«сімейні відносини»** означають наявність статусу членів сім'ї. Детальніше про ці поняття див. коментар до ст. 126-1 КК.

Також слід враховувати, що загалом дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, незалежно від факту спільного проживання, поширюється на таких осіб: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя

(колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онучка); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онучка); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя (ст. 3 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

6. Відповідно до ч. 2 ст. 67 КК, суд:

- може не визнати такими, що обтяжують покарання, обставини, передбачені п. 3 ч. 1 ст. 67, зокрема вчинення злочину на ґрунті статевої приналежності, але повинен мотивувати своє рішення;
- зобов'язаний визнати такими, що обтяжують покарання, обставини, передбачені пунктами б і б-1 ч. 1 ст. 67, зокрема: вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю, особи, яка перебуває в безпорадному стані, особи, яка страждає на психічний розлад чи має вади розумового розвитку, щодо малолітньої дитини або у присутності дитини, щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

7. У ч. 3 ст. 67 КК міститься правило, узгоджене з принципом заборони застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 3 ст. 3 КК). Виходячи з цього правила, суд не може визнати обставинами, що обтяжують покарання, наприклад: вчинення злочину на ґрунті приналежності особи до ЛГБТ, або щодо особи екстравагантного вигляду, або щодо дитини віком від 14 до 18 років або у присутності особи похилого віку.

8. Виходячи з положення ч. 4 ст. 67 КК, суд не може враховувати при призначенні покарання як обставини, що його обтяжують, наприклад:

- вчинення злочину щодо малолітньої дитини – у випадку умисного вбивства малолітньої дитини;
- вчинення насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у

сімейних або близьких відносинах, – у випадках домашнього насильства щодо таких осіб, їх зґвалтування чи сексуального насильства щодо них, -

оскільки ці обставини передбачені, відповідно, у статтях 115, 126-1, 152, 153 Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на його кваліфікацію.

Окремо слід розглянути можливість врахування такої обставини, як вчинення злочину щодо малолітньої дитини, у випадку примушування до шлюбу особи, яка не досягла шлюбного віку. Так, якщо злочин вчинено щодо особи віком до 14 років, а шлюбний вік згідно із законодавством країни громадянства потерпілої особи дорівнює або перевищує 14 років, то діяння треба кваліфікувати за ч. 2 ст. 151-2 КК, без врахування вказаної обтяжуючої обставини. Якщо ж злочин вчинено щодо особи віком до 14 років, а шлюбний вік згідно із законодавством країни громадянства потерпілої особи є меншим за 14 років, то діяння слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 151-2 КК з урахуванням вказаної обтяжуючої обставини.

СК (ст. 3).

Закон «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991.

Закон «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000.

Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9.07.2003.

Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017.

Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005.

Постанова ПВС «Про практику призначення судами кримінального покарання» №7 від 24.10.2003 (пункти 4, 6).

1.2. Звільнення від покарання

Стаття 76. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням

1. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає на засудженого такі обов'язки:

1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання.

2. На осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1 цього Кодексу.

3. На осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, суд може додатково покласти такі обов'язки:

1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

На особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, суд покладає обов'язки, передбачені частиною другою цієї статті, необхідні і достатні для її виправлення з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання.

4. Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин.

(Стаття 76 у редакції Закону №1492-VIII від 07.09.2016, статтю 76 доповнено новою частиною 2 згідно із Законом №2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. У ст. 76 КК визначені три групи обов'язків, які суд може покласти на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням. Це обов'язки, які:

1) покладаються на усіх зазначених осіб (ч. 1 ст. 76);

2) суд може, але не зобов'язаний, додатково покласти на особу, засуджену за злочини, пов'язані з домашнім насильством і звільнену від відбування покарання з випробуванням (ч. 2 ст. 76). Про зміст цих обов'язків див. коментар до ст. 91-1 КК;

3) суд може, але не зобов'язаний, додатково покласти на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням (ч. 3 ст. 76). Ці обов'язки суд покладає на особу з урахуванням: ступеня тяжкості вчиненого злочину; особи винного; обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання¹.

Цей перелік обов'язків є вичерпним, хоча включає ще один, головний обов'язок особи, звільненої від відбування покарання з випробуванням, – протягом визначеного іспитового строку не вчиняти нового злочину (ч. 3 ст. 75 КК).

2. **Злочинами, пов'язаними з домашнім насильством**, слід вважати не лише злочин, передбачений ст. 126-1, а й будь-який інший злочин, вчинений щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, незалежно від того, чи вказані ці обставини у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину. Детальніше про це див. коментар до ст. 91-1.

3. Суд не може змінити зазначені обов'язки, але може замінити вже покладений на особу обов'язок іншим, передбаченим у ст. 76 КК, якщо засуджений з незалежних від нього обставин не може виконати перший обов'язок. У разі, якщо засуджений з незалежних від нього обставин не може виконати обов'язок (обов'язки), покладені на нього судом, уповноважений орган з питань пробації направляє до суду обґрунтоване подання про зміну таких обов'язків (ч. 4 ст. 164 КВК).

4. Відповідні обов'язки передбачають таке:

1) **періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації** (п. 1 ч. 1 ст. 76). Облік засуджених протягом іспитового строку веде уповноважений орган з питань

¹ На жаль, законодавець, доповнивши ст. 76 КК згідно із Законом №2227-VIII від 06.12.2017 новою частиною другою і визнавши таким чином частину другу частиною третьою, забув у новій частині третій слова «передбачені частиною другою цієї статті» замінити словами «передбачені частиною третьою цієї статті».

пробації (ч. 1 ст. 164 КВК). Для цього виноситься постанова про встановлення днів явки на реєстрацію від одного до дванадцяти разів на квартал, з якою засуджені ознайомлюються під підпис, і заводиться листок реєстрації. Періодичність явки на реєстрацію може змінюватися залежно від поведінки засудженої особи, виконання нею обов'язків. Про зміну періодичності явки на реєстрацію виноситься нова постанова (п. 4.14 розділу IV Інструкції про порядок виконання покарання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, далі – Інструкція);

2) **повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання** (п. 2 ч. 1 ст. 76). Згідно із п. 4.20 розділу IV Інструкції повідомлення здійснюється у письмовій формі до зміни місця проживання, роботи чи навчання або протягом трьох днів після їх зміни;

3) **попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого** (п. 1 ч. 3 ст. 76). Пробачення може бути викладене засудженим усно (в залі судового засідання, під час зібрання зацікавлених осіб, на радіо тощо) або письмово (у листі або через газету);

4) **не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації** (п. 2 ч. 3 ст. 76). Отже, виїзд є можливим, якщо уповноважений орган з питань пробації надасть відповідне погодження після перевірки наявності поважних причин (тяжка хвороба родича, необхідність одержання медичної допомоги, вступ у спадщину тощо);

5) **працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду/роботу** (п. 3 ч. 3 ст. 76). Підтвердити виконання цього обов'язку засуджений, який на день ухвалення вироку суду не був працевлаштований, може, надавши довідку з місця роботи або відповідний документ про реєстрацію особи як безробітного, виданий органом державної служби зайнятості;

6) **виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою** (п. 4 ч. 3 ст. 76). У ст. 10 Закону «Про пробацію» щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, передбачене здійснення наглядових та соціально-виховних заходів (наглядова пробація) на підставі пробаційної програми, порядок розроблення та реалізації якої затверджує КМ;

7) **пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб** (п. 5 ч. 3 ст. 76). Цей обов'язок може бути покладений на особу лише у разі, коли матеріалами кримінального провадження підтверджено, що вона страждає на таке відповідне захворювання і потребує лікування. Основи законодавства України про охорону здоров'я відносять до соціально небезпечних захворювань туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепру, хронічний алкоголізм, наркоманію. Виконання цього обов'язку засвідчується довідкою відповідної медичної установи;

8) **дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля** (п. 6 ч. 3 ст. 76). Суд повинен конкретизувати: з ким саме та/або в який саме час спілкування не дозволяється, яким саме маршрутом чи транспортним засобом повинен або не повинен пересуватися засуджений, як саме та в яких саме розважальних чи інших закладах він не повинен проводити дозвілля (наприклад, в кафе, ресторанах не повинен, водночас заборона не поширюється на театри, кінотеатри, бібліотеки, спортивні зали тощо), в який саме час не повинен залишати місце проживання тощо. Такі обмеження мають бути не довільними, а спрямованими на запобігання вчиненню засудженим нових злочинів, утримання його від вчинення адміністративних проступків, вживання алкоголю, наркотичних засобів та інших психоактивних речовин.

Обов'язки, які встановлює суд, повинні бути не лише конкретними, а й реально виконуваними.

5. Нагляд за виконанням засудженим обов'язків, визначених в частинах 1–3 цієї статті, закон покладає на уповноважений орган з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – на командирів військових частин. Суть нагляду полягає у встановленні можливості чи неможливості остаточного звільнення засудженого як такого, що згідно з ч. 1 ст. 78 КК виконав покладені на нього обов'язки і не вчинив нового злочину, або такого, що не виконав покладені на нього обов'язки та/або вчинив новий злочин.

Задля досягнення мети нагляду уповноважений орган з питань пробації: веде облік засуджених протягом іспитового строку; роз'яснює засудженим порядок виконання обов'язків, покладених на них судом; вживає заходів з припинення порушень судових рішень; організовує першочергові заходи з виявлення засуджених, місцезнахо-

дження яких невідоме; звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме; здійснює інші повноваження, передбачені КВК та Законом «Про пробацію» (ч. 1 ст. 164 КВК).

Інші суб'єкти – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, релігійні та благодійні організації – можуть бути залучені лише до соціально-виховної роботи із засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, але нагляд не здійснюють (ч. 2 ст. 163 КВК). У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням у резолютивній частині вироку суд зазначає: тривалість іспитового строку, обов'язки, покладені на засудженого, а також особу, на яку за її згодою або на її прохання, суд покладає обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи (ч. 4 ст. 374 КПК).

КПК (статті 374, 537).

КВК (статті 13, 163–166).

Закон «Про пробацію» від 5.02.2015.

Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм. Затв. постановою КМ №18 від 18.01.2017.

Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань. Затв. наказом ДДПВП та МВС №270/1560 від 19.12.2003 (розділ IV).

1.3. Обмежувальні заходи

Розділ XIII-1

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ

(Кодекс доповнено розділом XIII-1 згідно із Законом №2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

Стаття 91-1. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство

1. В інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки:

- 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;
- 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;
- 3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;
- 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;
- 5) направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми.

2. Заходи, передбачені частиною першою цієї статті, застосовуються до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку.

3. Заходи, передбачені частиною першою цієї статті, можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців.

4. Контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано обмежувальні заходи, здійснює орган пробації за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення злочину військовослужбовцем – командир військової частини.

(Кодекс доповнено статтею 91-1 згідно із Законом №2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Як впливає зі ст. 91-1, передбачені нею обмежувальні заходи можуть бути застосовані виключно до осіб, які вчинили злочин, пов'язаний з домашнім насильством.

У ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» під **домашнім насильством** розуміється діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

У ст. 91-1 КК йдеться не про злочин «домашнє насильство», тобто злочин, передбачений ст. 126-1 КК, а про більш широке поняття – «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». Синтезувавши поняття домашнього насильства, передбачене Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству», із поняттям домашнього насильства, передбаченим в диспозиції ст. 126-1 КК, можна визначити такі ознаки **злочину, пов'язаного з домашнім насильством**. Це будь-який злочин, який:

- 1) полягає у фізичному, сексуальному, психологічному або економічному насильстві;
- 2) вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа;
- 3) наслідками якого є фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи;
- 4) вчинюється систематично (ця ознака не стосується випадків вчинення злочину, який характеризується трьома попередніми ознаками, але водночас містить ознаки іншого злочину проти життя, здоров'я чи волі особи).

Не має значення, визначені ці ознаки у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного чи кваліфікованого складу злочину.

Стамбульська конвенція (ст. 53) ставить як умову, щоб обмежувальні заходи були доступними для жертв усіх форм домашнього насильства, при цьому були: а) доступними для невідкладного захисту та без покладення неналежного фінансового або адміністративного тягаря на жертву; б) виданими на певний період або до їхньої зміни чи зняття; в) у разі необхідності виданими на основі *ex parte*, що має негайну дію; г) доступними незалежно від іншого правового провадження або на додаток до нього; д) дозволеними бути представленими в подальшому правовому провадженні.

У цьому контексті слід звернути увагу на те, що частиною б ст. 194 КПК передбачені практично ті самі обмежувальні заходи, що і в ст. 91-1 КК (крім направлення для проходження пробаційної програми, яке може застосовуватися лише відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 76 КК), але як заходи не кримінально-правового, а кримінального процесуального характеру: в обох випадках вони мають запобіжне значення і відрізняються переважно підставами і порядком їх призначення.

Те саме стосується і термінового заборонного припису стосовно кривдника та обмежувального припису стосовно кривдника, визначених статтями 25 і 26 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», – ними передбачені схожі заходи, але вони застосовуються в адміністративному порядку (заходи, передбачені терміновим заборонним приписом) та в цивільно-процесуальному порядку (заходи, передбачені обмежувальним приписом). Такими заходами є:

- а) згідно з терміновим заборонним приписом:
 - зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
 - заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
 - заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою;
- б) згідно з обмежувальним приписом:
 - заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
 - усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
 - обмеження спілкування з постраждалою дитиною;
 - заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;

- заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, не відомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
- заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Такий самий обмежувальний припис стосовно кривдника може бути надано судом і відповідно до Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (ст. 21-5) в порядку, передбаченому Главою 13 ЦПК.

Наявність трьох різних можливостей щодо застосування таких схожих заходів та трьох різних процесуальних порядків їх застосування збільшує ймовірність, що ті чи інші з них, залежно від ситуації, у разі необхідності, реально будуть вжиті з урахуванням найбільш прийнятного для постраждалої особи засобу захисту від повторення (продовження) насильницької поведінки з боку кривдника.

2. Підставою застосування до особи обмежувальних заходів, передбачених ст. 91-1 КК, є вчинення нею злочину, пов'язаного з домашнім насильством, а **умовами**, за яких такі заходи можуть бути застосовані, є:

- 1) призначення особі покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. Йдеться про будь-який вид покарання, крім позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі, режим виконання яких сам по собі виключає необхідність застосування згаданих обмежувальних заходів;
- 2) звільнення особи з підстав, передбачених КК, від кримінальної відповідальності. Загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності визначено у статтях 44–49 КК, стосовно неповнолітніх – у ст. 97 КК, а спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні окремих злочинів – у ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 212, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 5 ст. 354 та деяких ін.;
- 3) звільнення особи з підстав, передбачених КК, від покарання. Підстави звільнення від покарання визначені у розділі XII Загальної частини КК.

3. Відповідно до ч. 1 ст. 91-1 суд не зобов'язаний застосовувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувальні заходи, а може це зробити. Проте, оскільки ці заходи застосовуються, як визначає закон, «в інтересах потерпілого», і, як визначає згадана Стамбульська конвенція (ст. 52),

«в ситуаціях безпосередньої небезпеки», то суд не може не застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувальні заходи, проігнорувавши позицію потерпілого і не пояснивши у вирокі чи ухвалі, чому саме він не застосував жоден із зазначених заходів.

Водночас за необхідності суд може застосувати одночасно усі п'ять передбачених частиною 1 ст. 91-1 обмежувальних заходів.

Термін «**безпосередня небезпека**» стосується будь-яких ситуацій домашнього насильства, в яких шкода виявляється неминучою або вже матеріалізувалася і може трапитися знову¹.

4. Заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, зазвичай повинна передбачати обов'язок винної особи залишити житло.

У ситуаціях безпосередньої небезпеки найефективніший спосіб гарантувати безпеку жертві домашнього насильства – забезпечення фізичної дистанції між жертвою та її кривдником. У багатьох випадках це вимагає виїзду одного з двох на певний час з місця спільного проживання або виїзду правопорушника з житла жертви. Замість того, щоб покласти тягар поспішного пошуку безпеки в притулку або деінде на жертву, яку часто супроводжують залежні від неї діти і яка має виїхати лише з деякими пожитками і на невизначений час, потрібно забезпечити виїзд кривдника, а жертву залишити вдома. Отже, це положення покладає зобов'язання наділити компетентні органи повноваженнями, які дозволять їм наказувати винному в домашньому насильстві залишити житло і забороняти йому чи їй повертатися або спілкуватися з жертвою. Відповідні органи повинні оцінити міру безпосередньої загрози².

Обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності, може означати накладення як повної заборони будь-якого спілкування з дитиною, так і заборону спілкування з дитиною за певних обставин (зокрема, абсолютна заборона спілкування з дитиною під час перебування кривдника в стані алкогольного чи іншого сп'яніння, заборона спілкування з дитиною в нічний чи інший час, за відсутності інших осіб, за межами певної визначеної території тощо). Цей захід є новим засобом обмеження батьківських прав, який запроваджено в результаті реформи законодавства України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з метою забезпечення «найкращих інтересів дитини».

¹ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (п. 265).

² Там само (п. 264).

Заборона наблизатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин, передбачає заборону правопорушнику заходити до місця проживання жертви та до інших відповідних місць, які мають бути з подачі потерпілого визначені у вирокі чи ухвалі суду. Як вже зазначалось, визначена відстань повинна забезпечувати «фізичну дистанцію між жертвою та її кривдником». Це має бути дистанція, яка не дозволяє ані доторкнутися до потерпілого, ані докинути до нього будь-який предмет, ані докричатися до нього (очевидно, не менше ніж у 100–200 м).

У поєднанні з наступною забороною заборона наблизатися тотожна забороні **переслідування**, яке в деяких правових системах саме по собі визначається як кримінальне правопорушення і означає умисну поведінку стосовно іншої особи, яка чиниться з наміром вселити в потерпілого почуття страху, фактично лякає або змушує його боятися за свою безпеку, а її наслідком стає почуття страху, яке вселяється в потерпілого. Загрозлива поведінка може проявлятися у фізичному слідуванні за особою, появу біля її житла, на місці її роботи, у спортивних, лікувальних або навчальних закладах тощо, небажаному спілкуванні з нею або в доведенні до відома цієї особи факту, що за нею стежать. Це передбачає також інші види загрозливої поведінки, як-от: псування майна потерпілого, залишення непомітних слідів контакту з його особистими речами, дії, спрямовані на домашню тварину потерпілого, фальшиві імена або поширення неправдивої інформації в інтернеті і т. ін.³

Заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб фактично означає заборону будь-якого небажаного для потерпілого віддаленого спілкування. Дійсно, переслідування потерпілого може полягати і в стеженні за ним у віртуальному світі (в чатах, на сторінках соціальних мереж тощо), спілкуванні чи спробі спілкування за допомогою сучасних засобів зв'язку та інформаційно-комунікаційних технологій. Крім того, досвід свідчить про те, що багато хто з переслідувачів не зупиняється лише на своїй жертві й нерідко переслідує близьких до неї осіб, що поглиблює відчуття страху та втрати контролю над ситуацією⁴.

³ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (пункти 182–184).

⁴ Там само (пункти 184–185).

Направлення для проходження програми для кривдників – це накладення обов'язку пройти комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків (ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Кривдник може бути направлений судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року.

У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників (а саме, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування), надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції для вжиття відповідних заходів. Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму.

За непроходження програми для кривдників, а також невиконання обмежувальних заходів чи обмежувальних приписів передбачено кримінальну відповідальність у ст. 390-1 КК (коментар до цієї статті див. нижче).

Направлення для проходження пробаційної програми означає направлення для проходження програми, передбаченої п. 4 ч. 2 ст. 76 КК, що призначається за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можна об'єктивно перевірити (ст. 2 Закону «Про пробацію»).

5. **Суб'єктом**, до якого застосовуються обмежувальні заходи, відповідно до ст. 91-1 КК, є особа, яка вчинила домашнє насильство і на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку. До дитини-кривдника відповідні заходи можуть бути застосовані виключно в порядку, передбаченому Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 9) і Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (ст. 28-1).

6. Строк, на який застосовуються передбачені цією статтею обмежувальні заходи, повинен бути достатнім для забезпечення ефективного захисту жертви, становить від 1 до 3 місяців і визначається судом у кожному випадку окремо щодо кожного обмежувального заходу. У

разі обґрунтованої необхідності продовження цього строку суд так само визначає його окремо щодо кожного заходу і може продовжувати зазначений строк один або декілька разів. Слова **«не більше як на 12 місяців»** стосуються лише строку, на який продовжується початковий строк, тобто загальна тривалість застосування одного чи кількох відповідних заходів врешті-решт не може перевищувати 15 місяців.

7. Контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано будь-який із перелічених у ч. 1 ст. 91-1 обмежувальних заходів, здійснює орган пробації, визначений як такий Законом «Про пробацію», за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення злочину військовослужбовцем – командир військової частини. Права, обов'язки, відповідальність, правовий та соціальний захист персоналу органу пробації визначаються Законом «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» і Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 19). Під час здійснення зазначеного контролю персонал органу пробації має право: перебувати на земельних ділянках, у житлових та інших приміщеннях громадян за їхньою згодою, а також на території і в приміщеннях підприємств, установ та організацій з повідомленням про це керівника або уповноваженої ним особи; відвідувати суб'єктів пробації за місцем їх проживання, роботи або навчання; викликати суб'єктів пробації до органу пробації та отримувати від них усні чи письмові пояснення.

Військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу в ЗС та інших військових формуваннях (як виняток – в інших державних органах) відповідно до Закону «Про військовий обов'язок та військову службу».

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Відкрита для підписання в Стамбулі (Туреччина) 11.05.2011.

Закон «Про пробацію» від 5.02.2015 (статті 2, 19).

Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (статті 1, 25–28-1).

Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7.12.2017.

Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника. Затв. наказом МВС № 654 від 1.08.2018.

Розділ 2. Новели Особливої частини Кримінального кодексу України

2.1. Вбивство і ушкодження здоров'я

Стаття 115. Умисне вбивство

1. Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, – карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

2. Умисне вбивство:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 3) заручника або викраденої людини;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю;
- 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- 6) з корисливих мотивів;
- 7) з хуліганських мотивів;
- 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку;
- 9) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- 10) поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством;
- 11) вчинене на замовлення;
- 12) вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- 13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 цього Кодексу;
- 14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті.

(Стаття 115 зі змінами, внесеними згідно із законами № 270-VI від 15.04.2008, № 1707-VI від 05.11.2009, № 2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Відповідно до Закону №2227-VIII від 06.12.2017 р. зміни до цієї статті внесені лише в частині пункту 10 ч. 2, де йдеться про такі обтяжуючі умисне вбивство обставини, як зґвалтування і сексуальне насильство.

2. За п. 10 ч. 2 ст. 115 КК умисне вбивство, **поєднане зі зґвалтуванням або сексуальним насильством**, кваліфікується, якщо воно вчинене під час

зґвалтування чи сексуального насильства або одразу ж після закінчення одного з названих злочинів.

Про поняття зґвалтування і сексуального насильства див. коментар, відповідно, до статей 152 і 153 КК.

3. Умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням (чи сексуальним насильством), і зґвалтування (чи сексуальне насильство) кваліфікуються за сукупністю злочинів (п. 10 ч. 2 ст. 115 і відповідна частина ст. 152 чи ст. 153), оскільки під час кваліфікації повинна відбутися окрема правова оцінка двох різних діянь.

**Стаття 116. Умисне вбивство,
вчинене в стані сильного душевного хвилювання**

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

(Абзац перший статті 116 в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Статтю 116 КК згідно із Законом № 2227-VIII від 06.12.2017 викладено в новій редакції, суть якої полягає у заміні слів «що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого», словами «зумовленому жорстоким поведженням або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого». Про потребу у такій заміні див. коментар до ст. 66 КК. Слід також зазначити, що стан сильного душевного хвилювання як сильна емоція, яка значною мірою знижує здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними (афект, стрес, гнів тощо), в принципі, не може виникати поступово (не раптово), тому слова про раптовість його виникнення в старому законі були зайвими.

2. Склад умисного вбивства, передбаченого ст. 116 КК як убивства з пом'якшуючими обставинами, є спеціальним по відношенню до складу простого умисного вбивства, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК. Тому, при конкуренції цих норм застосуванню підлягає норма ст. 116 КК.

Відмінність зазначених двох складів злочинів полягає у тому, що для складу злочину, передбаченого ст. 116 КК, характерними є такі специфічні ознаки:

1) потерпілий – особа, яка одноразово вчинила чи системно вчиняла жорстоке поводження або поводження, що принижує честь і гідність особи;

2) емоції – стан сильного душевного хвилювання винної особи.

Про поняття **«жорстоке поводження»**, **«поводження, що принижує честь і гідність особи»**, **«системний характер такого поводження»** див. коментар до ст. 66 КК.

3. **Потерпілим** від цього злочину може бути або особа, яка вчинила відповідне поводження стосовно винного чи іншої особи, або одна з осіб, яка вчинила зазначене поводження. Для кваліфікації вчиненого за ст. 116 необхідно, щоб злочин було вчинено саме проти тієї особи, яка вчиняла (як виконавець та/або як організатор, підбурювач чи пособник) жорстоке поводження або поводження, що принижує честь і гідність особи. Якщо ж, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, винна особа умисно позбавила життя іншу особу, то злочин підлягає кваліфікації за ст. 115 КК (за відсутності ознак умисного вбивства, передбаченого ст. 118 КК, а також за відсутності обставин, визначених в ч. 4 ст. 36 КК).

4. З **об'єктивної сторони** злочин характеризується виключно діями та їхніми наслідками у вигляді позбавлення життя іншої особи, а також причиновим зв'язком між ними.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є **час** його вчинення: злочин може бути вчинено лише у той час, коли винний перебуває у стані сильного душевного хвилювання. Цей стан є короткочасним і триває, як правило, кілька хвилин. Якщо умисне вбивство заподіяно після закінчення цього часу, то дії винного слід кваліфікувати за відповідною частиною (і пунктом частини 2) ст. 115. Протиправна поведінка потерпілого у цьому випадку може бути визнана судом обставиною, що пом'якшує покарання.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння потерпілому смерті.

5. Стан сильного душевного хвилювання є ознакою **суб'єктивного боку** цього злочину і характеризує емоції (емоційний стан). Про поняття **«сильне душевне хвилювання»** див. коментар до ст. 66 КК.

Особливістю умислу (а це вбивство, як вказано в диспозиції статті, може бути тільки умисним) є те, що він виникає раптово: стан сильного душевного хвилювання несумісний із заздалегідь обдуманим умислом (при цьому умисел може бути прямим чи непрямым). Якщо за обставинами справи особа планувала вчинення вбивства потерпілого, який

раніше жорстоко поводився з нею або принижував її честь і гідність, обмірковувала способи вчинення цього вбивства, залучила співучасника (співучасників), підбирала знаряддя вбивства тощо, – усе це є обставинами, які заперечують наявність стану сильного душевного хвилювання. Утім факт перебування особи у такому стані має бути встановлено з урахуванням висновку психолого-психіатричної експертизи.

6. Якщо особа в стані сильного душевного хвилювання вчинила умисне вбивство двох чи більше осіб, або малолітньої дитини (хоча практично малоймовірно, що малолітня дитина може вчинити жорстоке поводження або принизити честь і гідність особи, але повністю виключити такі факти не можна з огляду на феномени акселерації та ранньої маргіналізації) чи жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності, або з особливою жорстокістю, або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, то застосуванню, однак, підлягає норма ст. 116 КК як норма з пом'якшуючими ознаками, а не, відповідно, норми пунктів 1, 2, 4 чи 5 ч. 2 ст. 115.

Якщо умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання вчинене водночас при перевищенні меж необхідної оборони, то, на підставі ч. 4 ст. 36 КК, особа не підлягає кримінальній відповідальності, за умови, що вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди (навіть тяжкої шкоди, якою є позбавлення життя особи): а) небезпечності посягання чи б) обставин захисту. Отже, за таких обставин вчинене не є злочином.

Якщо ж умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання вчинене водночас при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, то особа несе відповідальність за ст. 118 КК, яка є більш сприятливою для неї, оскільки передбачає м'якшу санкцію. Адже правила, аналогічного тому, що міститься в ч. 4 ст. 36 КК, у ст. 38 КК немає.

7. Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Конституція України (ст. 3, ч. 2 ст. 27, статті 28, 29, ч. 4 ст. 55).

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 (статті 33–40).

Конвенція про права дитини. Ратифікована постановою ВР від 27.02.1991 (ст. 19).

ЄКПЛ (статті 2, 3, 5).

Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 (пункти 144–159).

Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі. Резолюція 43/173 ГА ООН від 09.12.1988 (принципи 6, 33).

КПК (ст. 3).

ЦК (статті 201, 289, 297).

Закон «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 (ст. 1).

Ухвала ВС від 22.01.2015 у справі № 5-39к/14.

Постанова ПВС № 2 від 7.02.2003 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи».

Узагальнення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року.

Стаття 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження

1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності, або непоправне знівечення обличчя, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

(Стаття 121 із змінами, внесеними згідно із законами № 1707-VI від 05.11.2009 і № 2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Відповідно до Закону № 2227-VIII від 06.12.2017 р. зміни до цієї статті полягають у доповненні її частини 1 словами «каліцтво статевих органів». Про поняття **статеві органи (геніталії)** див. коментар до ст. 152 КК.

2. Загалом **об'єктивну сторону** злочину утворюють: 1) діяння, яким заподіюється тяжке тілесне ушкодження іншій особі; 2) наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження і 3) причиновий зв'язок між зазначеним діянням і наслідками.

Тілесне ушкодження – це протиправне і винне порушення анатомічної цілості тканин, органів потерпілого та/або їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних тощо.

Дії при заподіянні тілесних ушкоджень виражаються у фізичному, хімічному, біологічному, психічному чи іншому впливі на потерпілого. Бездіяльність має місце тоді, коли винний не вчиняє певних дій, які він повинен був і міг вчинити стосовно іншої людини, що спричинило заподіяння шкоди її здоров'ю у вигляді тілесних ушкоджень.

КК розрізняє тілесні ушкодження трьох ступенів: тяжке, середньої тяжкості і легке. Характер і ступінь тілесних ушкоджень на практиці

визначаються на підставі відповідних положень КК (статті 121, 122, 125) і Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених МОЗ.

Якщо заподіяння тілесних ушкоджень є способом посягання на інші, ніж здоров'я, соціальні цінності, які виступають основними безпосередніми об'єктами злочину, то вчинене має кваліфікуватися за іншими статтями КК. За певних обставин, коли заподіяння шкоди здоров'ю шляхом нанесення тілесних ушкоджень виступає конструктивною ознакою іншого злочину (способом вчинення або його наслідком), воно може бути додатково кваліфіковане за статтями 121, 122, 125.

3. *Каліцтво статевих органів*, згідно зі ст. 38 Стамбульської конвенції, передбачає видалення, інфібуляцію або здійснення будь-якого іншого каліцтва в цілому або частково великих статевих губ, малих статевих губ або клітора. Тобто в Конвенції (на відміну від ст. 121 КК) йдеться виключно про певні жіночі статеві органи. У Преамбулі до Конвенції подано такі слова: «визнаючи із серйозним занепокоєнням те, що жінки й дівчата часто піддаються тяжким формам насильства, як-от:... каліцтву геніталій, що становить тяжке порушення прав людини стосовно жінок і дівчат і є головною перешкодою для досягнення рівності між жінками та чоловіками».

Останнє пояснюється тим, що зазначене каліцтво здатне спричинити хронічний біль, зокрема під час статевих контактів, розлад сексуального потягу, посттравматичний синдром, тяжку психологічну травму, небезпеку для життя через високу крововтрату або інфікування статевих органів, проблеми із сечовипусканням, а пізніше – ускладнення під час пологів і смерть новонароджених дітей, ризик безпліддя та інші серйозні наслідки, такі як абсцеси, виразки, кісти, утворення рубців¹. Власне і метою, з якою заподіюється таке каліцтво, як правило, є позбавлення статевих органів жінки належної сексуальної функції².

¹ Eliminating female genital mutilation: an interagency statement // UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNHCHR, UNHCR, UNICEF, UNIFEM, WHO. – Режим доступу: http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw52/statements_missions/Interagency_Statement_on_Eliminating_FGM.pdf. – Р. 11. – Заголовок з екрану (дата звернення: 23.10.2018 р.); Операції на жіночих статевих органах, які призводять до каліцтва. Інформаційний бюлетень ВООЗ №241 Травень 2008 р. Режим доступу: <https://z-l.com.ua/ua/newsid/30> – Заголовок з екрану (дата звернення: 23.10.2018 р.)

² Female Genital Mutilation in Europe: An analysis of court cases. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-based-violence/eliminating-female-genital-mutilation_en. – Заголовок з екрану (дата звернення: 23.10.2018 р.).

У ст. 38 Конвенції передбачено злочин за фактом каліцтва жіночих статевих органів, жертвами якого стають жінки чи дівчатка. Вона спрямована на криміналізацію традиційної практики видалення певних частин жіночих статевих органів, характерної для деяких спільнот, які застосовують її до жіночого населення. Така практика призводить до незворотної шкоди на все життя й застосовується без згоди жертви. Криміналізується акт видалення, інфібуляції або будь-яке інше каліцтво в цілому або частково великих статевих губ, малих статевих губ або клітора, зокрема, якщо це роблять медичні працівники, згідно з вимогами Резолюції 61.16 Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я ВООЗ з питань прискорення заходів боротьби за ліквідацію каліцтва жіночих статевих органів³.

Термін «*видалення*» стосується часткового або повного видалення клітора або малих статевих губ. «*Інфібуляція*» означає звуження входу до піхви через створення щільного кільця в результаті обрізання внутрішніх статевих губ. Термін «*будь-яке інше каліцтво*» означає будь-які інші фізичні зміни на жіночих статевих органах».

Класифікація ВВО 2007 р. передбачає чотири типи зазначеного каліцтва (мутиляції): 1) часткове чи повне висічення клітора (клітородектомія); 2) часткове чи повне висічення клітора та малих та/або великих статевих губ (ексцизія); 3) звуження вагінальної орбіти шляхом обрізання/зміщення статевих губ без видалення клітора (інфібуляція); 4) всі інші шкідливі процедури для жіночих геніталій не з медичною метою – проколювання, надрізи, припікання, обскубування тощо⁴.

Каліцтво чоловічих статевих органів у відповідних випадках також може бути кваліфіковане за ст. 121 як «каліцтво статевих органів» та «втрата будь-якого органа чи його функцій», або тільки за статтями 125 чи 122 (останнє залежить від тяжкості заподіяної шкоди). Обрізання крайньої плоті пенісу не вважається каліцтвом, якщо воно вчинюється у визначених законодавством закладах з гігієнічною метою або як хірургічне лікування фімозу, незважаючи на ризик кровотечі чи інфіку-

³ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (пункти 198 і 199).

⁴ Classification of female genital mutilation. – Available at: <http://www.who.int/reproductivehealth/topics/fgm/overview/en/> (дата звернення: 24.10.2018 р.). Цитується за: Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Науково-практичний посібник / О.В. Харитонова. – Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. – С. 69.

вання. Водночас, обрізання крайньої плоти може спричинити (залежно від кількості обрізаної тканини, точної конфігурації кровоносних судин і нервів тощо, особливо у хлопчиків під час зростання) такі наслідки як болісність і навіть неможливість ерекції.

Як і обрізання крайньої плоти пенісу чоловіка, здійснення певної зміни великих статевих губ, малих статевих губ або клітора жінки не може кваліфікуватися за ст. 121, якщо воно є дозволеною згідно із національним законодавством формою медичного втручання або пластичною операцією на статевих органах, яка обумовлена медичними та/або косметологічними показаннями. Але ознаки, за якими можна відрізнити останню від кримінально караного каліцтва статевих органів, мають бути встановлені за допомогою Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

У випадку каліцтва статевих органів, поєданого з високою крововтратою, формула обвинувачення повинна включати і небезпечність для життя в момент заподіяння.

Відповідальність за спричинення каліцтва статевих органів настає тільки за ст. 121 безвідносно спеціальної мети (дотримання релігійних норм або забезпечення традиційної покірності майбутньої дружини чоловікові тощо)⁵. Додатково кваліфікувати ці дії, наприклад, ще за ст. 161 як обмеження прав громадян за ознакою статі не потрібно, оскільки це обмеження вже враховано у ст. 121.

4. Якщо внаслідок каліцтва статевих органів має місце втрата репродуктивної здатності, то діяння так само кваліфікується за ст. 121 КК, але додатково за ознакою **втрати будь-якого органа або його функцій**. При цьому під втратою репродуктивної здатності треба розуміти втрату здатності до злягання чи втрату здатності до запліднення, зачаття та дітородіння (розродження).

Водночас втрату репродуктивної здатності як наслідок заподіяння тяжкого тілесного ушкодження слід відмежовувати від примушування жінки до аборту чи чоловіка до стерилізації (частини 2 і 4 ст. 134). У випадку такого примушування злочин є закінченим з моменту застосування психічного чи фізичного примушування, а наслідки у виді аборту чи стерилізації потребують додаткової кваліфікації за ст. 121.

⁵ Детальніше про це: Байда А.О. До питання кримінальної відповідальності за калічення жіночих статевих органів / А.О. Байда // Вісник Асоціації кримінального права України: електрон. наук. вид. – Харків, 2016. – Вип. 2. – С. 202–210. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/13_Bayda.pdf (дата звернення: 23.10.2018 р.). – Назва з екрана.

Питання про кваліфікацію окремих випадків каліцтва статевих органів за ст. 121 КК, але за ознакою втрати органом його функції (зокрема, йдеться про статеву функцію) буде мати характер дискусійного до часу його розв'язання в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень та в судовій практиці.

5. Не виключено, що каліцтво статевих органів може мати такі наслідки, які підпадають під ознаки **іншого розладу здоров'я, поєднаного зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину** (не менше 33%). У цьому випадку їх треба кваліфікувати так само за ст. 121 КК, але в опис обвинувачення включати обидві ознаки.

Під розладом здоров'я слід розуміти безпосередньо поєднаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес. Розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженнях установлюються після наслідку ушкодження, що визначився, на підставі об'єктивних даних з урахуванням документів, якими керується у своїй роботі експертна комісія.

Під стійкою (постійною) втратою загальної працездатності розуміється така необоротна втрата функції, яка повністю не відновлюється. Фактично йдеться про інвалідність. Під наслідком ушкодження, що визначився, слід розуміти повне загоєння ушкодження і зникнення хворобливих змін, які були ним обумовлені. Це не виключає можливості збереження стійких наслідків ушкодження (рубця, деформації тощо).

Складнощі визначення стійкої (постійної) втрати загальної працездатності можуть виникнути, коли тілесне ушкодження заповдіяє особі, яка на цей момент вже була інвалідом. У інвалідів стійка втрата працездатності у зв'язку з ушкодженням визначається як у практично здорових людей, незалежно від інвалідності та її групи, за винятком тих випадків, коли інвалідність пов'язана із захворюванням або новим ушкодженням органа чи частини тіла, що були травмовані раніше. У цих випадках розмір стійкої втрати загальної працездатності у зв'язку з одержаною останньою травмою треба визначати з урахуванням наявної стійкої втрати загальної працездатності від попереднього ушкодження.

У дітей (оскільки вони ще не є працездатними) втрата загальної працездатності визначається, виходячи із загальних підстав, що встановлені згаданими вище Правилами, із зазначенням, що ця втрата настане після досягнення працездатного віку.

Розміри стійкої втрати працездатності визначаються з урахуванням нормативно-визначених МОЗ критеріїв установлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках.

6. Також не виключено, що каліцтво жіночих статевих органів може спричинити **переривання вагітності**. Цей факт також треба включати в опис обвинувачення.

Переривання вагітності, незалежно від її строку, належить до тяжкого тілесного ушкодження за умови, що між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причиновий зв'язок. Методика проведення експертизи у таких випадках викладена в Правилах проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів у бюро судово-медичної експертизи, затверджених МОЗ.

Переривання вагітності зазвичай спричинюється шляхом нанесення побоїв, поранень, застосування отруйних чи інших речовин (зокрема і під час каліцтва геніталій) тощо. У цьому полягає перша відмінність переривання вагітності як ознаки тяжкого тілесного ушкодження від переривання вагітності в результаті незаконного проведення аборту (ст. 134), при вчиненні якого винний застосовує інші способи штучного переривання вагітності. Друга відмінність обумовлюється суб'єктивним моментом: при вчиненні злочину, передбаченого ст. 134, умисел винного не спрямований на заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у виді тяжких тілесних ушкоджень, як це має місце при вчиненні злочину, передбаченого ст. 121.

7. **Суб'єктом** злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

8. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується умислом до діянннн і наслідків (за винятком психічного ставлення до наслідків у виді смерті – воно є необережним).

Мета умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження впливає на кваліфікацію цього діяння лише в одному випадку – коли такою метою є залякування потерпілого або інших осіб (ч. 2 ст. 21). Водночас установлення мотиву і мети при заподіянні умисного тяжкого тілесного ушкодження є обов'язковим, оскільки наявність певних мотиву чи мети є підставою для кваліфікації такого діяння за іншими статтями КК. Так, коли заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження обумовлене певним мотивом чи метою (зокрема, ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398, ч. 1 ст. 442), кваліфікувати дії винних ще й за ст. 121 не потрібно.

9. **Кваліфікованими видами** умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121) є вчинення його: 1) способом, що має характер особливого мучення; 2) групою осіб; 3) з метою залякування потерпілого або інших осіб; 4) з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; 5) на замовлення або 6) спричинення ним смерті потерпілого.

Умисне тяжке тілесне uszkodження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, має місце тоді, коли його заподіяння здійснювалося у певний спосіб – супроводжувалось особливим фізичним чи моральним стражданням або нестерпним болем для потерпілого. Синонімом особливого мучення є поняття «**особлива жорстокість**» (див. ст. 115 КК).

Характер особливих мучень можуть мати, зокрема, видалення, інфібуляція, будь-яке інше каліцтво великих або малих статевих губ чи клітора, вчинені без наркозу.

При цьому необхідно, щоб прямим або непрямим умислом винного охоплювалося не тільки те, що він заподіює потерпілому тяжке тілесне uszkodження, а й те, що воно здійснюється способом, який має характер особливого мучення.

Поняття **групи осіб** визначене у ст. 28 КК. У ч. 2 ст. 121 йдеться про вчинення умисного тяжкого тілесного uszkodження як групою осіб без попередньої змови, так і про групу осіб за попередньою змовою і організовану групу: достатньо лише встановити, що у вчиненні злочину брали участь двоє чи більше виконавців.

Умисне тяжке тілесне uszkodження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб, має місце тоді, коли такі uszkodження заподіюються для викликання в них почуття страху перед винним чи іншими особами. Однак страх не є самоціллю заподіяння зазначених uszkodжень. Найчастіше вони є засобом впливу на потерпілого чи інших осіб, щоб примусити їх виконати певну дію чи утриматись від її виконання. **Іншими особами**, на залякування яких може бути спрямоване заподіяння тяжких тілесних uszkodжень потерпілому, слід визнавати будь-яких осіб, на яких, на думку винного, вчинення зазначених дій щодо потерпілого може вчинити бажаний для винного вплив (близькі родичі потерпілого, друзі тощо).

Каліцтво жіночих статевих органів, наприклад, **з мотивів національної або релігійної нетерпимості** може бути кваліфіковане за ч. 2 ст. 121 КК лише у випадку, коли його спричинює представник однієї національності чи конфесії стосовно представника іншої національності чи конфесії саме за мотивами відповідної нетерпимості.

Поняття «**замовлення**» у складі цього злочину є аналогічним поняттю замовлення у складі умисного вбивства (ч. 2 ст. 115 КК).

Умисне тяжке тілесне uszkodження, що спричинило смерть потерпілого, має місце тоді, коли в результаті описаного у ч. 1 ст. 121 діяння настає смерть потерпілого. Особливістю цього кваліфікованого

виду умисного тяжкого тілесного ушкодження є те, що у ньому присутні два наслідки (первинний – тяжкі тілесні ушкодження і похідний – смерть), психічне ставлення до яких з боку винного є різним. До заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження він ставиться умисно, а до настання смерті потерпілого від такого ушкодження – необережно.

На практиці особливу складність становить відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства та від необережного вбивства. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій. Загалом розмежувальними ознаками є такі:

1) спосіб, збраряддя, кількість, характер і локалізація поранень та інших тілесних ушкоджень: у разі заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, вони свідчать про спрямованість умислу на заподіяння тяжких або (при невизначеному умислі) будь-яких тілесних ушкоджень; у разі умисного вбивства – про спрямованість умислу на заподіяння смерті; при необережному вбивстві – про відсутність умислу на заподіяння смерті;

2) психічне ставлення до діяння: у разі заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, умисел спрямований на заподіяння тяжких або (при невизначеному умислі) будь-яких тілесних ушкоджень; у разі умисного вбивства – умисел спрямований на заподіяння смерті (особа бажала смерті потерпілого або свідомо припустила її настання); при необережному вбивстві – умислу на заподіяння смерті чи тяжких тілесних ушкоджень немає (утім може бути умисел на заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень);

3) психічне ставлення до наслідків: у разі заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, психічне ставлення до смерті – необережне; у разі умисного вбивства – умисне; при необережному вбивстві – необережне.

З метою точного визначення психічного ставлення особи до діяння і наслідків додатково враховують: а) стосунки між винним і потерпілим, що передували події (до моменту заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, і до моменту умисного вбивства вони, незалежно від їхньої тривалості, бувають, як правило, ненормальними, а до моменту заподіяння необережного вбивства, як правило, нормальними); б) тривалість часу з моменту вчинення діяння і до настання смерті потерпілого (у разі заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, як правило, смерть настає не відразу після вчинення діяння; за наявності умислу

на умисне вбивство час настання смерті не має значення; при необережному вбивстві смерть настає відразу після вчинення діяння).

10. Стаття 38 Стамбульської конвенції, крім зазначеного каліцтва жіночих геніталій, пропонує Сторонам криміналізувати: а) примушування жінки (чи дівчини) до того, щоб вона зазнала такого каліцтва; б) схилення жінки (чи дівчини) до цього; в) підбурювання дівчини до того, щоб вона зазнала зазначеного каліцтва. Український законодавець ці діяння не криміналізував, а кваліфікувати їх за ст. 121 і частинами 3, 4 і 5 ст. 27 КК як організацію, підбурювання чи пособництво в умисному тяжкому тілесному ушкодженні, звісно, не можна, оскільки у ст. 27 КК йдеться про відповідну форму взаємодії з іншим співучасником, але не з потерпілим. Таким чином, лише за наявності ознак катування, поєднаного з примушуванням жінки (чи дівчини) до каліцтва жіночих геніталій, вимоги Стамбульської конвенції можна вважати виконаними. При цьому необхідно пам'ятати, що практично завжди заподіяння морального чи фізичного страждання шляхом будь-яких насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, або з метою дискримінації, кваліфікуються як катування, і що поняття насильницьких дій у цьому випадку повинно тлумачитися якомога більш широко з тим, щоб охопити собою усі можливі причини заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання – такий підхід впливає із обов'язкових для України актів міжнародного законодавства, які визнають катування одним з видів жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Слід також мати на увазі, що КК України, як його розділ VIII Загальної частини, так і інші положення, не містить такої обставини, що виключає злочинність діяння, як згода чи прохання потерпілої особи. Тому посилення на те, що каліцтво жіночих геніталій було вчинене за згодою або на прохання жінки чи дівчини є нікчемним. Не повинні впливати на таку позицію і окремі рішення судів, які у випадках, коли шкоду фізичного характеру завдано потерпілій особі за її попередньою згодою або на її прохання (під час спортивного двобою чи іншого змагання, внаслідок невдалої пластичної операції тощо), закривають кримінальні провадження за відсутністю складу злочину чи з інших підстав⁶.

Рекомендація Rec (2002) Комітету міністрів Ради Європи про захист жінок від насильства від 20 квітня 2002 р. закликає держав-членів криміналізувати ушкодження статевих органів особи жіночої статі як за

⁶ Детальніше про це: Зенова М.В. Поняття, види і значення згоди (або прохання) особи на заподіяння шкоди її правоохоронюваним інтересам (порівняльне кримінально-правове дослідження). Автореф. дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.08. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2015. – 20 с.

її згоди, так і без такої (п. 35 Додатку). Очевидно, що в останні роки через процеси масової міграції в Європу з Азії і Африки ця проблема надзвичайно актуалізувалась.

Конвенція РЄ про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, від 11.05.2011.

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Затв. наказом МОЗ № 6 від 17.01.1995.

Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих став у бюро судово-медичної експертизи. Затв. наказом МОЗ № 6 від 17.01.1995.

Положення про медико-соціальну експертизу. Затв. постановою КМ № 1317 від 3.12.2009.
Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності. Затв. постановою КМ № 1317 від 3.12.2009.

Критерії встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків. Затв. наказом МОЗ № 420 від 5.06.2012.

Резолюція Європейського Парламенту стосовно нульової толерантності до мутіляції жіночих геніталій (2017/2936(RSP), 7 лютого 2018 р.).

Декларація Комітету міністрів РЄ щодо необхідності активізації зусиль з попередження і подолання операцій з каліцтва жіночих статевих органів та примусових шлюбів у Європі (прийнята на 1293-м засіданні заступників міністрів, 13 вересня 2017 р.).

Настанови з ефективної та багатообіцяючої практики, спрямованої на попередження і викорінення операцій з калічення жіночих статевих органів та примусових шлюбів (прийняті Керівним комітетом з прав людини (CDDH) на його 87-му засіданні 6-9 червня 2017 р.).

Аналіз правової ситуації на міжнародному рівні і в державах-членах Ради Європи щодо боротьби з операціями калічення жіночих статевих органів та примусовими шлюбами прийняті Керівним комітетом з прав людини (CDDH) на його 85-му засіданні 14-17 червня 2016 р.).

Стаття 123. Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання

Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що припинює честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого, –

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років.

(Стаття 122 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Статтю 123 КК згідно із Законом №2227-VIII від 06.12.2017 викладено в новій редакції, суть якої полягає у заміні слів «що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого», словами «зумовленому жорстоким поведінням, або таким, що припинює честь і гідність особи, а також

за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого». Про потребу у такій заміні див. коментар до ст. 66 КК.

2. Всі ознаки злочину, передбаченого ст. 123 КК, збігаються з ознаками злочину, передбаченого ст. 116 КК (див. коментар до цієї статті). Винятком є лише ознаки дії та її наслідків – це заподіяння іншій особі тяжкого тілесного ушкодження (а не смерті).

Поняття **тяжких тілесних ушкоджень** визначене у ст. 121 КК. Про поняття **«стан сильного душевного хвилювання»**, **«жорстоке поводження»**, **«поводження, що принижує честь і гідність особи»**, **«системний характер такого поводження»** див. коментар до ст. 66 КК.

3. Якщо особа умисно заподіяла тяжкі тілесні ушкодження, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, що виникло внаслідок зазначених у ст. 123 КК обставин, і одночасно в стані необхідної оборони, перевищуючи її межі, то вчинене слід кваліфікувати за ст. 124 КК, санкція якої є більш м'якою, ніж санкція ст. 123 КК.

4. Якщо тяжкі тілесні ушкодження в стані сильного душевного хвилювання заподіяні водночас при перевищенні меж необхідної оборони, то, на підставі ч. 4 ст. 36 КК, особа не підлягає кримінальній відповідальності, за умови, що вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди: а) небезпечності посягання чи б) обстановці захисту. Отже, за таких обставин вчинене не є злочином.

Якщо ж тяжкі тілесні ушкодження в стані сильного душевного хвилювання заподіяні водночас при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, то особа несе відповідальність за ст. 124 КК, яка є більш сприятливою для неї, оскільки передбачає м'якшу санкцію. Адже правила, аналогічного тому, що міститься в ч. 4 ст. 36 КК, у ст. 38 КК немає.

Постанова ПВС № 2 від 7.02.2003 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (п. 23).

2.2. Домашнє насильство

Стаття 126-1. Домашнє насильство

Домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, –

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років.

(Стаття 126-1 в редакції Закону № 2227-VIII від 6.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є здоров'я і нормальний психологічний стан особи. Додатковим факультативним його об'єктом можуть виступати воля, честь і гідність особи, її психічна недоторканність.

2. Оскільки йдеться виключно про «домашнє насильство», то **потерпілий** від злочину є спеціальним. Ним можуть бути тільки: один з подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, з якою винний перебуває або перебував у сімейних або близьких відносинах.

Загалом дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (прожи-

вали) в сім'ї патронатного вихователя (ст. 3 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

У ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» під **домашнім насильством** розуміється діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Подружжям є жінка та чоловік, які зареєстрували свій шлюб в порядку, визначеному СК. Відповідно до СК (ст. 3), подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми і з інших поважних причин не проживають спільно. Тому насильство буде вважатися домашнім та за наявності підстав кваліфікуватися за ст. 126-1 і тоді, коли подружжя не проживають спільно.

Відповідно до СК (ч. 2 ст. 21) проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Але, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю без шлюбу і мають спільні права та обов'язки сімейного характеру (утримання житла, зберігання і приготування їжі, ремонт, прибирання тощо), то в розумінні ст. 126-1 КК вони вважаються такими, що перебувають у **сімейних відносинах**. У таких саме сімейних відносинах можуть перебувати не лише подружжя, а й батьки та діти, баба та дід, онуки, брати та сестри, мачуха, вітчим, усиновлювачі та усиновлені, інші особи, які проживають однією сім'єю.

Особами, які перебувають у **близьких відносинах**, слід вважати так званих близьких осіб, тобто тих, які мають сексуальні позашлюбні або партнерські стосунки і постійно або час від часу проживають спільно, не маючи при цьому прав та обов'язків сімейного характеру.

Не має значення стать потерпілого: ним може бути як жінка, так і чоловік або ж трансгендер. Діти обох статей також можуть бути потерпілими від домашнього насильства, у тому числі і як свідки насильства в лоні сім'ї, що стосовно них є різновидом психологічного насильства¹.

¹ Поняття *близьких осіб* найточніше визначено в положенні ст. 1 Закону «Про запобігання корупції» (ст. 1), яке через його практичну досконалість може бути застосоване і для

Зазначене узгоджується з положеннями Стамбульської конвенції, відповідно до якої, зокрема, домашнє насильство може бути двох видів: 1) насильство у стосунках інтимних партнерів – з боку теперішнього чи колишнього чоловіка чи дружини або партнера (особи, з якою потерпілий перебуває або перебував у сімейних чи близьких відносинах) і 2) насильство у стосунках між поколіннями – зазвичай батьками і дітьми або дідами (бабами) й онуками. Останнє може мати місце з боку особи до своєї дитини, батька чи матері (жорстоке поводження з особами похилого віку) або насильство в стосунках між будь-якими іншими двома чи декількома членами сім'ї різних поколінь і, знову ж таки, спільне проживання потерпілого та правопорушника не вимагається².

За ознаками суб'єктів, а також місця та обставин його вчинення домашнє насильство слід відрізнати від так званого *булінгу* – морального чи фізичного насильства, що проявляється, зокрема, в образах та цькуванні в колективі (зокрема, в середовищі школярів і студентів).

3. Об'єктивну сторону злочину складають: 1) діяння; 2) його наслідки; 3) причиновий зв'язок між діянням і наслідками, який повинен бути прямим.

Діяння виражається в систематичному насильстві, яке загалом можна визначити як силування потерпілої особи. При цьому закон

розуміння поняття близьких відносин. Згідно з цим Законом, поняття «близькі особи» розкривається через установлення ознак двох альтернативно передбачених груп таких осіб:

1) за будь-яких обставин близькими особами є визначені категорії близьких родичів, а саме: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи всиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням відповідного суб'єкта. У цьому переліку не вказані дядько (тітка), племінник (племінниця), які згідно зі ст. 1145 ЦК мають другий ступінь спорідненості – на відміну від прадіда та прабабки, які у цьому переліку вказані, хоча мають третій ступінь спорідненості з відповідною особою. Також у ньому не вказані наречений (наречена), які, як правило, є дуже близькими особами навіть і тоді, коли ще не проживають спільно;

2) інші особи визнаються близькими особами за умови сукупності таких трьох обов'язкових ознак: а) спільне проживання; б) пов'язаність спільним побутом і в) наявність взаємних прав та обов'язків із відповідним суб'єктом.

У ст. 1 Закону «Про запобігання корупції» також визначено і поняття *членів сім'ї*: це особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, у тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних). Утім, це поняття не враховує, що вимога спільного проживання не є визначальною для обставин домашнього насильства.

² Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (п. 42).

вказує на його три альтернативні форми: фізичне насильство; психологічне насильство; економічне насильство. Сексуальне ж насильство виходить за межі цих форм і, за наявності підстав, кваліфікується за статтями 149, 152–156, 301, 302, 303.

Фізичне насильство означає, зокрема, ляпаси, стусани, штовханя, щипання, шмагання, кусання. Крім того, заподіяння удару, побоїв, мордування, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, незаконне позбавлення волі, заподіяння смерті, жорстоке поводження, інші подібні діяння насильницького характеру, якщо їх вчинено систематично, також є фізичним насильством в розумінні ст. 126-1, але вони, зокрема і тоді, коли їх вчинено не систематично, потребують додаткової кваліфікації за статтями 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 або іншими КК – залежно від наслідків, які настали, чи інших обставин. За наявності в діях домашнього агресора відповідної мети, характерної для катування (примусити потерпілого до певних дій тощо) діяння потребує додаткової кваліфікації за ст. 127 КК, за наявності ознак схилення до самогубства або наслідків у виді самогубства чи спроби самогубства потерпілого – за ст. 120 КК. Санкції статей, а також обставини, що обтяжують покарання, всупереч думці окремих вчених, до уваги при кримінально-правовій кваліфікації не беруться: вид і розмір покарання мають значення лише при конкуренції двох спеціальних норм з обтяжуючими ознаками або двох спеціальних норм з пом'якшуючими ознаками³.

Фізичне насильство має таку назву через те, що виражається у фізичному впливі (контакті) на організм (тіло) потерпілої особи. Але такий вплив (контакт) може відбуватися за допомогою не лише механічних, оптичних, електричних, а й хімічних, біологічних чи інших чинників і, якщо потерпіла особа перебуває у свідомості, практично завжди поєднується із негативним впливом на психіку останньої (психічним або психологічним впливом), тобто і на її волю.

Психологічне насильство передбачає насильство над емоціями жертви і включає словесні та невербальні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, а також контроль у репродуктивній сфері (ст. 1 Закону «Про запобігання та

³ Детальніше про правила кримінально-правової кваліфікації див., наприклад: Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За ред. М. І. Хавронюка. – К.: ВАІТЕ, 2014. – С. 131.

протидію домашньому насильству»). Погрозу у ст. 126-1 слід тлумачити широко. Це можуть бути: а) погроза заподіяння фізичного насильства; б) шантаж – погроза розголосити компрометуючі або інші відомості, які потерпіла особа бажає зберегти у таємниці (наприклад, повідомлення про засудження в минулому чи про наявність венеричного захворювання), або викрити у поведінці, яка компрометує особу, або заподіяти іншу шкоду (звільнити з роботи, розлучитися, позбавити засобів до існування, виселити з житла, відібрати дитину, знищити майно, заподіяти шкоду рідним чи близьким) тощо; в) залякування з метою створити вигідну для себе обстановку, поставити потерпілу особу в залежне становище (наприклад, доведення до потерпілої особи наміру продати її в рабство чи сутенерам для втягнення її в проституцію або піддати груповому зґвалтуванню). Контроль у репродуктивній сфері означає, як правило, заборону або примушування до вагітності. При цьому примушування до аборту чи стерилізації вимагає додаткової кваліфікації за частинами 2 або 4 ст. 134 КК.

Основними способами вчинення діянь, спрямованих на обмеження волевиявлення особи, та іншого психологічного насильства вважають такі:

- ізоляція (зокрема депривація – повне чи часткове позбавлення можливості задовольняти свої психофізіологічні чи соціальні потреби, зокрема позбавлення інформації або суворий контроль за нею, а також сенсорна депривація – повне чи часткове позбавлення сенсорних можливостей, тобто можливостей користуватися одним чи кількома із почуттів – бачити, чути, відчувати запах, смак тощо);
- дискредитація (позбавлення права на власні думку і слово, осміяння і неконструктивна критика);
- монополізація сприйняття (примусова фіксація уваги на агресорі, тому що він є основним джерелом погроз);
- посилення тривіальних вимог (встановлення безлічі дрібних правил, не порушити які неможливо, отже, виникають постійні приводи для причіпок, що викликає хронічне почуття провини);
- демонстрація «всемогутності» (демонстрація і підкреслювання власної надмірної компетентності);
- «випадкові індульгенції» (агресор іноді нагороджує жертву увагою і теплими почуттями, але робить це або рідко, або для того, щоб підкріпити поведінку, потрібну агресору, або парадоксальним і несподіваним образом – так, щоб викликати дезорієнтацію і приголомшення);
- приниження і глузування, осміяння в присутності інших людей;

- контроль за задоволенням фізичних потреб (у їжі, сні, відпочинку тощо), що веде до фізичного виснаження жертви;
- погрози із приводу та без приводу, що легко переходять у фізичне насильство;
- таке, що поєднується з погрозами, завдання фізичного болю без заподіяння тілесних ушкоджень (тягання за волосся, щипання, здушування шиї, грудей чи мошонки, виламування назовні пальців тощо);
- використання психоактивних речовин (алкоголю тощо);
- використання емоційного чи психологічного перенавантаження, стану стресу, індивідуальної схильності до навіювання, безвольності потерпілої особи, її недостатнього розумового розвитку чи емоційно-вольової незрілості;
- непослідовні і непередбачувані вимоги;
- часті і непередбачувані перепади настрою агресора, в яких «винувата» жертва;
- примушування до безглуздої і безцільної роботи.

Ці способи застосовуються, як правило, у певній сукупності, поєднанні.

Погроза вбивством потребує додаткової кваліфікації за ст. 129, погроза знищення майна – за ст. 195 КК. Психологічне насильство, якщо воно виражається у примушуванні особи до певних дій (примушування до аборту чи стерилізації, участі в дослідах над людиною, вилучення органів чи тканин для трансплантації, до вступу в статевий зв'язок, участі у створенні певних творів, до проституції тощо), слід додатково кваліфікувати за статтями 134, 142, 143, 154, 300, 301, 303 КК та ін., а за наявності ознак катування – і за ст. 127 КК.

Психологічне насильство стосовно членів колишньої сім'ї з боку одного із колишнього подружжя може мати місце у формі зловживання своїми процесуальними та іншими правами, зокрема систематичного і тривалого: безпідставного звернення до органів поліції, прокуратури, опіки та піклування тощо за надуманими приводами щодо нібито порушення його прав; ініціювання численних безпідставних судових процесів, подання до суду заяв та клопотань для вирішення питання, яке вже вирішено судом або не стосується суті справи, подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору тощо (див. ст. 44 ЦПК «Неприпустимість зловживання процесуальними правами»); свідомого порушення тим з батьків, хто не проживає з дитиною, встановленого судом графіку зустрічей з дитиною з метою утримання дитини і другого з батьків у стані психологічної напруги;

безпідставне ненадання дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України з метою лікування, відпочинку, навчання за кордоном, участі у спортивних чи наукових заходах.

Економічне насильство включає, серед іншого, умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів, на які потерпілий має передбачене законом право, або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися (ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству») – і в деяких випадках потребує додаткової кваліфікації за статтями 150, 150-1, 164, 165, 166, 167, 304 КК та ін.

Ознаками економічного насильства можуть бути також відбирання в потерпілої особи всіх грошей, які з'являються в неї (зароблених, подарованих, взятих у борг тощо), примушування її до звітування про витрату грошей, позбавлення будь-яких ресурсів, необхідних потерпілій особі для належного фізичного, психологічного, інтелектуального добробуту, тунєядство самого агресора, поєднане з примушуванням потерпілої особи до праці чи до надмірної праці тощо.

У літературі пропонується визнавати проявами економічного насильства вчинені систематично випадки відмови в утриманні дітей, непрацездатних членів сім'ї, приховування доходів, витрати сімейних коштів із самостійним прийняттям більшості фінансових рішень, неврахування потреб партнера (наприклад, дружина, здійснюючи покупки, повинна звітувати чоловікові про всі витрати, щоб фінансова ситуація була під його «невсипущим контролем», просити в нього гроші, навіть на дрібниці); жінка може чути закиди в «сидінні на шиї», навіть якщо вона перебуває у відпустці по догляду за дитиною та веде домашнє господарство тощо⁴.

Коли один із батьків дитини після розлучення, проживаючи окремо, навмисно офіційно не працевлаштовується з метою сплати мінімального розміру аліментів і при цьому тривалий час уникає додаткових витрат на дитину, такі його дії також можна розцінювати як економічне насильство щодо дитини та колишнього подружжя. Згідно зі ст. 185 СК, той з батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину, а також

⁴ Харитонова О.В. Ключові засади ґендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Науково-практичний посібник / О.В. Харитонова. – Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. – С. 43.

той з батьків, до кого вимога про стягнення аліментів не була подана, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, інвалідністю тощо). Відповідно, дитина стає заручником ситуації і жертвою економічного насильства. Внаслідок вказаних діянь винної особи настає погіршення якості життя дитини та другого із батьків, з ким вона проживає.

Предметом впливу при економічному насильстві є майно та майнові права потерпілої особи. Тому, якщо такий вплив поєднується, наприклад, із відкритим відібранням її майна або з вимогою передачі майна, права на майно чи вчинення дій майнового характеру на користь агресора, або з умисним знищенням майна, то ці дії, за наявності необхідних підстав, слід додатково кваліфікувати за статтями 186, 189 чи 194 або за іншою відповідною статтею КК.

Сексуальне насильство (будь-які насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи), за відсутністю ознак зґвалтування, кваліфікується за ст. 153, а зґвалтування – як різновид сексуального насильства – за ст. 152 КК.

Отже, домашнє насильство не обмежується тими його формами, що передбачені статтею 126-1; з іншого боку, систематичні діяння, що передбачають будь-які види фізичного, психологічного або економічного насильства, якщо обставинкою їх вчинення є «домашній» елемент, потребують обов'язкової додаткової кваліфікації за ст. 126-1.

У реальному житті усі три згадані вище форми насильства або дві з них застосовуються, як правило, одночасно: людина є живою системою, яка існує в соціумі, і в ній фізичне і психічне, а також соціальне, частиною якого є економічні відносини, нерозривно пов'язані.

Наслідки виражаються у: фізичних або психологічних стражданнях (змістом яких є біль, муки, тривога, переживання), розладах здоров'я, втраті працездатності, емоційній залежності або погіршенні якості життя потерпілої особи.

Відповідно до ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», обов'язковими наслідками виключно психологічного насильства є побоювання потерпілої особи за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, емоційна невпевненість, нездатність захистити себе або шкода психічному здоров'ю особи. У практиці ЄСПЛ зазвичай беруться до уваги обставини, що завдають моральної шкоди, зокрема: незруч-

ності, викликані негативним впливом на здоров'я; стурбованість і тривога через те, що ситуація триває довго; психічне напруження тощо.

Під **розладом здоров'я** слід розуміти розлад фізичного здоров'я або психічний розлад – послідовно розвинутий хворобливий процес, безпосередньо обумовлений заподіянням тілесного ушкодження. Розлад здоров'я завжди поєднується з **втратою працездатності**, яка може бути стійкою або тимчасовою (незначною). Залежно від ступеню втрати працездатності (до 10%, від 10% до 33%, понад 33%) діяння підлягає додатковій кваліфікації за статтями КК, які передбачають умисне заподіяння легкого, середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження.

Зміст таких наслідків, як психологічні страждання, емоційна залежність, погіршення якості життя потребують конкретизації на основі узагальнення судової практики у відповідних справах.

Так, **психологічні страждання** можуть бути оцінені судом за допомогою таких критеріїв, які можуть бути встановлені під час допиту самої потерпілої особи, свідків, вивчення документів, а також на підставі проведення психологічної експертизи:

- емоційна дезадаптація і дезорієнтація: потерпіла особа внаслідок насильства почала відчувати хронічне почуття провини, «вигорання» – нездатність переживати позитивні емоції, депресію, високу тривожність, з неї витиснута потреба в любові – вона і хоче тепла, і боїться близьких відносин, потерпілу особу переслідує песимізм, почуття невдалого, «нещасного» життя, в неї знизилась самооцінка і концентрація, виникли негативні переживання та зникли позитивні емоції;
- пов'язані з цим психосоматичні порушення: у потерпілої особи виникли ожиріння або, навпаки, різка втрата ваги на тлі порушення апетиту; при емоційному (психічному) насильстві, особливо у дітей, з'явилися шкірні висипки, алергійні реакції, виразка шлунка, непояснені болі внизу живота, нервово-психічні захворювання – тики, заїкуватість, енурез (нетримання сечі), енкопрез (нетримання калу).

Під **емоційною залежністю** слід розуміти, зокрема, залежність від відносин з агресором, яка водночас може бути поєднана і з сильними любовними почуттями до нього ж. Така залежність проявляється в неможливості вибору у відносинах, які є руйнівними (часто – на ґрунті ревнощів), але з іншого боку потерпілу особу переслідує нестерпний страх самотності, відчай, цей стан описується психологами як «чорна незаповнена діра в душі».

Погіршення якості життя потерпілої особи може бути визначене за такими критеріями:

- фізичні: потерпіла особа втратила енергійність, у неї виникли втома, фізичний дискомфорт, посилилась залежність від ліків і лікування, алкоголю чи інших психоактивних речовин, водночас можуть мати місце поганий сон і загалом нездатність до спокійного відпочинку;
- інтелектуальні дисфункції: у потерпілої особи виникли негнучкість, некритичність, вузькість мислення, знизилась концентрація уваги, погіршилась пам'ять тощо;
- соціальна дезадаптація і дезорієнтація: у потерпілої особи послабились соціальні зв'язки – поступово зникли друзі, інші близькі люди, з якими вона могла б поділитися і від яких можна одержати допомогу, коло соціальних контактів і відносин гранично звужилось; знизилась соціальна активність, виникли безпорадність, нездатність до самостійних рішень і відповідальних дій; посилилась безініціативність в роботі й особистому житті; зменшилась працездатність;
- економічна недостатність як наслідок економічного насильства.

Погіршення якості життя повинно мати комплексний характер для його оцінки як наслідку домашнього насильства. Наявності лише одного з названих критеріїв (наприклад, втоми і поганого сну або послаблення соціальних зв'язків, або економічної недостатності) недостатньо для оцінки діяння як злочину. Водночас, злочин слід вважати закінченим, якщо має місце хоча б один із таких його наслідків, як фізичні чи психологічні страждання, або розлади здоров'я, або втрата працездатності, або емоційна залежність, або погіршення якості життя потерпілої особи – викликані відповідним видом (видами) домашнього насильства.

Не має значення для кваліфікації злочину за ст. 126-1, чи проживає правопорушник в момент вчинення діяння або раніше у тому самому місці, що й потерпілий. Оскільки нерідко насильство триває після розриву сімейних чи інших стосунків, то спільне проживання жертви та правопорушника не вимагається.

Місцем вчинення домашнього насильства не обов'язково повинне бути місце проживання. Таке насильство може бути вчинене і під час відпочинку на дачі, на курорті, у вагоні поїзда тощо – для кваліфікації злочину це значення не має.

Згідно зі ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фі-

зичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Словосполучення «**систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства**» описує діяння. Отже, закінченим злочин вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, в результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в терміновому заборонному приписі, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Звісно, для доказування факт документування має значення, але не більше, ніж інші передбачені законом докази – показання потерпілих, свідків, висновки експертиз тощо.

Систематичність означає постійну повторюваність тождесних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама по собі може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати як від ступеню агресивності кожного окремого діяння, так і від їхньої кількості.

Систематичність слід відрізнити від повторності, для наявності якої достатнім є вчинення діяння удруге (див. ч. 2 ст. 173-2 КУпАП).

3. «Дзеркально» щодо потерпілого від цього злочину його **суб'єкт** також певною мірою спеціальний – це така осудна особа, яка досягла 16-річного віку, яка є одним з подружжя чи колишнього подружжя або іншою особою, з якою потерпілий перебуває або перебував у сімейних або близьких відносинах.

4. **Суб'єктивна сторона** характеризується прямим або непрямым умислом до діяння і до наслідків.

5. Домашнє насильство, визначене у ст. 126-1 КК, слід відрізнити від насильства, про яке згадується у ст. 173-2 КУпАП. Ця стаття КУпАП:

1) передбачає як домашнє насильство, так і насильство за ознакою статі, про яке не йдеться у ст. 126-1 КК;

2) хоча так само, як і ст. 126-1 КК, вона передбачає відповідальність за насильство фізичного, психологічного чи економічного характеру (насильство, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), але наслідками такого насильства можуть бути лише: а) шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, яка – саме з метою відмежування її від шкоди, визначеної у ст. 126-1 КК – не охоплюється поняттям «фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи» або б) сама по собі можливість настання (а не реальне настання) будь-якої шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілого;

3) не передбачає ознаки систематичного вчинення насильства, характерної для ст. 126-1 КК. Частиною 2 ст. 173-2 КУпАП передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною 1 цієї статті, тобто за вчинення їх удруге.

Більш наглядно відповідні схожість і відмінності показано в Табл. 2.

Таблиця 2.

Схожість і відмінності між правопорушеннями, передбаченими у ст. 126-1 КК і ст. 173-2 КУпАП

	Домашнє насильство (ст. 126-1 КК)	Насильство, передбачене у ст. 173-2 КУпАП
Потерпілий	подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах	подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або особа, яка зазнала насильства через її належність до певної статі
Систематичність	систематичне	<i>не систематичне</i>
Діяння	домашнє насильство	домашнє насильство чи насильство за ознакою статі

Продовження таблиці 2

	Домашнє насильство (ст. 126-1 КК)	Насильство, передбачене у ст. 173-2 КУпАП
Спосіб	фізичне, психологічне або економічне насильство	фізичне, психологічне чи економічне насильство (тільки насильство, що не спричинило тілесних ушкоджень, а також погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо)
Наслідки	<i>фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи</i>	шкода фізичному чи психічному здоров'ю потерпілого або можливість її настання
Вина	умисел	умисел

6. Санкція ст. 126-1 КК передбачає чотири альтернативних види покарання, серед яких немає, зокрема, штрафу і виправних робіт. Такий підхід прямо впливає із ч. 2 ст. 48 Стамбульської конвенції. Цим самим підкреслено, що покарання не має майнового характеру, оскільки таке покарання може негативно позначитися на і без того поганому майновому становищі потерпілих осіб, через вплив на сімейний дохід чи виплату аліментів, і стати ніби непрямим покаранням самої жертви.

Як виняток, коли злочин вчинено в родині, абсолютно благополучній у майновому відношенні, суд може застосувати штраф або виправні роботи, наприклад, в порядку, передбаченому ст. 69 КК.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Відкрита для підписання в Стамбулі (Туреччина) 11.05.2011.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Конвенцію ратифіковано з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012.

КУпАП (ст. 173-2).

Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8.09.2005 (статті 1, 25–28-1).

Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7.12.2017.

Закон «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001.

Рішення ЄСПЛ у справі «Лопес Остра проти Іспанії» від 09.12.1994.

Рішення ЄСПЛ у справі «Цимерман і Штайнерн проти Швейцарської Конфедерації» від 13.07.1983.

Рішення ЄСПЛ у справі «Полтораченко проти України» від 18.01.2005.

Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Затв. постановою КМ від 22.08.2018 № 655.

Типове положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Затв. постановою КМ від 22.08.2018 № 654.

Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. Затв. постановою КМ від 22.08.2018 № 658.

Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю. Затв. постановою КМ від 03.10.2018 № 800.

Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року. Схв. розпорядженням КМ від 10.10.2018 № 728-р.

Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Затв. наказом МЮ у редакції від 24.05.2016 № 1487/5.

Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Затв. наказом МВС від 19.12.2017 № 1044.

2.3. Незаконне проведення абoрту або стерилізації

Стаття 134. Незаконне проведення абoрту або стерилізації

1. Проведення абoрту особою, яка не має спеціальної медичної освіти, – карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років.
2. Примушування до абoрту без добровільної згоди потерпілої особи – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.
3. Незаконне проведення абoрту, що спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої особи, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.
4. Примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи – карається обмеженням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.
5. Дія, передбачена частиною четвертою цієї статті, якщо вона спричинила смерть потерпілої особи чи інші тяжкі наслідки, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

(Стаття 134 в редакції Закону №2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Стаття 134 передбачає відповідальність за такі самостійні злочини: незаконне проведення абoрту (ч. 1, ч. 3); примушування до абoрту (ч. 2); примушування до стерилізації (ч. 4, ч. 5).

Відповідно, назва коментованої статті є неточною, оскільки: 1) згідно з ч. 4 ст. 134 злочином визнається не саме незаконне проведення стерилізації, а тільки примушування до стерилізації; 2) незаконне проведення абoрту немає підстав ототожнювати з примушуванням до абoрту.

Стаття 39 Стамбульської конвенції зобов'язує криміналізувати примусові абoрт і стерилізацію, а не примушування до таких специфічних втручань

в організм людини. Однак, як слушно зазначається в літературі¹, дії з примусового аборту чи примусової стерилізації можуть бути кваліфіковані за ст. 121 як заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження (за ознакою, відповідно, втрати вагітності і втрати репродуктивної здатності). Отже, такі дії, як примушування до аборту і примушування до стерилізації, які наразі утворюють склади злочинів, передбачених ч. 2 і ч. 4 (ч. 5) ст. 134, за відсутності цих норм у КК могли б, за наявності підстав, розцінюватись як підбурювання до умисного тяжкого тілесного ушкодження. Крім того, що виконання вимог ст. 39 Стамбульської конвенції, вочевидь, не вимагало доповнення КК окремими нормами, присвяченими примушуванню до аборту і примушуванню до стерилізації, місце таких норм у системі Особливої частини КК обрано навряд чи вдало. Адже усталеною у вітчизняному кримінальному праві розмежувальною ознакою складів злочинів, передбачених ст. 121 і ст. 134, виступає згода жінки на проведення відповідного втручання (див. п. 3 цього коментаря), вести мову про яку за наявності примушування недоречно.

Кримінальна відповідальність за незаконне проведення аборту і пов'язані з ним посягання в зарубіжних країнах істотно різняться, що обумовлено культурними, соціальними, релігійними та іншими чинниками. З урахуванням останніх кожна країна відшуковує свій шлях подолання неминучої в цьому разі колізії, яка виникає між правом

¹ Відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Аналітичний звіт. Підготовлений та відредагований Хав'єром Тручеро Кувес і Ганною Христовою для Ради Європи за участю Миколи Хавронюка. Травень 2015 р. С. 66. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Legislative_Assessment_Report_UA.pdf (дата звернення 10.10.2018). – Назва з екрана.

За таких обставин слід критично оцінити позицію парламентських експертів. У висновку Головного науково-експертного управління Апарату ВР на законопроект, згодом ухвалений як Закон № 2227-VIII від 6.12.2017, одна з вад законопроекту вбачалась у тому, що наведена в ньому редакція ст. 134 не враховувала вимог Стамбульської конвенції щодо обов'язкової криміналізації таких форм умисної поведінки, як проведення аборту жінці без її попередньої та інформованої згоди, та проведення хірургічного втручання, метою або наслідком якого є припинення здатності жінки до природної репродукції без її попередньої та інформованої згоди або розуміння процедури. Такої ж думки на етапі опрацювання згаданого законопроекту дотримувалась народний депутат України В.Ю. Пташник, яка висловила за криміналізацію проведення аборту та проведення стерилізації без згоди особи на рівні окремих частин ст. 134 (Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Реєстраційний № 4952. – С. 24. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf35111=59648&pf35401=418392> (дата звернення 10.10.2018). – Назва з екрана.

жінки на розпорядження своїм тілом і планування сім'ї, з одного боку, та суспільними інтересами (охорона здоров'я населення, збереження його репродуктивного потенціалу тощо) і правами зачатой, але ненародженої дитини, з іншого.

Неприродне переривання вагітності може бути патологічним (результатом певного захворювання жінки) або штучним. Своєю чергою, штучний аборт поділяється на правомірний і незаконний, у тому числі кримінально караний. Аборти не лише механічно, біологічно і психічно травмують організм жінки, а й негативним чином впливають на демографічну ситуацію в країні, нерідко стають причиною невиношування наступної вагітності (самовільних викиднів і передчасних пологів), позаматкової вагітності. Незаконне проведення аборту, ставлячи у небезпеку життя та здоров'я вагітної жінки, може супроводжуватись різними ускладненнями – кровотечами, сепсисом, безпліддям, психічними аномаліями, гінекологічними захворюваннями, смертю тощо.

Сказане значною мірою стосується і статевої стерилізації. Зокрема, кастрація потерпілого у зрілому віці здатна спричинити порушення обміну речовин, тяжкі розлади психіки, порушення функцій статевого апарату тощо. Крім цього, незаконне проведення аборту, як і примушування до аборту і до стерилізації, є порушенням права на життя як одного з особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи.

2. Основним безпосереднім **об'єктом** незаконного проведення аборту є здоров'я вагітної жінки, у випадку спричинення смерті потерпілої особи – її життя, а додатковим обов'язковим об'єктом – встановлений порядок надання медичної допомоги².

Основним безпосереднім об'єктом примушування до аборту і стерилізації слід визнавати фізичну і психічну недоторканність особи, право жінки на материнство і, відповідно, право чоловіка на батьківство. Додатковими факультативними об'єктами (залежно від характеру

² У юридичній літературі зустрічається й інше вирішення цього питання. Так, інколи основним безпосереднім об'єктом незаконного проведення аборту пропонується визнавати суспільні відносини в галузі медицини, які забезпечують вагітній жінці встановлені законом умови, правила та порядок проведення операції штучного переривання вагітності (Павленко І.В. Безпосередній об'єкт незаконного проведення аборту. Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – №2. – С. 70). Співзвучною викладеній є позиція Г.В. Чеботарьової, яка суспільну небезпеку вказаного злочину пов'язує не стільки з тими негативними наслідками, що настають для здоров'я вагітної жінки, скільки з порушенням визначених державою вимог (заходів безпеки), покликаних мінімізувати можливість настання цих наслідків (Чеботарьова Г.В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності: монографія. К.: КНТ, 2011. – С. 172, 343–344).

дій, які утворюють примушування) виступають свобода, честь і гідність особи, її статевая свобода, право на працю, власність, житло тощо.

Потерпілим від злочину, передбаченого ч. 1 (ч. 3) ст. 134 і ч. 2 цієї статті, є вагітна жінка (у такому разі відповідно до ч. 4 ст. 67 стан вагітності не може обтяжувати покарання винного).

Вагітність – період, коли зародок розвивається всередині матки жінки; цей період починається із зачаття і закінчується народженням. Тривалість вагітності визначається від першого дня останнього нормального менструального циклу; якщо дата останньої нормальної менструації невідома, то тривалість вагітності визначається на основі найбільш надійних клінічних ознак. Строк вагітності визначається у повних днях чи повних тижнях.

Потерпілим від злочину, передбаченого ч. 4 (ч. 5) ст. 134, є особа жіночої або чоловічої статі, яка має репродуктивну здатність.

Формулювання ч. 4 і ч. 5 ст. 134 є гендерно нейтральними, у зв'язку з чим немає підстав пов'язувати оновлену редакцію ст. 134 із захистом репродуктивного здоров'я лише жінок, як про це інколи зазначається в юридичній літературі³. З іншого боку, згідно з б) ст. 39 Стамбульської конвенції примусовою стерилізацією визнається проведення хірургічного втручання, метою або наслідком якого є припинення здатності саме і тільки жінки до природної репродукції без її попередньої та інформованої згоди або розуміння процедури.

Такі умисні діяння, як примусові аборти і стерилізація, стосуються природної спроможності жінок народжувати дітей. Зокрема, під «стерилізацією» слід розуміти будь-яку процедуру, в результаті якої жінка втрачає природну здатність народити дитину. Сенс ст. 39 Стамбульської конвенції вбачається в тому, щоб наголосити на значенні поваги до репродуктивних прав жінок, яким потрібно дозволяти вільно ухвалювати рішення щодо того, скільки та з яким інтервалом вони хочуть народжувати дітей, та забезпечувати їм доступ до відповідної інформації з питань природної репродукції та планування сім'ї⁴.

Предметом незаконного проведення аборту є:

а) ембріон (зародок організму людини в ранній період розвитку);

³ Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. – С. 67.

⁴ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (пункти 203–206).

б) плід, у який виріс ембріон (плодом визнається внутрішньоутробний продукт зачаття, починаючи з повного 12-го тижня вагітності до вигнання (вилучення) з організму матері).

У межах відображеного у цьому коментарі традиційного підходу⁵ плід в утробі матері – це частина організму вагітної жінки; його кримінально-правова охорона здійснюється у зв'язку з охороною життя та здоров'я вагітної жінки. Внутрішньоутробне умертвіння плоду, не будучи, за загальним правилом (див. п. 3 цього коментаря), вбивством, тобто злочином проти життя, може розцінюватись як злочин проти здоров'я – незаконне проведення аборту.

3. 3 **об'єктивної сторони** незаконне проведення аборту може набувати таких форм:

- 1) проведення аборту особою, яка не має спеціальної медичної освіти (ч. 1 ст. 134);
- 2) незаконне проведення аборту, якщо воно спричинило: а) тривалий розлад здоров'я; б) безплідність; в) смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134). У цьому разі між діянням і вказаними наслідками має бути причиновий зв'язок.

⁵ Останнім часом все більшого розповсюдження отримує інший підхід, відповідно до якого людське життя починається з моменту зачаття, а аборт становить собою не переривання вагітності, а умисне вбивство. Йдеться про те, що з точки зору біології та ембріології людина як біологічний індивідуум і незалежний організм формується відразу після злиття батьківських статевих клітин, коли створюється неповторний набір генів. Вже на 18-й день після зачаття у плода починається серцебиття, вступає у дію власна система кровообігу та формуються основи нервової системи, а з 12-го тижня вагітності у плода функціонують всі системи організму. Якщо кримінальний закон захищає тварин, то чому він відмовляє в цьому людському ембріону? До слова у кримінальних законах Макао, Португалії, Еритреї та Ефіопії норми про відповідальність за аборт об'єднані у розділах із вельми символічною назвою «Злочини проти ненародженого (внутрішньоутробного) життя». Норми, покликані забезпечити цілісність людського ембріону як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони, відомі законодавству, зокрема, Естонії, Литви, Ірану, Судану, Франції, ФРН (Крылова Н.Е. Ответственность за незаконное производство аборта и необходимость уголовно-правовой защиты «будущей» жизни. Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2002. – №6. – С. 44–45; Балабко В.В. Злочини проти життя та здоров'я особи: кримінальна відповідальність медичних працівників: монографія. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2017. – С. 50–52; Березовська Н.Л. Дискримінація залежно від розвитку людини. Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – №1. – С. 198–201). Ідею створення в Особливій частині КК України окремого розділу «Злочини проти життя та здоров'я ненародженої людини», що об'єднуватиме заборони щодо посягань на ембріон і плід людини, тривалий час обстоює М.І. Хавронюк (Хавронюк М.І. Діяння проти життя здоров'я ненародженої людини мають бути криміналізовані. Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – №10. – С. 124–128).

Проведення абoрту – це протиправне штучне переривання вагітності за наявності згоди жінки (її законного представника) на проведення операції. Способи штучного переривання вагітності можуть бути різними (медикаментозний, кюретаж порожнини матки, вакуум-аспіраторний тощо) і на кваліфікацію за ст. 134 не впливають.

Для встановлення факту передчасного переривання вагітності призначається судово-медична експертиза, яка повинна відповісти на питання, був аборт мимовільним або викликаним штучно, проведеним самою жінкою або сторонньою особою, скільки часу минуло з моменту його проведення, яким способом був проведений аборт тощо.

Наявність згоди вагітної жінки (її законного представника) на проведення щодо неї абoрту як ознака складу аналізованого злочину безпосередньо впливає із визначення поняття абoрту, закріпленого у ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я⁶. Переривання вагітності без згоди потерпілої (її законного представника) внаслідок застосування щодо вагітної жінки фізичного насильства (наприклад, у результаті нанесення їй удару чи побоїв) залежно від форми вини має кваліфікуватись за ст. 121 або ст. 128 як заподіяння умисного або необережного тяжкого тілесного ушкодження. Якщо відповідної згоди немає, то штучне переривання вагітності має кваліфікуватись за ст. 121 і в тому випадку, коли, наприклад, операцію у належному закладі охорони здоров'я провела особа зі спеціальною медичною освітою.

У контексті розмежування складів злочинів, передбачених ч. 1 (ч. 3) ст. 134 і ст. 121, значення має згода саме вагітної жінки (її законного представника), а не, наприклад, чоловіка вагітної (при тому, що необхідність згоди чоловіка на проведення абoрту щодо його жінки впливає з положень СК)⁷.

⁶ На думку Т.Ю. Тарасевич, склади злочинів, передбачених ст. 121 і ст. 134, не конкурують між собою, а належать до суміжних, розмежувальною ознакою між якими є наявність (відсутність) згоди жінки на проведення такої операції. З урахуванням у тому числі зарубіжного досвіду пропонується вказати у диспозиції ч. 1 ст. 134 на згоду вагітної на проведення операції штучного переривання вагітності (Тарасевич Т.Ю. Медичний працівник як спеціальний суб'єкт злочину: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2011. – С. 89–90). Потреби в такому уточненні КК немає, оскільки наявність згоди вагітної жінки на проведення абoрту і так є очевидною. До того ж з аналізу вітчизняної юридичної літератури і матеріалів правозастосовної практики не впливає, що питання розмежування вказаних суміжних складів злочинів потребує спеціального законодавчого вирішення.

⁷ На переконання З.В. Ромовської, тут має стати у нагоді ч. 2 ст. 54 СК, згідно з якою усі найважливіші питання в житті сім'ї мають вирішуватись подружжям спільно, на засадах рівності (Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 116). Іншу думку висловлює з цього приводу

Проведення абoрту особою, яка не має спеціальної медичної освіти, у будь-якому разі визнається незаконним. Абoрт, вчинений особою зі спеціальною медичною освітою, тягне відповідальність за ч. 3 ст. 134 за наявності двох умов: 1) його незаконності; 2) спричинення тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої. Вказані суспільно небезпечні наслідки щодо проведення абoрту особою, яка не має спеціальної медичної освіти, відіграють роль **кваліфікуючих ознак**⁸.

Вирішуючи питання про **незаконність** абoрту, слід враховувати, що, згідно із регулятивним законодавством, до положень якого відсилає бланкетна диспозиція коментованої кримінально-правової норми:

- штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує 12 тижнів, може здійснюватись за бажанням жінки;
- проведення операції штучного переривання небажаної вагітності у вагітної жінки віком до 14 років або у недієздатної особи здійснюється за заявою її законних представників;
- у випадках, установлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від 12 до 22 тижнів. Таке переривання вагітності здійснюється у спеціалізованих акредитованих закладах охорони здоров'я за висновком комісії, утвореної відповідним органом охорони здоров'я, за наявності визначених КМ підстав.

До підстав *медичного характеру* належать: новоутворення; уроджені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії; розлади психіки та поведінки; хвороби ендокринної системи, розлади харчування та пору-

Р.О. Стефанчук, який пише, що законодавець залишає юридично байдужою волю чоловіка щодо завершення реалізації ним своєї репродуктивної функції. Висловлюється припущення про те, що це обумовлено тісним зв'язком здійснення абoрту з правом жінки на здоров'я. Такий підхід носить ознаки дискримінації за статевою ознакою (Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. К.: КНТ, 2008. – С. 360–361).

⁸ У юридичній літературі висувається пропозиція доповнити ст. 134 кваліфікуючою ознакою «з корисливих мотивів» на тій підставі, що більшість злочинів, передбачених цією статтею КК, вчинюється саме із вказаних мотивів (Черевко К.О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика незаконного проведення абoрту: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Литвинова. Х.: НікаНова, 2012. – С. 143–144, 151–153, 167, 172). З такою пропозицією погодитись складно, адже однією з вироблених доктриною вимог до змісту кваліфікуючих ознак як засобу диференціації кримінальної відповідальності є те, що це мають бути відносно розповсюджені обставини, які водночас не можуть супроводжувати більшість злочинів певного виду. Тобто ознаки, які є типовими для злочину певного виду (у нашому випадку – це незаконне проведення абoрту з корисливих мотивів), повинні регламентуватись у межах основного, а не кваліфікованого складу злочину.

шення обміну речовин; хвороби крові і кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму; деякі інфекційні та паразитарні хвороби; хвороби нервової системи, системи кровообігу, органів дихання і травлення, сечостатевої системи, шкіри та підшкірної клітковини, кістково-м'язової системи та сполучної тканини. У разі виявлення у вагітної жінки медичних показань, не зазначених у переліку, затвердженому КМ, але за наявності яких продовження вагітності та пологи становлять загрозу для її здоров'я або життя, операція штучного переривання вагітності здійснюється на підставі висновку консиліуму лікарів.

Підставами *немедичного характеру* для проведення аборту при вагітності від 12 до 22 тижнів визнаються: вік вагітної жінки менш як 15 років або більше як 45 років; вагітність внаслідок зґвалтування; настання інвалідності під час цієї вагітності.

Аборт визнається незаконним, якщо він здійснюється, зокрема:

- за наявності медичних протипоказань переривання вагітності незалежно від її строку;
- не у спеціально акредитованих закладах охорони здоров'я (у домашніх умовах, службових приміщеннях, непрофільних медичних закладах тощо);
- за допомогою недозволених або заборонених засобів чи способів (наприклад, за наявності протипоказань до медикаментозного штучного переривання вагітності аборт здійснюється із застосуванням саме такого способу);
- з порушенням порядку отримання згоди вагітної жінки (її законного представника) на операцію;
- фахівцем, який не є акушером-гінекологом, який пройшов відповідну підготовку та має стаж роботи за фахом відповідно до Клінічного протоколу, затвердженого МОЗ, – у випадку переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів;
- у випадку переривання вагітності із вказаним строком, але за відсутності належних медичних або соціальних підстав.

Порушення порядку оформлення документації, пов'язаної з проведенням аборту, саме по собі не вказує на кримінально караний характер аборту навіть за наявності тяжких наслідків (наприклад, смерті жінки)⁹.

⁹ Здоров'я особи аж ніяк не може постраждати від того, що жінка, якій зроблено аборт, не записана в журналі реєстрації. При цьому ст. 134 розміщена в розділі КК «Злочини проти життя та здоров'я особи» (Ярмиш Н.М. Проблеми кримінально-правової кваліфікації (злочини проти життя та здоров'я особи, проти власності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг): навч. посіб. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – С. 82).

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 134, слід визнавати закінченим з моменту фактичного (вдалого) переривання вагітності. При цьому факт вилучення плоду, який не здатен більше розвиватись, з організму матері значення не має. Таке вирішення питання зумовлене використанням у цій кримінально-правовій нормі іменника «проведення», який може бути утвореним від дієслова як доконаного, так і недоконаного виду, і дотриманням правила конституційного походження «усі сумніви – на користь особи, діяння якої кваліфікується». Відповідно, якщо особа лише розпочала здійснювати операцію зі штучного переривання вагітності, то така поведінка за її спрямованістю має розглядатись як замах. Зокрема, якщо особа вчинила всі дії, які, на її думку, були необхідними для переривання вагітності (зробила ін'єкцію, здійснила хірургічне втручання тощо), однак вагітність перервати не вдалося, то вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 134 як закінчений замах на незаконне проведення аборту.

Злочин, передбачений ч. 3 ст. 134, вважається закінченим з моменту не фактичного переривання вагітності, а настання певних суспільно небезпечних наслідків – тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої.

Тривалим слід визнавати розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як 21 день).

Безплідність – це нездатність особи жіночої статі до: а) запліднення; б) виношування плоду та розродження (пологів). Безплідність може бути зумовлена механічними uszkodженнями статевих органів, перенесеними інфекційними хворобами. Наприклад, до механічних uszkodжень жіночих статевих органів, що призводять до безплідності, відносять uszkodження пристінки піхви, піхви, шийки матки, стінок матки тощо. Безплідність за ознакою втрати репродуктивної функції охоплюється поняттям тяжких тілесних uszkodжень. Закріплення безплідності як кваліфікуючої ознаки злочину загалом¹⁰ не суперечить здійсненності кримінального переслідування як одному з принципів криміналізації, що підтверджується матеріалами судової практики¹¹.

¹⁰ Необхідність робити таке застереження зумовлена тим, що діагностика причин безплідності нерідко є складним процесом, який може тривати роками.

¹¹ Наприклад, вироком одного з районних судів м. Києва за ч. 2 ст. 134 (йдеться про попередню редакцію цієї статті КК) засуджено лікаря-гінеколога, який, перебуваючи на пенсії, незаконно провів аборт потерпій не у спеціально-акредитованому закладі охорони здоров'я, а за місцем свого проживання. Після цього потерпіла жінка була госпіталізована до пологового будинку, де їй провели операцію з видалення матки з придатками (Кримінальна справа №1-413. Архів Оболонського районного суду м. Києва за 2008 р.).

Щодо **смерті** вагітної жінки, то вона може настати як під час незаконного проведення аборту, так і після закінчення операції.

За наявності зазначених суспільно небезпечних наслідків кваліфікація поведінки винного за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 134 і ч. 2 ст. 139 (ця норма передбачає відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником, якщо це спричинило смерть хворого або інші тяжкі наслідки), виключається, оскільки у протилежному випадку матиме місце порушення принципу недопустимості подвійного інкримінування (ч. 1 ст. 61 Конституції України, ч. 3 ст. 2 КК).

Незаконне проведення аборту особою, яка має спеціальну медичну освіту, за відсутності зазначених у ч. 2 ст. 134 наслідків, кримінальну відповідальність не тягне незалежно від тривалості вагітності.

Умисне заподіяння смерті живонародженому плоду людини після того, як розпочались пологи (фізіологічні¹² або у вигляді «кесарського розтину») і з'явилась можливість безпосереднього фізичного впливу на тіло дитини, визнається не кримінально караним абортотом, а (залежно від обставин вчиненого і суб'єкта) умисним вбивством малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115) або умисним вбивством матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів (ст. 117). Така ж кримінально-правова оцінка має даватись позбавленню життя дитини, яка опинилась поза утробою матері внаслідок передчасних пологів або нещасного випадку.

Згідно з Інструкцією МОЗ з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості, народження плода до повного 22-го тижня вагітності зростом менше 25 см і масою менше 500 г., незалежно від наявності ознак життя, є викиднем. Водночас законодавство не передбачає можливості проведення абортоту, якщо строк вагітності перевищує 22 тижні. Штучне переривання вагітності у цьому разі визнається не абортотом, а пологами. Пологи, що відбулись у період з 22-го повного тижня до закінчення 37-го тижня вагітності, вважаються передчасними. Загибель плода, що настала у період з 22-го повного тижня вагітності до початку пологів, позначається МОЗ як антенатальна смерть.

Штучне переривання вагітності, строк якої перевищує 22 тижні (за винятком випадків, коли переривання вагітності зумовлене станом крайньої необхідності і покликане врятувати життя вагітної), є незаконним

¹² Початком фізіологічних пологів визнається, зокрема, поява регулярних переймів, згладжування шийки матки і розкриття маткового зіву, виливання навколоплідних вод або їх підтікання.

і водночас формально не може розцінюватись як злочин, передбачений ч. 1 або ч. 3 ст. 134. Адже, з погляду регулятивного законодавства, операція штучного переривання вагітності строком більше 22 тижнів не вважається абортom, про який йдеться у коментованій кримінально-правовій забороні. При цьому плід, який знаходиться в утробі матері, може бути вже повністю сформованим і життєздатним, а посягання на нього межує з умисним вбивством¹³.

У науково-практичному коментарі до ст. 134 автором цих рядків висловлено думку про те, що умертвіння в розглядуваній ситуації вже фактично сформованого плода має розцінюватись як умисне вбивство малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115) – за відсутності мертвонародження (це вигнання або вилучення з організму матері плода з 22-го повного тижня або масою 500 г та більше, який не дихає та не виявляє будь-яких інших ознак життя – серцебиття, пульсації пуповини або певних рухів скелетних м'язів)¹⁴. Викладений підхід, як видається:

- а) бере до уваги закріплену у чинному КК різницю між вбивством та абортom як самостійними складами злочинів (при цьому аборт за національним законодавством не визнається вбивством);
- б) враховує усталену медичну термінологію, закріплену в регулятивному законодавстві, яка знайшла відображення в понятійному апараті коментованої статті КК;
- в) дозволяє усунути прогалину у кримінально-правовій охороні майбутнього життя, неприпустиму з огляду на ратифікацію Україною Конвенції ООН про права дитини. Дитиною у ст. 1 цього міжнародно-правового документа визнається кожна людська істота до досягнення нею, як правило, 18-річного віку (треба так розуміти – і ненароджена дитина має право на життя)¹⁵.

¹³ Дитина в цьому разі часто є життєздатною, вона плаче, рухає ніжками, ручками. Таких дітей нерідко топлять у відрі з водою або кладуть на підвіконня між рамами, в результаті чого вони швидко гинуть від охолодження, тощо.

¹⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2018. – С. 403–404.

¹⁵ Необхідність вирішувати конкретні проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти життя і здоров'я особи не дозволяє сприйняти підхід одного із суддів Верховного Суду США, який фактично самоусунувся від розв'язання питання про визначення початку життя людини як об'єкта кримінально-правової охорони, заявивши таке: «Оскільки з питання, коли починається людське життя, не можуть дійти єдиної думки навіть фахівці відповідних галузей – медицини, філософії і теології, то на сучасному етапі розвитку знань абстрактні міркування на цю тему не вкладаються у компетенцію судової практики» (виклад. за: Романовский Г.Б. Юридическое определение момента возникновения права на жизнь. Государство и право. – 2007. – №11. – С. 77).

Інші доктринальні підходи до розв'язання зазначеної кримінально-правової проблеми полягають у тому, що:

1) штучне переривання вагітності строком більше 22 тижнів, будучи посяганням не на людину, а на плід, який знаходиться в утробі матері, має кваліфікуватись за ст. 134¹⁶;

2) умертвіння дитини в утробі матері має визнаватись вбивством за умови, що пологи розпочались, а строк вагітності становить щонайменше 22 тижні. Умертвіння плоду за вказаного строку вагітності, якщо це сталось до початку пологів, пропонується розцінювати як тяжке тілесне ушкодження, заподіяне матері¹⁷.

¹⁶ Так, на переконання В.О. Навроцького, у цьому разі підлягає застосуванню давно відоме правило: караність менш небезпечного діяння (аборт за вагітності тривалістю до 22 тижнів) означає, що кримінально караним є і більш небезпечне діяння (аборт за вагітності тривалістю понад 22 тижня) (Навроцький Вячеслав. 3 професорської шухляди. Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. – С. 96–97). Інакше кажучи, пропонується не вважати на з'ясовану неузгодженість положень кримінального і регулятивного законодавства, долаючи дефекти законодавчої техніки у порядку судової правотворчості. На думку В.В. Балабко, загибель плоду, якщо строк вагітності перевищував 22 тижні вагітності, *de lege ferenda* має визнаватись кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ст. 134. До того ж позначення злочинного діяння, караного за цією статтею КК, варто узгодити з положеннями регулятивного законодавства, відповідно до якого операція штучного переривання вагітності строком більше 22 тижнів не вважається абортom (Балабко В.В. Злочини проти життя та здоров'я особи: кримінальна відповідальність медичних працівників: монографія. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2017. – С. 211, 217). Подібним чином розмірковують А.В. Байлов і К.О. Черевко, стверджуючи, що в тих випадках, коли незаконне переривання вагітності, строк якої становить понад 22 тижні, здійснене, тобто плід, який набув життєздатності, був умертвлений, але ще не був вилучений з утробы матері, дії того, хто перервав вагітність, треба кваліфікувати за нормою, яка відсутня у чинному КК, якою треба доповнити ст. 134 КК та яка б передбачала відповідальність за незаконне переривання вагітності, строк якої становить понад 22 тижні (Байлов А.В., Черевко К.О. Відмежування незаконного проведення абортu від суміжних складів злочинів. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовтня 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. – С. 414–415; Черевко К.О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика незаконного проведення абортu: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Литвинова. Х.: НікаНова, 2012. – С. 166–167).

¹⁷ Про те, що ст. 134 необхідно вдосконалити таким чином, щоб вона передбачала відповідальність за штучне переривання вагітності у вигляді як абортu, так і передчасних пологів, веде мову і Ю.В. Реброва (Реброва Ю.В. Про вдосконалення кримінальної відповідальності за незаконне штучне переривання вагітності. Молодий вчений. – 2018. – №4. – С. 748–749).

Водночас Н.М. Яриш стверджує, що було б справедливо, якби заподіяння смерті плоду в утробі матері, починаючи з 22-го тижня вагітності, незалежно від того, чи розпочались пологи, кваліфікувалось як вбивство. Однак на сьогодні законодавчі передумови

Щодо можливості інкримінування в цьому разі ст. 121 треба зробити застереження: незважаючи на відсутність у згаданій статті КК відповідної вказівки, її традиційне наукове і судове тлумачення передбачає відсутність згоди потерпілої особи на заподіяння їй тяжкого тілесного ушкодження. Тобто вказана згода виключає інкримінування ст. 121, що за умови сприйняття другого із зазначених доктринальних підходів, вочевидь, означатиме прогалину в кримінально-правовій охороні майбутнього (ненародженого) життя.

4. 3 **об'єктивної сторони** злочин, передбачений ч. 2 ст. 134, виражається у примушуванні до аборт¹⁸, а злочин, передбачений ч. 4 ст. 134, – у примушуванні до стерилізації.

для такого вирішення питання відсутні (Ярмыш Н.Н. Вопросы толкования статьи 117 УК Украины. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовтня 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. – С. 284–285). Подібним чином розмірковують інші дослідники, які пишуть, що в юридичному сенсі аборт може відбутися лише до повного 22-го тижня вагітності. Ті самі дії (незаконне переривання вагітності), проведені після спливу цього строку, слід кваліфікувати як умисне тяжке тілесне ушкодження (наприклад: Данилевський А.О., Болдарь Г.Є. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних складів злочинів: наук.-практ. пос. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 49). За вдосконалення КК у напрямі визнання злочином проти життя – вбивством умисного умертвіння плоду у віці понад 22 тижні висловлюється чимало вітчизняних дослідників (наприклад: Трубников В.М., Павленко Т.А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: монографія. Х.: Харків юридичний, 2009. – С. 122; Сотула О.С. Життя та його початок: кримінально-правові аспекти. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2014. – №2. – С. 190–196; Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування: монографія / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, Л.М. Демидової. Х.: Право, 2017. – С. 170–171).

Цікаво, що згодом Н.М. Ярмиш переглянула свою позицію, зазначаючи, що у випадку штучного переривання вагітності після 22 тижнів йдеться не про загибель плоду, а про смерть новонародженої дитини внаслідок штучного вигнання її з організму матері, а отже, про умисне вбивство малолітньої особи, яке підлягає кваліфікації за ч. 2 ст. 115 (Ярмыш Н.М. Аборт кримінальний. Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – №2. – С. 329–330; Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. – С. 471). Про залежність кримінально-правової оцінки вчиненого від тієї обставини, чи розпочалися пологи, як бачимо, вже не йдеться. Варто уточнити і те, що у п. 2.5 Інструкції МОЗ з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості новонароджений визначається як живонароджена дитина, яка народилася або вилучена з організму матері (а не народжується або вилучається з організму) після повного 22-го тижня вагітності.

¹⁸ Для порівняння: стаття 143-1 ККУСРР 1927 р. визнавала окремим злочином проти життя та здоров'я особи спонування жінок до аборт^у. У тогочасній юридичній літературі з

Не зважаючи на те, що аборт і, відповідно, стерилізація є характеристикою не об'єктивної сторони складу відповідного злочину, а його **мети**, для зручності сприйняття матеріалу у цьому коментарі пропонується така послідовність його викладу.

Про поняття аборту див. п. 3 цього коментаря. Слід також мати на увазі, що, згідно з ч. 2 ст. 134, злочином визнається примушування потерпілої особи до будь-якого аборту (у тому числі до не кримінально караного). Однак через наявність примушування, а отже, через порушення порядку отримання згоди вагітної жінки на відповідну операцію аборт у цьому разі вважається незаконним.

Якщо особа здійснює примушування до аборту не потерпілої (тобто жінки, вагітність якої винний прагне штучно перервати), а її законного представника, то складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 134, вчинене діяння не утворює, однак, за наявності підстав, може кваліфікуватись за ч. 4 ст. 27, ч. 1 (ч. 3) ст. 134 як підбурювання до незаконного проведення аборту.

Згідно з регулятивним законодавством, стерилізація може відбуватись лише за бажанням повнолітньої фізичної особи (пацієнта) в закладах охорони здоров'я за медичними показаннями, встановленими МОЗ. Стерилізація недієздатної фізичної особи за наявності медичних показань може бути проведена лише за згодою її опікуна з додержанням вимог, встановлених законом. Наказом МОЗ затверджені: переліки медичних показань для проведення хірургічної стерилізації жінок і чоловіків; порядки застосування методів хірургічної стерилізації жінок і чоловіків.

Описання злочину як «примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи» (ч. 4 ст. 134) не враховує випадків примушування опікуна до стерилізації його недієздатного підопічного. Однак таке «результативне» примушування може кваліфікуватись за ч. 4 ст. 27, ст. 121 як підбурювання до умисного тяжкого тілесного ушкодження.

Під **стерилізацією** з погляду кваліфікації за ч. 4 (ч. 5) ст. 134 слід розуміти статеву стерилізацію – знепліднення або позбавлення людини здатності до відтворення.

цього приводу відзначалось, що поняття відповідного спонукання, будучи більш широким, ніж примушування, охоплює й обіцянки різноманітних вигод (Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. М.: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. С. 441).

Методами хірургічної стерилізації є: вазектомія (хірургічна операція, при якій проводиться перев'язка чи видалення фрагменту сім'явидних проток у чоловіків); перетягування фаллопієвих труб у жінок; гістеректомія (гінекологічна операція, при якій видаляється матка жінки); кастрація (видалення статевих залоз хірургічним способом). Крім хірургічних, існують й інші способи стерилізації (наприклад, медикаментозні та радіаційні). Стерилізація має на меті як призупинення, так і безвідновне припинення репродуктивної функції людини.

На кваліфікацію за ч. 4 (ч. 5) ст. 134 не впливають: наявність у потерпілої особи медичних протипоказань для проведення стерилізації; місце проведення стерилізації, до якої примушують потерпілу особу (відбуватиметься це в акредитованому акушерсько-гінекологічному стаціонарі, урологічному відділенні акредитованого закладу охорони здоров'я чи в іншому місці); вид стерилізації – буде вона постійною або тимчасовою (зокрема, постійна стерилізація жінки призводить до незворотних змін в її статевих органах, що виключає можливість настання вагітності); здійснюватиме стерилізацію належний фахівець (наприклад, хірургічну кастрацію чоловіка має провадити лише андролог-хірург) чи якась інша особа.

Спонування особи до її стерилізації за наявності у неї медичних протипоказань, якщо вона добровільно погоджується на таке хірургічне втручання, не може кваліфікуватись за ч. 4 (ч. 5) ст. 134. Залежно від суб'єкта та інших конкретних обставин проведення відповідної операції може кваліфікуватись, наприклад, за ст. 138 «Незаконна лікувальна діяльність» або ст. 140 «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником».

Примушування під кутом кваліфікації за ч. 2 і ч. 4 ст. 134 – це поєднане із застосуванням фізичного насильства або погроз схилення потерпілої особи всупереч її волі (за КК – за відсутності добровільної згоди потерпілої особи¹⁹) до проведення аборту цієї особи або її стерилізації.

Використані в ст. 134 формулювання щодо примушування до аборту (стерилізації) «без добровільної згоди потерпілої особи» видаються некоректними, оскільки використання терміна «примушування» вже вказує на відсутність згоди потерпілої особи на вчинення щодо неї відповідних дій.

Застосовуючи ст. 134, слід, серед іншого, брати до уваги рішення ЄСПЛ у справі «V.C. v Slovakia» від 8.11.2011, яким було встановлено,

¹⁹ Про поняття добровільної згоди див. примітку до ст. 152 і коментар до цієї статті КК (підрозділ 2.5).

що: стерилізація не входить до переліку операцій із врятування життя; необхідність проведення такої операції у конкретній ситуації не була терміновою; пропозиція дати згоду на стерилізацію, здійснена в умовах тяжких і болісних пологів, явно не давала заявниці можливості прийняти рішення на основі власного вільного волевиявлення, обговорити це питання з партнером тощо. Підхід, за якого заявниця не була повністю проінформована про стан здоров'я, процедуру стерилізації та її альтернативи, визнаний ЄСПЛ несумісним з принципом поваги до людської гідності²⁰.

Характер (зміст) примушування у ст. 134 не конкретизований, звідки випливає, що його формами можуть бути застосування будь-якого фізичного насильства, погрози його застосуванням, а також шантаж – погрози знищити або пошкодити майно (як потерпілого, так й інших осіб), обмежити права і свободи потерпілої особи, розголосити відомості, які вона бажає зберегти в таємниці, тощо. Примушування може здійснюватись усно, письмово чи з використанням засобів зв'язку, адресуватись потерпілій особі як безпосередньо, так і через третіх осіб. За наявності підстав дії, які розцінюються як примушування до аборту або стерилізації, потребують додаткової кваліфікації за відповідними нормами КК (наприклад, статті 121, 195).

Злочин, передбачений ч. 2 або ч. 4 ст. 134, визнається закінченим з моменту здійснення відповідного впливу на потерпілу особу незалежно від його результативності (на це вказує використання іменника, утвореного від дієслова недоконаного виду, – «примушування»).

Особа, яка примушує жінку до штучного переривання її вагітності, підлягає відповідальності за ч. 2 ст. 134, а якщо вона, крім цього, сприяє незаконному проведенню аборту (наприклад, надає поради, приміщення чи інструменти або заздалегідь обіцяє приховати сліди злочину) – то і за ч. 5 ст. 27, ч. 1 (ч. 3) ст. 134 за пособництво.

5. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 134, є особа, яка досягла 16-річного віку і **не має спеціальної медичної освіти**. Це можуть бути:

1) лікарі, тобто особи, які отримали вищу медичну освіту, однак, не мають спеціальної медичної підготовки і за характером своєї професійної діяльності не уповноважені на проведення операцій із штучного переривання вагітності (наприклад, стоматологи, окулісти);

²⁰ Виклад. за: Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. С. – 67–68.

2) особи середнього медичного персоналу (медичні сестри, акушерки, фельдшери тощо) або студенти медичних навчальних закладів (проте сказане не стосується випускників медичних вузів, які, будучи лікарями-інтернами, у встановленому порядку здобувають практичні навички за лікарською спеціальністю «акушерство і гінекологія»);

3) особи, які не мають жодного стосунку до медицини.

КК не передбачає відповідальності жінки за штучне переривання своєї вагітності або за згоду жінки на незаконне переривання її вагітності іншою особою.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 134, крім зазначених категорій осіб, можуть виступати особи зі спеціальною медичною освітою, тобто акушери-гінекологи за фахом, які мають відповідні підготовку та досвід (підтвердженням цьому слугують чинні сертифікат лікаря-спеціаліста і свідоцтво про присвоєння кваліфікаційної категорії за спеціальністю «акушерство і гінекологія»)²¹.

Якщо тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої сталися внаслідок проведення аборту, який здійснювався на законних підставах лікарем із належною медичною освітою і підготовкою, то за наявності підстав (зокрема, при необережному ставленні до таких наслідків) вчинене має кваліфікуватись не за ст. 128 чи ст. 119, а за ст. 140.

Оскільки аборт – це медичне втручання, яке має на меті переривання вагітності, то диспозицією ч. 3 ст. 134 не охоплюються випадки, коли викидень став результатом надання неякісної медичної допомоги вагітній жінці. Як і в попередній ситуації, у цьому разі вбачаються підстави для інкримінування винному медичному працівнику ст. 140.

Якщо внаслідок невиконання або неналежного виконання професійних обов'язків медичного працівника сталася смерть новонародженої дитини (наприклад, не вжито потрібних реанімаційних захо-

²¹ Законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права лікаря на відмову від аборту через міркування совісті» (реєстр. №6747 від 17.07.2017) запропоновано закріпити право медичного працівника через свої світоглядні чи релігійні переконання відмовити у призначенні операції зі штучного переривання вагітності або взяти у ній участь. У висновку Головного науково-експертного управління Апарату ВР на згаданий законопроект вказується, що ухвалення останнього за відсутності у ньому припису про обов'язкове забезпечення надання медичної допомоги іншими спеціалістами (як це передбачено відповідними міжнародно-правовими документами, включаючи Декларацію щодо медичного аборту, прийняту на 24-й Всесвітній медичній асамблеї у 1970 р.) створює можливість для настання у певних випадках тяжкої шкоди для здоров'я вагітної жінки.

дів щодо врятування дитини, в якій трапилась затримка легеневого подиху), то вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 140.

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 і ч. 4 (ч. 5) ст. 134, є загальним.

6. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 134, а так само ч. 2 і ч. 4 цієї статті, характеризується прямим умислом.

Психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків, зазначених у ч. 3 ст. 134, є необережним. За наявності умислу до смерті, безплідності або тривалого розладу здоров'я дії винного можуть кваліфікуватись за відповідною нормою розділу II Особливої частини КК (статті 115, 121, 122) як умисний злочин проти життя або здоров'я особи. Додаткове інкримінування в цьому разі ч. 2 ст. 134 порушуватиме закріплений у ч. 1 ст. 61 Конституції України і ч. 3 ст. 2 КК принцип недопустимості подвійного інкримінування.

7. Кваліфікуючою ознакою примушування до стерилізації (ч. 5 ст. 134) є **смерть потерпілої особи чи інші тяжкі наслідки**

Під **тяжкими наслідками** слід розуміти, наприклад, самогубство потерпілої особи, заподіяння їй важкого тілесного ушкодження, спричинення хронічного захворювання. Зокрема, якщо примушування до стерилізації було результативним, то втрата репродуктивної здатності особи як наслідок її стерилізації може розцінюватись як тяжкий наслідок з погляду кваліфікації за ч. 5 ст. 134. До тяжких наслідків не слід відносити ті, що не стосуються життя та здоров'я людини, – майнову та моральну шкоду, втрату роботи, погіршення соціального статусу особи тощо.

При цьому слід враховувати, що тяжкі наслідки (включаючи смерть потерпілої особи) можуть бути результатом самої стерилізації, а не примушування до неї. Якщо особу без її добровільної згоди стерилізують, то вчинене за ознакою втрати репродуктивної здатності має розцінюватись як заподіяння умисного важкого тілесного ушкодження, що слугує підставою для інкримінування винному ст. 121 (зокрема, її ч. 2 – якщо сталася смерть потерпілої особи, і психічне ставлення винного до цього наслідку характеризується необережністю). Якщо вказаний злочин вчинив той, хто раніше примушував потерпілу особу до стерилізації, то скоєне треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідною частиною ст. 121 і ч. 4 ст. 134 (інкримінування в цьому разі винному ч. 5 ст. 134 за ознакою заподіяння тяжких наслідків порушуватиме вже згадуваний принцип недопустимості подвійного інкримінування).

Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. Ратифікована постановою ВР від 27.02.1991.

ЦК (ст. 281).

СК (статті 49, 50, 54).

*Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 (статті 49, 50, 57, 58).
Постанова КМ «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України»
№ 144 від 15.02.2006.*

Наказ МОЗ «Про застосування методів стерилізації громадян» № 121 від 6.07.1994.

*Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Затв.
наказом МОЗ №6 від 17.01.1995.*

*Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих ста-
нів у бюро судово-медичної експертизи. Затв. наказом МОЗ № 6 від 17.01.1995.*

*Наказ МОЗ «Про затвердження клінічних протоколів з акушерської та гінекологічної
допомоги» № 782 від 29.12.2005.*

*Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та
мертвонародженості. Затв. наказом МОЗ № 179 від 29.03.2006.*

*Клінічний протокол «Комплексна медична допомога під час небажаної вагітності».
Затв. наказом МОЗ № 1177 від 31.12.2010.*

*Наказ МОЗ «Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Укра-
їні» № 417 від 15.07.2011.*

*Наказ МОЗ «Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній
жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій
щодо їх заповнення» № 423 від 24.05.2013.*

2.4. Примушування до шлюбу

Стаття 151-2. Примушування до шлюбу

1. Примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у спївжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого спївжиття, або спонукання з цїєю метою особи до перемїщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, – караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, або щодо двох чи більше осіб, –

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

(Статтею 151-2 Кодекс доповнено на підставі Закону № 2227-VIII від 06.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину є воля, честь і гідність особи, зокрема у сімейних відносинах.

Згідно із СК: шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка; примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається (ст. 24); кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини; примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, у тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом (ст. 56).

2. **Потерпілою** від злочину може бути будь-яка особа, незалежно від статі і віку.

3. Згідно зі ст. 37 Стамбульської конвенції, Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб була криміналізована умисна поведінка, яка полягає: 1) у примушуванні дорослого або дитини до вступу в шлюб; 2) у замануванні дорослого або дитини на територію Сторони або держави іншої, ніж та, у якій він чи вона проживає, для примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб.

З об'єктивної сторони злочин характеризується діями у таких формах: 1) примушування особи до вступу в шлюб; 2) примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу; 3) примушування особи до вступу у спївжиття без укладання шлюбу; 4) примушування особи до продовження такого спївжиття; 5) спонукання особи до перемїщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, з метою вступу в шлюб чи спївжиття

без укладання шлюбу або з метою продовження примусово укладеного шлюбу чи зазначеного співжиття. Зазначене спонукання передбачає заманювання особи за кордон за допомогою вигаданої причини (наприклад, відвідування хворого родича) чи в інший спосіб. Криміналізація цієї форми діяння пов'язана з тим, що деяких жертв примусового шлюбу спочатку вивозять до іншої країни (нерідко до країни праатьків), де їх примушують одружитися з громадянином цієї країни¹.

Поняття «**примушування**» означає застосування фізичного насильства або погрозу його застосування щодо потерпілого чи його близької особи, або шантаж – погрозу знищити чи пошкодити майно потерпілого, або викрасти потерпілого чи позбавити його волі, або розголосити відомості про потерпілого, які потерпілий бажає зберегти у таємниці, або іншим чином обмежити права, свободи чи законні інтереси потерпілого (чи його близької особи). Окремі форми примушування підлягають додатковій кваліфікації за іншими статтями КК.

Злочин у перших чотирьох формах вважається закінченим з моменту застосування фізичної або психічної сили, а в п'ятій формі – з моменту вчинення дій, які характеризують зазначене спонукання (шлюб не обов'язково має бути укладений).

4. **Суб'єкт** злочину загальний. Зазвичай ним є особа, яка має сімейну владу над потерпілою особою (батько, дід, мати).

5. З **суб'єктивної сторони** злочин може бути вчинений лише умисно.

6. **Кваліфікуючими ознаками** злочину (ч. 2 ст. 151-2) є: 1) повторність; 2) попередня змова групи осіб; 3) вчинення злочину щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, або 4) щодо двох чи більше осіб.

Поняття вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб визначене у ст. 28 КК, а поняття повторності – у ст. 32. Під **особою, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством**, слід розуміти особу, яка не досягла такого віку згідно із законодавством країни свого громадянства.

7. Відповідно до Закону № 2539-VIII від 6 вересня 2018 р. у новій редакції викладено ст. 149 КК. Згідно з нею, починаючи з 6 жовтня 2018 р., злочином визнаються, зокрема, торгівля людьми, вербування, передача або одержання людини, вчинені з метою її примусового одруження або з метою виконання звичаїв, подібних до рабства (одним з яких є звичай, згідно з яким жінку видають заміж без права відмови з її боку, – відповідно до Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства), якщо способом цих діянь був примус.

¹ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (п. 195).

Ці діяннє підлягають відмежуванню від примушуваннє особи до вступу в шлюб, передбаченого ст. 151-2 КК. Таке відмежуваннє слід робити, зокрема, за ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторони: якщо винна особа лише свідомо примушує потерпілу особу до вступу в шлюб, то діяннє кваліфікується за ст. 151-2 КК; якщо ж вона вербує потерпілу особу з метою її примусового одруженнє чи з метою виконаннє звичаїв, подібних до рабства, або передає її з такою ж метою іншій особі (іншим особам), або одержує її з такою ж метою від іншої особи (інших осіб), то діяннє слід кваліфікувати за ст. 149 КК. Одночасна кваліфікація діяннє за обома вказаними статтями виключається, виходячи з принципу non bis in idem (принцип недопустимості подвійного інкримінуваннє), закріпленого у ст. 61 Конституції України.

Конвенція РЄ про запобіганнє насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, від 11.05.2011.

Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, від 7.09.1956. Ратифікована УРСР 31.10.1958).

СК (статті 22, 24, 56).

2.5. Зґвалтування

Стаття 152. Зґвалтування

1. Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153–155 цього Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої особи –

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

4. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди –

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

5. Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою або четвертою цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Примітка: Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин.

(Стаття 152 в редакції Закону № 2227-VIII від 6.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Основним безпосереднім **об'єктом** зґвалтування залежно від того, хто є потерпілим від цього злочину, слід визнавати статеву свободу чи статеву недоторканість особи, а додатковими об'єктами – зокрема, належний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх, тілесну і психічну недоторканність, честь і гідність особи.

Під статевою свободою слід розуміти право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування, форму такого спілкування, зокрема, не допускаючи у цій сфері примусу, свободу на самовизначення у статевого спілкуванні¹. Доросла (у контексті КК

¹ Очевидно, що у зв'язку з ухваленням Закону № 2227-VIII від 6.12.2017 та, як наслідок, зміною нормативного описання складів злочинів, розміщених у розділі IV Особливої частини КК, зміст кримінально-правового поняття «статева свобода» зазнає

це особа, якій виповнилось 16 років, а не особа, яка досягла визначеного СК шлюбного віку) і психічно здорова людина сама визначає, з ким і в який спосіб вона задовольнятиме свої сексуальні потреби.

Якщо статева свобода пов'язується з усвідомленою спроможністю особи розпоряджатись собою у сфері сексуального спілкування, то статева недоторканність означає охоронюваний законом стан, за якого забороняється вступати в сексуальні контакти з особою, яка з певних причин (наприклад, через недосягнення відповідного віку або наявність психічної хвороби) не є носієм статевої свободи. Статева недоторканність, будучи поняттям абсолютним, означає, що певні інтереси недоторканної особи за жодних умов не можуть бути порушені іншим суб'єктом, а вчинені щодо неї сексуальні дії визнаються кримінально караними².

Отже, статева свобода і статева недоторканність особи – це поняття-антиподи, які носять самостійний характер і не перехрещуються.

2. Потерпілою від зґвалтування може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі.

У період чинності КК 1960 р. насильницькі статеві посягання жінок на чоловіків у судовій практиці розцінювались як злочини проти особи (заподіяння тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі, образа тощо) або як хуліганство. Вказівка на чоловіка як на потерпілого від зґвалтування є новелою чинного КК, зумовленою прагненням забезпечити однакову кримінально-правову охорону сфери сексуального життя осіб будь-якої статі³.

Сказане загалом⁴ стосується і ст. 152, викладеної в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017: останній закріплює ґендерно нейтральні визначення зґвалтування (ст. 152 КК) і відмінного від нього сексуального

змін. Адже недобровільність є ширшим поняттям, ніж психічний примус або фізичне насильство – способи, притаманні традиційному типу неправомірної поведінки у сфері сексуальних відносин, за якого людина (потерпілий) зазнає психічного впливу, а її організм – фізичного, здійснюваного з метою обмежити її свободу і підкорити волі злочинця.

² Тому, не варто, як це інколи робиться в літературі (наприклад: Баулин Ю.В. Причинение вреда с согласия «потерпевшего» как обстоятельство, исключающее преступность деяния. Х.: Изд-во «Кроссруд», 2007. – С. 34), відносити статево недоторканність до числа тих благ, які знаходяться у вільному розпорядженні особи, котра дає згоду на заподіяння їм шкоди.

³ Докладніше про це: Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: наук.-практ. посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. С. 46–54.

⁴ Необхідність робити таке застереження пояснюється тим, що в окремих ситуаціях положення про однаковість кримінально-правової охорони сфери сексуального життя

насильства (ст. 153), в яких природні біологічні відмінності між чоловіком і жінкою до уваги не беруться, що загалом узгоджується з підходом, втіленим у Стамбульській конвенції, адже остання захищає жінок від насильства.

Оскільки шлюб не вважається автоматичним свідченням згоди особи на сексуальне спілкування за будь-яких обставин⁵, а ст. 152 не містить застереження про визнання зґвалтуванням лише позашлюбного сексуального проникнення, то потерпілою від розглядуваного злочину може бути й особа, яка перебуває з винуватим у шлюбі (офіційно зареєстрованому або фактичному).

У рішенні ЄСПЛ у справі «S. W. проти Сполученого Королівства» від 22.11.1995 зазначається, що зґвалтування настільки очевидно припинює людську гідність, що стосунки гвалтівника і жертви для засудження за цей злочин значення не мають. Відмова від неприйнятної ідеї подружнього імунітету проти судового переслідування за зґвалтування своєї дружини відповідає не лише цивілізованій концепції шлюбу, а й меті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, суттю якої є повага до гідності і свободи людини⁶.

чоловіків і жінок все ж не дотримується (див. про це нижче).

- ⁵ Як було сказано у 1992 р. у Мюнхені (ФРН) при постановленні вироку за зґвалтування чоловіком своєї дружини, шлюб – це не магазин самообслуговування із задоволення сексуальних потреб; на вступ у статеві зносини потрібна згода і чоловіка, і дружини. Протилежний підхід зводиться до того, що головними послугами, що їх у шлюбі надає жінка, є секс і народження дітей, а тому, коли жінка відмовляється надати їх своєму чоловікові, вона повстає проти самої суті шлюбу (Ричард А. Познер. Економічний аналіз права. Пер. з англ. С. Савченка. Х.: Наук. вид-во «Акта», 2003. – С. 298). Відомі дореволюційні криміналісти (Л.С. Білогриць-Котляревський, О.В. Лохвицький, М.А. Неклюдов, М.С. Таганцев, І.Я. Фойницький) не визнавали потерпілою від зґвалтування власну жінку чоловіка, виходячи з того, що злягання є кінцевою метою шлюбу, а жінка, вступаючи у шлюб, тим самим відмовляється щодо свого чоловіка від права недоторканності. Обставиною, що збільшує кількість зґвалтувань у шлюбі, є впевненість чоловіків у тому, що: чоловік має право на сексуальні зносини зі своєю дружиною; жінкам подобається застосування сили (жінки таємно мріють про те, щоб бути зґвалтованими, й отримують від цього задоволення); насильство – підходящий для чоловіка спосіб висловити свої почуття і домогтись свого (Сексуальное насилие: теории, подходы и методы исследования / Ю.И. Пиголкин, О.А. Дмитриева, Н.Г. Щитов, Г.Б. Дерягин. М.:ООО «Медицинское информационное агентство», 2008. – С. 146–147).
- ⁶ Заявник, засуджений за зґвалтування своєї дружини на підставі Закону про статеві злочини 1976 р., що передбачав відповідальність за «неправомірні сексуальні зносини з жінкою, яка під час зносин не дає на це згоди», стверджував, що ще з 1736 р. діє прецедент загального права, сформульований суддею сером Метью Хейлі: «Чоловік не може бути винен у насильстві, вчиненому ним стосовно його законної дружини, бо за їхньою згодою і шлюбним договором дружина віддана своєму чоловікові і не може

Більше того: зґвалтування потерпілої особи, яка перебуває з виму-ватим у шлюбі, утворює кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 152), а на підставі Закону № 2227-VIII від 06.12.2017 зі ст. 477 КПК виключено нор-му, згідно з якою зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка ра-ніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153–155 КК, якщо ґвалтівником є чоловік (дружина) потерпілого, відноситься до злочинів, кримінальне провадження щодо яких розпочинається лише на підставі заяви потерпілого.

Такий підхід (у тому числі в аспекті його ймовірного впливу на ін-ститут шлюбу) не виглядає безспірним⁷. Водночас те, що особа, яка

ні в чому відмовляти йому». Відмова від цього прецеденту сталась 14 березня 1991 р., коли Апеляційний суд зробив висновок про те, що еволюція загального права дозволяє йому констатувати, що імунітету чоловіка у випадку зґвалтування більше не існує. Це рішення, підтримане Палатою лордів, було прийняте після вчинення зґвалтування заявником, але тим не менш створений прецедент був застосований щодо нього. Влада Сполученого Королівства посилалась на те, що на момент вчинення злочину заявником вже існували значні сумніви щодо юридичної сили подружнього імунітету в разі зґвалтування, вже було визнано рівноправність жінки з чоловіком в шлюбі і поза ним, її право вільно розпоряджатися собою, і заявник міг за допомогою належної кон-сультації в юриста передбачити, як буде кваліфіковано його діяння, яке він не розглядав як злочин. ЄСПЛ вирішив, що відповідна фікція загального права стала анахронічною та образливою; ґвалтівник залишається ґвалтівником, який підпадає під дію кримі-нального закону, незалежно від його стосунків із жертвою (докладніше: Европейский суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. Т. 2 / Председатель редакционной коллегии – д. ю. н., проф. В.А. Туманов. М.: Изд-во НОРМА, 2001. – С. 159–165).

⁷ Так, на етапі опрацювання законопроекту, згодом ухваленого як Закон №2227-VIII від 6.12.2017, народний депутат України В.Ю. Пташник зазначав, що встановлення настільки суворого покарання за «сімейне» зґвалтування виглядає сумнівним, зокрема, з огляду на те, що, відповідно до чинного законодавства, скоєння щодо члена сім'ї статевого проникнення з використанням погрози обмеження його прав у багатьох випадках узагалі не є кримінально караним (Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Реєстраційний № 4952. С. 30–31. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59648&pf35401=418392> (дата звернення – 12.10.2018) – Назва з екрана).

Називаючи сумнівним віднесення зґвалтування подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відно-синах, до кваліфікованих різновидів злочину, передбаченого ст. 152, окремі дослідники пишуть, що «жертва зґвалтування навряд чи воліла б, аби її ґвалтівником виявилась стороння особа» (Мовчан Р.О., Шушкова А.П. Сексуальна революція по-українськи та інші новели Закону № 2227-VIII: крок до Європи чи в нікуди? Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2018. – Вип. 51. – Т. 2. – С. 77). Така логіка видається неприйнятною: жертва зґвалтування взагалі не воліла б бути потерпілою особою і, тим більше, від злочину, вчинюваного близькою їй особою.

перебуває з гвалтівником у шлюбі, не вправі впливати на «долю» кримінального провадження щодо вчиненого стосовно неї злочину, передбаченого ст. 152, і що «сімейне» зґвалтування визнане кваліфікованим різновидом аналізованого злочину, може розцінюватись як одне зі свідчень послідовності законодавця в частині забезпечення жорсткого юридичного реагування на різні прояви домашнього насильства (однією з його форм є сексуальне насильство), мінімізації його латентності.

Тим більше, що в Пояснювальній доповіді до Стамбульської конвенції підкреслюється надзвичайна важливість забезпечити недопущення будь-яких винятків у криміналізації й притягненні до відповідальності за такі акти, як сексуальне насильство і зґвалтування, вчинені проти колишніх чи теперішніх партнерів або подружжя⁸. Згідно зі ст. 43 Стамбульської конвенції, відповідальність за передбачені нею правопорушення має наставати незалежно від характеру відносин між жертвою і правопорушником. А в рішенні від 9.06.2009, постановленому у справі «Опуз проти Туреччини», ЄСПЛ наголосив на тому, що насильство в сім'ї є не приватною чи сімейною справою, а питанням, що зачіпає суспільні інтереси, що, своєю чергою, вимагає ефективних дій з боку держави.

Для кваліфікації вчиненого за ст. 152 не мають значення, зокрема, моральний аспект характеристики потерпілої особи (наприклад, вона веде безладне статеве життя), наявність попереднього сексуального спілкування з тим, хто скоїв зґвалтування, досягнення потерпілою особою шлюбного віку чи статевої зрілості. При цьому зґвалтування неповнолітньої або малолітньої особи має кваліфікуватись, відповідно, за ч. 3 або ч. 4 коментованої статті КК.

Віктимна поведінка потерпілої особи, не виключаючи кримінальну відповідальність за ст. 152, може враховуватись при призначенні покарання: на підставі ч. 2 ст. 66 суд залежно від конкретних обставин вправі визнати таку поведінку обставиною, що пом'якшує покарання за зґвалтування⁹.

⁸ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (п. 194).

⁹ Польський дослідник З. Старович поділяє жертви зґвалтування на три групи: 1) випадкові жертви; 2) особи, які несвідомо провокують сексуальну поведінку злочинця (це жінки, які легко встановлюють випадкові знайомства, демонструють при спілкуванні уявну сексуальну досвідченість та які виявляються захоплені раптовим розвитком подій); 3) особи, які свідомо провокують сексуальну поведінку злочинця з наміром в останній момент вийти із ситуації, що їм найчастіше не вдається зробити (Старович З.

На сьогодні практично в усьому світі скасовано закони, згідно з якими не вважалось кримінально караним діянням зґвалтування повії чи іншої жінки «легкої» поведінки; ще у ХХ ст. такі закони існували, наприклад, в Італії, США, Фінляндії¹⁰.

3.3 об'єктивної сторони зґвалтування полягає у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи.

Некоректність законодавчого формулювання «з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета», яка, однак, навряд чи перешкоджатиме застосуванню оновленої ст. 152¹¹, вбачається в тому, що:

Судебная сексология: Пер. с польск. М.: Юрид. лит., 1991. – С. 103).

У вітчизняній кримінологічній літературі формами віктимної поведінки жінки – потерпілої від зґвалтування визнаються: перебування у стані алкогольного, наркотичного та іншого сп'яніння; перебування у компанії малознайомих людей (ситуативні знайомства); перебування у компанії знайомих людей, коли існує реальна можливість сексуального нападу; поведінка жінки демонструє зневагу до норм моралі; сексуальне «інтриганство» з метою отримання вигоди; нехтування заходами особистої безпеки; наявність фізичних або психічних відхилень; аморальна репутація (Губанова О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2008. – С. 9–10).

¹⁰ Хавронюк М.І. Відповідальність за зґвалтування: в Україні і за кордоном. Право і суспільство. – 2009. – №3. – С. 79.

Інша річ – реалії правозастосування: «Якщо мова йде про жінок у проституції – питання про їх зґвалтування викликає цинічний сміх» (Харитоновна О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. – С. 51).

Про історичний досвід кримінально-правової оцінки статевиx зносин із розбещеною (продажною) жінкою див.: Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: наук.-практ. посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 44–45.

¹¹ Виявляється, що з практики ЄСПЛ із застосування ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод випливає другорядність такого критерію допустимості поширювального тлумачення, як «не на шкоду особі». ЄСПЛ вказує на допустимість криміналізації діяння шляхом поширювального тлумачення кримінально-правової норми, якщо це узгоджується з суттю правопорушення та є розумно передбачуваним. Якщо формулювання кримінально-правових положень дають підстави для альтернативних варіантів тлумачення (при цьому обидва варіанти є передбачуваними та узгоджуються з суттю правопорушення), то вибір судом варіанту, який є менш сприятливим для особи, котра підлягає кримінальній відповідальності, не порушує гарантії, передбачені ст. 7 Конвенції «Ніякого покарання без закону» (Хилюк С.В. Lex stricta як складова принципу законності у кримінальному праві в інтерпретації Європейського суду з прав людини. Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 7. – №3. – С. 94, 95; Хилюк С. В. Окремі проблеми врахування стандартів Європейського суду з прав людини у судовому тлумаченні кримінально-правових положень в Україні. Забезпечення єдності судової

- а) використовувати можна певний предмет (збраряддя), відділений (-е) від цілого, а не частину тіла або людський орган на кшталт статевого члена;
- б) геніталії людини фактично визнано предметом навколишнього світу;
- в) здійснювати сексуальне проникнення в тіло іншої особи можна за допомогою не лише геніталій, а й іншої частини тіла людини. Про проникнення в тіло іншої людини з використанням будь-яких органів, а не лише геніталій йдеться і в ч. 1 ст. 36 Стамбульської конвенції. De lege lata (під кутом зору чинного закону) випадки сексуального проникнення з використанням відмінних від геніталій частин тіла слід вважати проникненням з використанням будь-якого іншого предмета¹²;
- г) **геніталії** (або статеві органи людини) поділяються на зовнішні (у жінок – це жіноча соромітна ділянка (лобкове підвищення, великі й малі соромітні губи, переддвер'я піхви, залози і цибулини переддвер'я, дівоча пліва) і клітор; у чоловіків – мошонка, що вміщує яєчка, і статевий член) і внутрішні (у жінок – це яєчники, матка, фаллопієві труби і піхва; у чоловіків – яєчка з придатками, сім'явивідні протоки з сім'яними міхурцями, сім'явпорскувальні протоки, передміхурова залоза і куперові залози). Звідси випливає, що гвалтівник може проникнути в один із трьох природних отворів іншої людини хіба що за допомогою такої складової геніталій, як статевий член. Водночас проблематично уявити собі, як це можна зробити за допомогою, наприклад, жіночої піхви (вагіни), яка становить собою м'язову еластичну трубку, що верхнім кінцем охоплює шийку матки, а нижнім відкривається у статурву щілину.

Крім цього, більш зрозумілим і водночас змістовно адекватним заміником доволі неоднозначного звороту «дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи», використаного у ч. 1 ст. 152 і майже механічно (дослівно) запозиченого зі ст. 36 Стамбульської конвенції, видається формулювання «сексуальне проникнення у піхву, анальний отвір або

практики у кримінальних справах в контексті подій 2013–2014 років в Україні. Матеріали Міжнародного симпозиуму 24–25 жовтня 2014 року. К.: ВАІТЕ, 2014. – С. 178).

¹² Так само невдалим є зворот «з використанням чоловічого статевого органу або будь-якого предмета винною особою», запропонований в юридичній літературі (Максимів О.Д., Максимів Л.В. Кримінально-правова характеристика добровільних статевих зносин з малолітньою особою. Юридичний науковий електронний журнал. – 2018. – №3. – С. 194) для вдосконалення ст. 152.

рот потерпілої особи за допомогою частини тіла або предмета» (варіант: «акт сексуального характеру, який полягає у проникненні у піхву, анальний отвір або рот потерпілої особи за допомогою частини тіла або предмета»). Пропоновані формулювання виходять, серед іншого, з того, що для оцінки вчиненого як зґвалтування вимагається саме і тільки відповідне проникнення, а не ще якась додаткова дія (дії) сексуального характеру, як це впливає з не зовсім вдало оновленої ст. 152.

Порівняно з попередньою редакцією ст. 152 ця стаття КК, викладена в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017, істотно розширила межі об'єктивної сторони складу злочину «зґвалтування».

По-перше, під статевими зносинами з погляду інкримінування попередньої редакції ст. 152 розумівся тільки природний (гетеросексуальний) статевий акт (коїтус) – введення статевого члена чоловіка у жіночу піхву, яке може викликати вагітність. Наразі зґвалтуванням визнається не лише згаданий акт (останній з урахуванням термінології, використаної в ст. 152, вочевидь, має тлумачитись як вагінальне проникнення в тіло жінки з використанням геніталій чоловіка), а й інші різновиди проникнення у вагіну (жіночу піхву), а також проникнення в анус або рот іншої особи (тобто в отвори тіла людини, біологічно для цього не призначені) за допомогою як статевого члена чи іншої частини тіла людини, так і будь-якого предмета. Визнання зґвалтуванням сексуального проникнення (а не лише, як раніше, гетеросексуального статевого акту) слушно враховує, серед іншого, ймовірну однаковість негативних наслідків для потерпілого (наприклад, втрата цноти, наявної вагітності або здатності до дітонародження можуть стати результатом проникнення у піхву жінки інших, крім статевого члена чоловіка, частин тіла людини або предметів навколишнього світу).

По-друге, раніше статеві зносини визнавались зґвалтуванням за умови, що вони поєднуються із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосуванням або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Один із трьох вказаних альтернативно способів як складова цілеспрямованої злочинної поведінки і криміноутворювальна ознака слугував основному злочинному діянню (статевим зносинам), вчинявся заради останнього. При цьому перелік способів, за наявності хоча б одного з яких природні статеві зносини між особами жіночої і чоловічої статі визнавались зґвалтуванням, був вичерпним.

Стаття 152, викладена в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017, як на криміноутворювальну ознаку вказує (за винятком ч. 4 цієї статті) не на конкретний спосіб, а на недобровільність – відсутність вільно-

го волевиявлення потерпілої особи на проникнення в один із трьох її природних отворів. Вагінальне, анальне або оральне проникнення в тіло іншої особи визнається зґвалтуванням як у тому разі, коли воно поєднується із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, так і в інших випадках відсутності її добровільної згоди на таке проникнення.

Втілений законодавчий підхід до визначення зґвалтування, серед іншого, бере до уваги позицію ЄСПЛ, яка полягає в тому, що для кваліфікації вчиненого як зґвалтування принциповим є не стільки застосування сили чи погрози її застосування, скільки встановлення відсутності згоди потерпілої особи на статевий контакт. Будь-який жорсткий підхід у притягненні до кримінальної відповідальності за злочини на сексуальному ґрунті (наприклад, вимога надавати докази фізичного спротиву в усіх випадках) загрожує тим, що деякі види зґвалтувань можуть залишитися без покарання, що загрожує ефективному захисту статевої самостійності особи (рішення ЄСПЛ у справі «*М.С. проти Болгарії*» від 4.12.2003). Як слушно зазначається в юридичній літературі, у цьому рішенні ЄСПЛ надає тлумачення «примусу» не у вузькому значенні, а розуміє його як порушення принципу статевої автономії, коли істинним загальним знаменником примушування є відсутність добровільних і консенсуальних дій з боку потерпілої особи¹³.

¹³ Харитонова О.В. Гендерні акценти в методології дослідження статевих злочинів. Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 року). Івано-Франківськ: РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. – С. 302–303; Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. – С. 52.

Про зумовлену імплементацією положень Стамбульської конвенції необхідність запровадження в КК України «концепції згоди» (зокрема, в частині регламентації відповідальності за зґвалтування) писали й інші дослідники, які констатували, що попередній український підхід до криміналізації сексуального насильства відставав від кращих міжнародних практик (зокрема: Відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Аналітичний звіт. Підготовлений та відредагований Хав'єром Тручеро Кувас і Ганною Христовою для Ради Європи за участю Миколи Хавронюка. Травень 2015 р. – С. 62–63. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Legislative_Assessment_Report_UA.pdf (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана).

Задля справедливості слід зауважити, що не всі фахівці оцінюють подібний підхід схвально. Так, інколи висловлюється думка про те, що побудова кримінального законодавства про відповідальність за статеві злочини за прикладом американської розширеної мо-

Подібний широкий підхід до розуміння зґвалтування обстоєє і Міжнародний кримінальний суд по колишній Югославії: акт сексуального проникнення визнається зґвалтуванням, якщо він супроводжується примусом, силою або погрозою застосування сили щодо жертви або третьої особи, а так само якщо мають місце інші фактори, які роблять акт неконсенсуальним або недобровільним з боку жертви. Таким чином, ключовим критерієм у цьому разі виступає відсутність згоди або добровільної участі жертви¹⁴.

делі, заснованої не на об'єктивних критеріях використання фізичної сили або погрози її застосуванням, а на суб'єктивних ознаках «словесного примушування та умовлянь», є неприйнятною. У такій моделі кожен чоловік сприймається як потенційний, грубий і цинічний гвалтівник і переслідувач, а кожна жінка – як жертва утисків, безневинна і сумирна істота (Исаев Н.А. Сексуальные преступления как объект криминологии. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – С. 187–188).

¹⁴ Глория Гаджолі. Дискуссия по гуманитарным вопросам: право, политика, деятельность. Сексуальное насилие в ситуации вооруженного конфликта: нарушение международного гуманитарного права и права прав человека. Международный журнал Красного Креста (2014). – Том 96 (№894). – С. 7. – 44 с. Выдержка из номера: «Sexual violence in armed conflict». – Режим доступу: https://www.icrc.org/ru/download/file/27907/894_ircr_gaggioli_rus_web.pdf (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана.

Ухвалений 2003 року Закон Великобританії «Про статеві злочини» (Sexual Offences Act 2003) уточнив поняття зґвалтування, замінивши поняття «статеві зносини» перерахуванням конкретних дій, що можуть розглядатись як зґвалтування (проникнення у піхву, анус чи рот іншої особи статевим членом) за умови їхнього вчинення без згоди потерпілої і за відсутності у злочинця «розумних підстав» вважати, що потерпіла особа дала таку згоду. Тобто вирішальною ознакою зґвалтування є не стільки застосування сили або погрози її застосуванням, скільки відсутність згоди на статеві зносини, а застосування насильства визнається лише доказом відсутності належної згоди (Ведерникова О.Н. Уголовное право и уголовная политика в Великобритании // Российский ежегодник уголовного права. – №2. – 2007 / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.В. Волженкина. СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2008. – С. 528).

Подібний підхід нещодавно був впроваджений у шведському кримінальному законодавстві. Зміни, внесені до нього, побудовані за чітким принципом: секс має бути добровільним – якщо ні, то він є протиправним. Фахівці по-різному оцінюють запроваджені новели. Так, медичні працівники Швеції переконують у тому, що тепер для встановлення факту зґвалтування не обов'язково демонструвати ознаки застосованого до потерпілого фізичного насильства. Адже тільки активна участь у сексуальних відносинах може інтерпретуватись як згода на них; натомість пасивна участь ще не означає такої згоди. Представники адвокатської спільноти, однак, налаштовані скептичніше. Вони вважають, що навряд чи внесені до кримінального законодавства зміни зможуть позитивно вплинути на стан протидії сексуальним злочинам. Не очікується і більшої кількості засуджень за їхнє вчинення, оскільки сторона обвинувачення має впоратися зі складним завданням – довести, що сексуальне насильство було вчинене за відсутності згоди потерпілої особи (The New York Times, 2018. Swedish Law Now Recognizes Sex Without Consent as Rape, [online] 23 May. Available at. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2018/05/23/world/europe/sweden-rape-consent-sex.html/> [Accessed 16 August 2018] (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана).

Враховуючи те, що за новими редакціями ст. 152 і ст. 153 КК для наявності передбачених ними складів статевих злочинів визначальним є відсутність консенсусу між учасниками відповідного сексуального спілкування, безпідставними є закиди на адресу вітчизняного законодавця стосовно того, що, мовляв, попередні редакції цих статей охоплювали всі діяння, про які йдеться у Стамбульській конвенції, а отже, жодної потреби в імплементації відповідних її положень не було¹⁵.

Водночас серйозною вадою КК, оновленого на підставі Закону № 2227-VIII від 06.12.2017, слід визнати відсутність чітких законодавчих критеріїв для розмежування складів злочинів, передбачених ст. 152 (153) і ст. 154, – за винятком хіба що моменту закінчення цих злочинів і того, що за ст. 154 може нести відповідальність і той, хто не має наміру вчиняти акт сексуального характеру з потерпілою особою. Реалізація «широкого» підходу до конструювання об'єктивної сторони складу злочину «зґвалтування», не поєднана, однак, із включенням до ст. 154 належних застережень, має своїм наслідком колізійність відповідних кримінально-правових норм як потенційне джерело неоднакового застосування КК. Зокрема, примушування до здійснення акту сексуального характеру, залежно від певних обставин, може одночасно вказувати і на вчинення такого злочину, як зґвалтування (сексуальне насильство)¹⁶.

По-третє, Закон № 2227-VIII від 06.12.2017 вносить серйозні корективи в юридичну оцінку природного статевого акту з малолітньою особою та іншого сексуального проникнення в тіло такої особи. До набрання чинності цим Законом у доктрині і судовій практиці виходили з того, що взятий сам

¹⁵ Так, у висновку Головного науково-експертного управління Апарату ВР на законопроект, згодом ухвалений як Закон № 2227-VIII від 6.12.2017, зазначалось, що, судячи зі ст. 36 Стамбульської конвенції, вона не містить таких форм умисної поведінки, які б не охоплювались диспозиціями чинних редакцій статей 152–154 та які потребували б криміналізації. Некритично відтворює цю сумнівну думку М.К. Гнетнев (Гнетнев М.К. Новели понятійно-категоріального апарату в окремих складах злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності (запрошення до дискусії). Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 2 березня 2018 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2018. – С. 127–128).

¹⁶ На цю обставину вже звернули увагу окремі дослідники (наприклад: Маркін В. Секс за Кримінальним кодексом: нова редакція. Аналіз положень Закону України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII щодо внесення змін до розділу IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» Особливої частини КК України. Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/seks-za-kriminalnim-kodeksom-nova-redakciya.html> (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана).

Докладніше про згадану проблему йтиметься у підрозділі 2.7.

по собі малолітній вік особи (недосягнення 14-річного віку) не завжди свідчить про наявність безпорадного стану як ознаки зґвалтування (про безпорадний стан особи див. п. 7 цього коментаря). Питання про наявність або відсутність безпорадного стану потерпілого і, відповідно, кваліфікацію дій винуватого (за ст. 152 або ст. 155) вирішувалось у кожному конкретному випадку з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку і виховання малолітньої особи. Йшлося, зокрема, про те, що в сучасних умовах сексуальної розкृतості вирішальну роль при розв'язанні цього питання повинен був відігравати не стільки певний вік як своєрідна презумпція наявності безпорадного стану, скільки ступінь обізнаності та інформованості конкретної малолітньої особи з питань статевого життя. Аналогічний підхід застосовувався і щодо насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (попередня редакція ст. 153), якщо потерпілим від цього злочину була малолітня особа.

Вказівка в ч. 4 ст. 152, викладеної в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017, на «дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди»¹⁷, дозволяє стверджувати, що сексуальне проникнення в тіло малолітньої особи визнається зґвалтуванням незалежно від того, чи давала така особа на це згоду, є остання добровільною (така згода визнана законодавцем фікцією) або вимушеною, чи розуміла малолітня особа характер і значення вчинюваних стосовно неї дій тощо. Інакше кажучи, в КК втілено ідею законодавчої конкретизації віку, недосягнення якого зобов'язує правозастосувача беззастережно розцінювати сексуальне проникнення в тіло відповідної особи як зґвалтування. З огляду на інформаційне та виховне навантаження аналізованої кримінально-правової заборони, слід визнати виправданою вміщену в ній вказівку саме на певний вік

¹⁷ На етапі опрацювання законопроекту, надалі ухваленого як Закон № 2227-VIII від 6.12.2017, неприйнятність наведеного формулювання вбачалась у тому, що «воно унеможлиблює відмежування відповідного різновиду зґвалтування в розумінні законопроекту від злочину, передбаченого статтею 155 КК, відповідальність за який настає лише за наявності згоди особи, що не досягла статевої зрілості, вступити в статеві зносини» (Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Реєстраційний №4952. С. 31. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59648&pf35401=418392> (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана). Законодавча вказівка на особу, яка не досягла чотирнадцяти років, «незалежно від її добровільної згоди» може створити враження, що навіть особа віком до 14 років вправі висловлювати свою згоду на участь у діяльності сексуального характеру, однак таке тлумачення слід визнати неприйнятним.

потерпілої особи, а не на її малолітній стан. Так само вирішується питання кримінально-правової оцінки сексуального насильства, вчиненого щодо малолітньої особи (ч. 4 ст. 153)¹⁸.

Виходить, що в ч. 4 ст. 152 КК передбачено відповідальність як за кваліфікований (а точніше особливо кваліфікований) різновид зґвалтування (якщо відсутня добровільна згода малолітньої потерпілої особи, яка розуміє характер і значення вчинюваних стосовно неї дій, на сексуальне проникнення в її тіло), так і за самостійний різновид *основного* складу злочину «зґвалтування» як специфічного посягання на статеву недоторканість малолітньої особи, для наявності якого добровільна згода цієї особи жодного значення не має.

Необхідність включення до КК згаданих приписів (ч. 4 ст. 152 і ч. 4 ст. 153), крім того, що такий законодавчий крок узгоджується з правовою визначеністю як складовою верховенства права, впливала з ратифікації Україною Конвенції РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 р. (далі у цьому коментарі – Лансаротська конвенція). Її ст. 18 містить адресовану країнам – учасницям Конвенції вимогу криміналізувати у тому числі умисну поведінку у вигляді зайняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для зайняття такою діяльністю. Щоправда:

- а) посиланням на ст. 18 Лансаротської конвенції обґрунтовувалась необхідність внесення змін і до ст. 155, в якій своєрідним віковим критерієм (показником) статевої недоторканності особи визначений не 14-річний, а 16-річний вік (див. п. 13 цього коментаря)¹⁹;

¹⁸ Частина 4 ст. 152 і ст. 153, як і ст. 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» і ст. 156 «Розбещення неповнолітніх», відображають на законодавчому рівні проблему педофільії – відхилення, яке проявляється у прагненні вчинювати дії сексуального характеру з дітьми. Педофільія, будучи порушенням сексуальної орієнтації, може виражатись у різноманітних формах – від звичайних фантазій до жорстоких вбивств, від обнімачів до пестошів, мастурбації, анального або генітального контакту тощо. Педофіл може виправдовувати свої дії їхньою «освітньою» суттю, сексуальним задоволенням, що отримує дитина, або ж сексуальною провокацією з боку дитини. Фахівці наголошують також на притаманній педофільії тривалості сексуальних фантазій або фактичних посягань на дітей.

¹⁹ У підготовленому доцентом К.П. Задоею Висновку щодо проектів законів України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» (реєстр. № 2016 від 03.02.2015 р.) та «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (реєстр. № 4952 від 12.07.2016 р.) зазначається, що впровадження у правову систему України концепту «віку згоди» мало б відбуватись, перш за все, за допомогою внесення змін до статей 152 та 153.

- б) оптимальність закріплення у ч. 4 ст. 152 і ч. 4 ст. 153 саме 14-річного віку не виглядає безспірною з урахуванням інформаційного буму, лібералізації статевої моралі, акселерації, передчасного психосексуального розвитку сьгоднішніх підлітків і різкого падіння вікових меж початку статевого життя²⁰. Вельми показовою у зв'язку з цим є відсутність належного обґрунтування доречності зазначеного вікового критерію у Пояснювальній записці до законопроекту, ухваленого як Закон № 2227-VIII від 06.12.2017²¹

Для диспозиції ч. 1 оновленої ст. 152 характерна невизначеність з питання, до тіла якої саме особи (потерпілої, ґвалтівника чи обох цих осіб) повинне здійснюватись проникнення для того, щоб вчинене могло кваліфікуватись як зґвалтування. Застосування різних способів і методів тлумачення КК, включаючи опрацювання додаткових форм встановлення волі законодавця (зокрема, супровідних матеріалів до законопроекту, згодом ухваленого як Закон № 2227-VIII від 06.12.2017), дозволяє зробити висновок про те, що в ст. 152 мається на увазі проникнення в тіло саме і лише потерпілої особи²².

²⁰ Наприклад: Ментель О. Розправа над рожевими мріями, або «Не для преси» з кабінету дитячого гінеколога... Голос України. – 7 грудня 2012 р. – №233.

²¹ В інших супровідних матеріалах до цього законопроекту вдалося відшукати тільки вельми абстрактне висловлювання про те, що цей крок зумовлений психофізіологічними особливостями розвитку осіб, яким не виповнилось 14 років.

Щодо зарубіжного досвіду то незалежно від застосування насильства і погроз статевий акт чи інші сексуальні дії з дитиною певного віку, визначеного законом (зокрема: 10 років – в Австралії, Естонії, Італії, Норвегії, 12 років – в Аргентині, Венесуелі, Гватемалі, Данії, Іспанії, Мальті, Мексиці, Нідерландах, РФ, Чилі, 13 років – у Великобританії, В'єтнамі, Кіпрі, 14 років – у Бразилії, Брунеї, КНР), визнаються зґвалтуванням або іншим насильницьким злочином. Американському кримінальному праву відоме так зване статутне зґвалтування, яке означає статеві зносини з особою, котра не досягла певного віку (в різних штатах цей вік не є однаковим), незалежно від того, чи дала така особа згоду на статеві зносини. У вітчизняній доктрині свого часу висувалась пропозиція включити до ст. 155 норму, згідно з якою не може вважатись добровільним статевий акт у природній або неприродній формі з особою, яка не досягла 11-річного віку. Ця пропозиція аргументувалась за допомогою новітніх досліджень дитячої психології та ранньої сексопатології, які засвідчують фізичну та психологічну безпорадність абсолютної більшості малолітніх осіб, які не досягли одинадцятирічного віку, у сексуальних питаннях. Самооцінка цих дітей дуже недосконала, вони довірливі, наївні, безхитрісні, прямолінійні, мають надзвичайну сугестивність, особливо з боку більш дорослих осіб. Психологи та правники стало виділяють досягнення одинадцятирічного віку малолітньою особою як показник, коли здійснюється певне накопичення первісних знань, деякого життєвого досвіду та коли особа поступово починає «виходити з дитинства» (Чмут С. В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2010. – С. 59–60, 89–90, 106–108, 188).

²² Основною відмінною ознакою таких злочинів, як зґвалтування та сексуальне насильство, М.І. Хавронюк слушно називає наявність чи відсутність відповідного проникнення в

Відповідно, **діями сексуального характеру, пов'язаними з вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого предмета**, треба визнати дії сексуального характеру незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості, які, означаючи проникнення в один із трьох природних отворів потерпілої особи і, відповідно, порушуючи її тілесну недоторканність, здатні збудити та (чи) задовольнити статеву пристрасть чоловіка або жінки. Крім введення статевого члена чоловіка (у тому числі неерегованого) у піхву жінки, це можуть бути, зокрема: проникнення у піхву жінки рукою, пальцем, ногою або певним предметом – штучним фалосом, палицею, пляшкою, телефоном тощо; аногенітальний контакт чоловіка з жінкою; мужолозтво (аногенітальний контакт чоловіка з чоловіком), орогенітальний контакт чоловіка з жінкою або чоловіка з чоловіком.

Термін «сексуального характеру» означає акт, який має сексуальну конотацію; він не поширюється на акти, яким бракує такої конотації або відтінку²³. При цьому, не дивлячись на вказівку ч. 1 ст. 152 на сексуальний характер вчинюваних дій, каране за цією кримінально-правовою нормою проникнення зовсім не обов'язково повинне імітувати гетеросексуальний акт.

Насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані з проникненням в тіло потерпілої особи, визнаються відмінним від зґвалтування сексуальним насильством (ст. 153), і такий законодавчий підхід, що означає диференціацію кримінальної відповідальності за різні акти сексуального характеру, узгоджується з ч. 1 ст. 36 Стамбульської конвенції.

один з отворів тіла потерпілої особи незалежно від її статі (Хавронюк М.І. Роз'яснення для зацікавлених фахівців щодо змін у кримінальному законодавстві у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» та дотичних актів. К., 2018. – С. 14).

²³ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (п. 190). Відповідно до одного з рішень Палати у кримінальних справах Касаційного Суду Франції, введення палиці в анус іншої особи не відповідає законодавчому визначенню сексуального проникнення та утворює, швидше за все, катування або акт жорстокості. Водночас в іншому рішенні цього ж Суду визнається, що подібні дії можуть розглядатись як сексуальне проникнення, якщо мотив, яким керувався той, хто заподіяв шкоду статевої недоторканності жертви, надав цим діям сексуального характеру (Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: учебник / под ред. И.Д. Козочкина. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2010. – С. 798).

Сказане, зокрема, стосується випадків, які за попередньою редакцією ст. 152 могли розцінюватись як зґвалтування чоловіка жінкою. Йдеться про: сексуальне збудження чоловіка і виникнення стану ерекції його статевого члена під впливом тактильної, слухової, зорової, нюхової або смакової стимуляції з подальшим введенням ерегованого члена у піхву жінки (обставинами, які сприяють виникненню ерекції в таких випадках, можуть бути тривала статева стриманість чоловіка, сексуальна привабливість і досвід «ґвалтівниці»); введення статевого члена чоловіка у піхву жінки шляхом фіксації члена до предмета продовженої форми або шляхом здавлювання члена біля кореня. Вказані дії (за відсутності добровільної згоди потерпілого на їхнє вчинення), вочевидь, можуть кваліфікуватись за ст. 153 (див. підрозділ 2.6)²⁴.

З урахуванням того, що караність сексуального насильства і, тим більше, примушування до вступу в статевий зв'язок (передбаченого ст. 154, за якою інколи пропонується кваліфікувати відповідні дії²⁵) поступається караності зґвалтування (виправданість такого законодавчого кроку зумовлена різницею у суспільній небезпеці злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 153, викладеними в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017²⁶), про однаковість кримінально-правової охорони сфери сексуального життя чоловіків і жінок говорити у цьому разі не доводиться. Отже, та обставина, що вказані сексуальні дії, вчинювані жінками щодо чоловіків, вже не ви-

²⁴ Певний сумнів у правильності такої кваліфікації зумовлений тим, що в цій кримінально-правовій нормі йдеться про дії сексуального характеру, не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи, а в розглядуваній ситуації має місце сексуальне проникнення в тіло іншої (винної) особи.

²⁵ Маркін В. Секс за Кримінальним кодексом: нова редакція. Аналіз положень Закону України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII щодо внесення змін до розділу IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» Особливої частини КК України. – Режим доступу: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/seks-za-kriminalnim-kodeksom-nova-redakciya.html> (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана; Мовчан Р.О., Шушкова А.П. Сексуальна революція по-українськи та інші новели Закону № 2227-VIII: крок до Європи чи в нікуди? Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2018. – Вип. 51. – Т. 2. – С. 77.

²⁶ Найбільш небезпечні посягання на статево свободу та недоторканність особи, передбачені чинною редакцією ст. 153 (випадки анального та орального проникнення без згоди потерпілої особи), у разі прийняття проекту в цілому будуть охоплюватись ст. 152. За таких обставин санкції ст. 153 мають бути в цілому менш суворими за санкції ст. 152 (Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Реєстраційний № 4952. С. 36. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59648&pf35401=418392> (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана).

знаються зґвалтуванням, може розцінюватись як прояв невинуватої гендерної асиметрії (бо статева свобода чоловіків не захищена КК нарівні зі статевою свободою жінок).

4. Поняття **добровільної згоди** розкривається в примітці до ст. 152. Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин. При цьому очевидним є оцінний характер «супутніх обставин», згаданих у примітці (до речі, остання не містить обмежувального застереження про те, що закріплене в ній розуміння добровільної згоди є прийнятним при застосуванні лише ст. 152). Враховуючи те, що від контексту супутніх обставин залежить визначення вільності волевиявлення особи, а отже, наявність підстави для кримінальної відповідальності за ст. 152, викликає занепокоєння можливість неоднозначного тлумачення поняття добровільної згоди на практиці.

Юридична невизначеність як результат механічного запозичення положення про добровільну згоду, закріпленого в ч. 2 ст. 36 Стамбульської конвенції, зумовлюватиме ситуації, коли правозастосувачі або позбавлятимуться можливості встановити та довести винуватість злочинця (враховуючи, що відповідні діяння здебільшого вчинюються в інтимній обстановці за відсутності належної інформації, що підтверджує факт подолання волі потерпілого чи її ігнорування), або, навпаки, намагатимуться встановити винуватість, сприймаючи лише позицію потерпілої особи, яка з різних мотивів може зловживати своїм становищем. При цьому юридична визначеність як одна з ознак верховенства права передбачає не просто існування закону, на підставі якого обмежуються права особи або вона притягується до відповідальності, а існування саме якісного (передбачуваного) закону.

Використовуючи при нормативному описанні складів злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, поняття добровільної згоди, *de lege ferenda* (під кутом зору законодавчого припущення) його варто максимально деталізувати, надавши законодавче роз'яснення, яке при цьому має відповідати тому, що передбачене в ч. 2 ст. 36 Стамбульської конвенції. Тим більше, що її підписантам дозволено самостійно розв'язувати питання конкретного формулювання законодавчих положень і чинників, які вони вважають такими, що не припускають добровільно наданої згоди²⁷. Проте навіть за незмінності кримінально-правових заборон, викладених у редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017,

²⁷ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (п. 193).

прогнозованість судових рішень може бути реалізована – за умови виваженого тлумачення оновленого КК України в судовій практиці. Показово, що у рішенні у справі «Салов проти України» від 27.04.2004 ЄСПЛ вказав, серед іншого, на те, що будь-який злочин повинен бути чітко визначений в законі; цій вимозі відповідатиме лише така норма закону, зі змісту якої безпосередньо або, в разі необхідності, за допомогою судового тлумачення, особа може зрозуміти, за вчинення яких дій чи бездіяльності передбачено кримінальну відповідальність.

De lege lata згода особи на сексуальне проникнення в її тіло не може вважатись добровільною, якщо вона була надана, зокрема, під впливом застосування фізичного насильства, погрози його застосуванням, погрози іншого змісту (наприклад, погрози знищенням чи пошкодженням майна як потерпілої, так й іншої особи, погрози обмеженням прав, свобод чи законних інтересів потерпілої або іншої особи), обману, використання щодо особи її матеріальної чи службової залежності, безпорадного чи уразливого стану²⁸.

При цьому ст. 152, викладена в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017, не передбачає диференціації кримінальної відповідальності залежно від характеру тих чинників, які виключають добровільність згоди потерпілої особи, і це є вадою коментованої кримінально-правової заборони. Адже за ч. 1 оновленої ст. 152 (за відсутності у вчиненому кваліфікуючих (особливо) кваліфікуючих ознак зґвалтування) має кваліфікуватись і сексуальне проникнення із застосуванням фізичного насильства, і, наприклад, таке проникнення, яке стало можливим через введення ґвалтівником потерпілої особи в оману (див. п. 5 цього коментаря), тобто діяння, яке за попередньою редакцією ст. 152 взагалі не визнавалось злочином²⁹.

²⁸ Саме таким чином пропонувала вдосконалити визначення поняття добровільної згоди, наразі розташоване в примітці до ст. 152, на етапі опрацювання відповідного законопроекту народний депутат України В.Ю. Пташник. Вона вважала за доречне навести невичерпний перелік обставин, що виключають згоду потерпілого, для більш чіткого розуміння особами, які застосовують кримінальний закон, змін у нормативній характеристиці зґвалтування (Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Реєстраційний № 4952. С. 27, 30. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59648&pf35401=418392> (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана).

²⁹ З цього приводу у підготовленому доцентом К.П. Задосою Висновку щодо проектів законів України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» (реєстр. № 2016 від 03.02.2015 р.)

Для інкримінування ст. 152 КК (за винятком, як вже зазначалось, її ч. 4) потрібно встановити, що небажання потерпілої особи на вчинення щодо неї відповідної дії було більш-менш чітко вираженим, явним, переконливим, таким, щоб одна особа зрозуміла, що інша не бажає сексуального проникнення в її тіло. «Кожен з партнерів повинен впевнитися у ясно вираженій вербально чи тілесно добровільній згоді іншого на конкретні дії сексуального характеру»³⁰.

Традиційно при аналізі складу злочину «зґвалтування» в юридичній літературі зазначалось, що відмова на словах, навіть певна фізична протидія не завжди свідчать про дійсне небажання особи вступити з іншою особою у статеві зносини³¹. Наприклад, коли чоловік сприймає вказану поведінку жінки як кокетство, загравання (елемент сексуальної гри) або прояв сором'язливості; особливо у випадках, коли жінка спочатку дозволяє чоловіку роздягнути себе, пестити свої статеві органи тощо, а потім заявляє, що на сексуальне проникнення не погоджу-

та «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (реєстр. № 4952 від 12.07.2016 р.) слушно зазначається, що відповідна диференціація, зберігаючи наступність кримінального законодавства, могла б полягати у наданні фізичному насильству, погрози його застосування та використанню безпорадного стану статусу обтяжуючих обставин в оновлених редакціях статей 152 та 153. Реалізація пропонованого підходу дозволила б побіжно вирішити дві проблеми: 1) вдалося б чітко дати зрозуміти правозастосовним органам, наскільки докорінно змінився зміст статей 152 та 153. Це запобігло б імовірному інерційному обмежувальному тлумаченню вказаних положень – інтерпретації вказівки на відсутність згоди потерпілого як узагальнюючого позначення допоміжних дій у складах злочинів, передбачених статтями 152 та 153 КК de lege lata (фізичне насильство, погроза фізичним насильством, використання безпорадного стану потерпілого); 2) це не вимагало б від правозастосовної практики переосмислення підходів щодо кваліфікації випадків, коли при вчиненні злочинів, передбачених оновленими редакціями статей 152 та 153 КК, мали місце фізичне насильство або погроза вбивством.

³⁰ Харитонова О.В. Ключові засади ґендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. С. 53. Необхідною умовою ефективного кримінального правосуддя у справах про сексуальні злочини в сучасних умовах згадана дослідниця справедливо називає культивування такої, що має прийти на зміну категорії опору, культури згоди. Її девізом має стати: «Так – це Так. Все, що не «Так» («не знаю», «не певен/на», «подумаю», «можливо, завтра») – це «Ні» (Там само. С. 53).

³¹ Так, О.В. Лохвицький писав, що будь-яке колювання жінки робить її учасницею, а не жертвою, дає чоловікові зрозуміти – опір не серйозний, а за формою, тільки через інстинктивне почуття сорому; чоловіка у такий спосіб запрошують продовжити зусилля. Різниця ж між серйозним і несерйозним опором є такою самою, що й різниця між безкарністю і каторжними роботами (Лохвицький А. Курс русского уголовного права. Второе исправленное и дополненное издание, сведенное с кассационными решениями. СПб., 1871. – С. 583).

ється. З кримінально-правової точки зору це – звісно, з урахуванням всіх обставин справи, кожна з яких є несхожою на іншу, – може вказувати на вибачливу (сумлінну) фактичну помилку у діяч чоловіка та, відповідно, відсутність складу злочину «зґвалтування»³².

У кримінальному праві визнається, що фактична вибачлива помилка має місце тоді, коли особа за уважного і добросовісного ставлення до оцінки фактичних обставин скоєного не могла уникнути помилки, і, відповідно, згадана помилка не може бути поставлена їй у вину (виключає злочинність діяння). З іншого боку, чи немає підстав у змодельованій вище ситуації (а подібних ситуацій може бути безліч) вести мову про наявність «необережного» зґвалтування, вчиненого за невибачливої фактичної помилки? Очевидно, що розв'язання позначеної проблеми потребує або чітких правозастосовних орієнтирів, або належної законодавчої регламентації. Застосовуючи ст. 152, слід, серед іншого, враховувати, що у ст. 36 Стамбульської конвенції наголошується на необхідності криміналізації певних форм умисної поведінки, а вимога щодо умисної поведінки пов'язана з усіма ознаками злочину³³.

³² Подібні проблеми, які були відсутні у період панування теорії формальних доказів, постають не лише в Україні. Показовим в цьому сенсі є сумнозвісне рішення Палати лордів Англії у справі Моргана (1976 р.). Морган та його товариші були визнані винуватими у зґвалтуванні дружини Моргана, яка вчинила гвалтівникам відчайдушний опір. Засуджені оскаржили вирок, посилаючись на те, що вони повірили Моргану, який розповів їм про те, що його дружина обожнює насильницьке примушування до сексу. Палата лордів вирішила, що засуджені добровільно помиялялись, і що у них не було умислу на вчинення насильницького статевого акту, оскільки вони вважали, що жінка погоджується на статеві зносини. Таке рішення викликало лють у жіночої частини країни, на думку якої, у цьому разі група суддів – чоловіків вирішила, що у тому разі, коли, наприклад, п'яний матрос вважає, що жінка, не дивлячись на її сльози та опір, бажає саме насильницького статевого акту, то цей суб'єкт не підлягатиме кримінальній відповідальності (Флетчер Дж., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права. М.: Юристъ, 1998. – С. 392–395).

Наведений приклад може розглядатись як яскравий прояв сексуальної об'єктивізації, під якою розуміється процес «опредметнення» жінок, нав'язування суспільству стереотипів на кшталт «всі жінки люблять секс», «всі жінки люблять сильну руку», «жінки самі зваблюють чоловіків» (Харитоновна О.В. Гендерні акценти в методології дослідження статеви́х злочинів. Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 року). Івано-Франківськ: РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. – С. 302).

При цьому, як зазначається в п. 192 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції, важливо забезпечити недопущення впливу на тлумачення законодавства з питань зґвалтування й розгляд справ за фактом зґвалтування гендерних стереотипів і міфів про чоловічу й жіночу сексуальність.

³³ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (п. 189). Свого часу М.Й. Коржанський пропонував вирішити проблему на законодавчому

У будь-якому разі те, яким чином особа, яка, керуючись вільним волевиявленням, дала згоду на сексуальне проникнення в її тіло, оцінює вчинене згодом, не повинне мати значення для кваліфікації за ст. 152 (інкримінування останньої виключається).

Недобровільну згоду потерпілої від зґвалтування особи треба відрізнити від такої, що виключає кваліфікацію дій за ст. 152, пасивної згоди, коли особа, хоч і не бажає сексуального проникнення в її тіло, не перешкоджає цьому і не показує свою незгоду, що розцінюється іншою стороною як добровільна згода на проникнення³⁴.

Водночас відсутність вільного волевиявлення потерпілої особи, а отже, наявність складу злочину «зґвалтування» слід вбачати, зокрема, в тому випадку, коли потерпіла особа не давала явної згоди на сексуальне проникнення і не чинила опір ґвалтівнику через переляк. Якщо потерпіла особа ситуацію, що склалася навколо неї (оточення її групою осіб, безлюдне місце, темна пора доби, тривале закривання

рівні – шляхом доповнення ст. 152 приміткою такого змісту: «Не тягне за собою кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 152 вчинення статевого акту, якщо поведінка знайомої жінки давала чоловікові підстави для сумлінної помилки щодо її згоди на статевий акт» (Коржанський М.Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини: монографія. К.: Атіка, 2004. – С. 27). Відтворив цю пропозицію П.А. Воробей (Воробей П.А. Кримінально-правове ставлення вину: монографія. К.: Атіка, 2009. – С. 128). Неминуче поставало питання, як бути з такою ж поведінкою незнайомої жінки. До того ж не варто захащувати КК казуїстичними нормами.

Для порівняння: у судовій практиці США вважається, що помилкове уявлення обвинуваченого про згоду потерпілої особи на статевий зв'язок може виключати засудження за зґвалтування, якщо: 1) обвинувачений «чесно і сумлінно» вважав, що така згода була; 2) факти підтверджують, що помилка обвинуваченого була «об'єктивно розумною». Інколи висувається вимога надання обвинуваченим доказів двозначної поведінки потерпілої особи, які давали прівид «розумно» вважати, що вона погоджується на статевий акт (Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть; учеб. пособие / под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. М.: Издательский дом «Камерон», 2004. – С. 127). Від редактора: За відсутності підстав визнати вибачливу (сумлінну) фактичну помилку у діяч чоловіка та, водночас, з урахуванням відсутності законодавчої можливості притягнення до відповідальності за «необережне зґвалтування», суди повинні розглядати можливість призначення мінімального покарання в межах санкції частин 1-3 ст. 152 КК. Адже про «усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння та передбачення його суспільно небезпечних наслідків» у таких випадках можна говорити наразі лише вимушено – в умовах відсутності науково розроблених і застосовуваних на практиці критеріїв відмежування зазначених «усвідомлення» і «передбачення» від «неусвідомлення» та «непередбачення». Гасло кампанії проти сексуального насильства – «Ні означає Ні!» («No means No!») – не може заперечувати кримінально-правове вчення про вину, зокрема, про ступінь вини і фактичну помилку.

³⁴ Між згодою та покорою є різниця: згода, відсутність якої означає зґвалтування, є покорою, однак, з цього не випливає, що покора завжди означає згоду (Лейленд П. Кримінальне право: Злочин, покарання, судочинство (Англійський підхід) / Пер. з англ. П. Таращук. К.: Основи, 1996. – С. 108).

в приміщенні тощо), розцінює як безвихідну та, оцінюючи свої сили, відмовляється чинити опір з тим, щоб попередити настання для себе більш тяжких наслідків, то вчинене за наявності підстав також може кваліфікуватись за відповідною частиною ст. 152.

Оголошене перед початком гетеросексуального коїтусу прохання потерпілої особи використати засіб контрацепції саме по собі не може розцінюватись як свідчення добровільності її згоди на сексуальний акт.

Зґвалтування визнається закінченим з моменту проникнення статевого члена чоловіка, іншого органу людини (наприклад, руки чи пальця) або певного предмета в один із трьох природних отворів потерпілої особи незалежно від того, чи вдалося винуватому збудити та (чи) задовольнити свою статову пристрасть. Мається на увазі проходження хоча б частиною статевого члена, іншого органу людини чи певного предмета меж тієї чи іншої природної порожнини тіла людини (наприклад, для ротової порожнини – це губи, а для анального отвору – сфінктерне кільце ануса).

Якщо зґвалтування набуло вигляду недобровільного природного статевого акту, то злочин, за загальним правилом, визнається закінченим з початку такого акту. При цьому не вимагається продовження копулятивних фрікцій (зворотно-поступальних рухів статевого члена чоловіка у піхві жінки), обов'язкової дефлорації (порушення цілісності дівочої пльиви), досягнення оргазму чи еякуляції (закінчення статевого акту у фізіологічному розумінні). Слід, зокрема, враховувати, що інколи анатомічна побудова дівочої пльиви допускає вчинення статевого акту і без порушення її цілісності³⁵.

Засуджуючи особу за замах на зґвалтування, суд повинен вказати у вирокі конкретні причини, що не залежать від волі гвалтівника, які перешкодили йому довести злочин до кінця (наприклад, неподоланий опір потерпілої особи, втручання сторонніх, фізіологічні чинники – передчасне сім'явипорскування, порушення ерекції, невідповідність статевого члена гвалтівника статевим органам малолітньої потерпілої тощо).

До слова: положення ч. 1 ст. 36 про *припинення* суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння шкоди може бути поширене й на випадки необхідної оборони при зґвалтуванні, яке фактично продовжується після того, як юридично цей злочин закінчено³⁶.

³⁵ На цю обставину звертається увага і в п. 2.2 Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, затв. наказом МОЗ № 6 від 17.01.1995. Це, серед іншого, вказує на недоцільність віднесення втрати незайманості до тяжких наслідків зґвалтування.

³⁶ Умови правомірності застосування ст. 36 КК при вчиненні статевих злочинів докладно висвітлені О.О. Квашею та Г.М. Андрусак (Кваша О.О., Андрусак Г.М. Необхідна оборона

Зроблене вище застереження «за загальним правилом» зроблене у зв'язку з тим, що не виключені випадки, коли особа добровільно погодилась на статеві зносини, але після їх початку «відкликає» свою згоду (наприклад, через больові відчуття: жінка може страждати на вагінізм – хворобливу чуттєвість в області статевих органів тощо). Якщо жінка з певної причини наполягає на припиненні статевих зносин, розпочатих на добровільних засадах, а чоловік ігнорує таке волевиявлення, то скоєне може бути визнане діями, пов'язаними з вагінальним проникненням і вчиненими без добровільної згоди потерпілої особи, як про це йдеться в ч. 1 ст. 152, а отже, утворювати склад розглядуваного злочину. Тобто в цьому разі момент закінчення зґвалтування настає пізніше, ніж розпочинаються природні статеві зносини³⁷.

З урахуванням ст. 17 КК добровільна відмова від доведення зґвалтування до кінця виключає кримінальну відповідальність за замах на цей злочин. Для визнання відмови від зґвалтування добровільною треба встановити, що особа, усвідомлюючи можливість довести злочин до кінця, відмовилась від цього і з власної волі припинила злочинні дії.

Питання про добровільність чи вимушеність відмови при незакінченому посяганні потрібно вирішувати у кожному конкретному випадку з урахуванням, зокрема, зовнішніх обставин, які спонукають особу за власною волею припинити злочинну діяльність, стимулюють таку поведінку або ж взагалі позбавляють можливості завершити розпочатий злочин. Небезпека затримання внаслідок конкретних несприятливих для особи обставин, які виникають у процесі здійснення зґвалтування і перешкоджають його закінченню, означає, що відмова є вимушеною. Можлива ситуація, коли потерпіла особа говорить ґвалтівнику, що вона знає його прізвище та адресу, а тому він відразу буде викритий, у зв'язку з чим ґвалтівник відмовляється від продовження своїх дій, хоча усвідомлює, що, незважаючи на невідоротність покарання, вчинити зґвалтування зараз він може. І в цьому випадку відмову слід визнавати добровільною.

(захист від посягання на статеvu свободу та статеvu недоторканність): монографія. К.: Вид. дім «АртЕк», 2016. – С. 120–217). Зрозуміло, однак, що законодавча відмова від обов'язкового насильницького характеру злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 153, змушуватиме вносити корективи в усталені теоретичні напрацювання з проблематики необхідної оборони.

³⁷ Розглядувана проблема чітко вирішується у ст. 609 КК Італії. Згідно з цією нормою кримінальну відповідальність за сексуальне насильство може нести будь-яка особа, яка шляхом насильства, погрози, обману, зловживання владою або використання умов фізичної або психічної безпорадності іншої особи змусить її вчинити сексуальні дії або терпіти їх.

Мотиви добровільної відмови від доведення зґвалтування до кінця можуть бути різними. Така відмова може бути обумовлена, наприклад, заявою (не має значення – правдивою чи ні) потерпілої особи про те, що вона хвора на СНІД або венеричне захворювання, у неї «критичні дні», обіцянкою жертви вступити з винуватим у добровільний статевий зв'язок у більш сприятливій обстановці або погрозою особи вчинити після її зґвалтування самогубство. Про застосування ст. 17 можна вести мову і в тому разі, коли винуватий відмовляється закінчити зґвалтування однієї потерпілої особи для того, щоб вчинити зґвалтування іншої потерпілої особи. У випадках добровільної відмови від доведення зґвалтування до кінця особа може нести відповідальність за фактично вчинені нею дії, якщо вони утворюють склад іншого злочину (наприклад, заподіяння тілесного ушкодження, незаконне позбавлення волі, розбещення неповнолітніх).

У цьому контексті варто привернути увагу до того, що Закон № 2227-VIII від 06.12.2017 серйозно обмежив ймовірність виключення кримінальної відповідальності на підставі ст. 17, адже дії, вчинені до добровільної відмови від доведення зґвалтування до кінця і спрямовані на те, щоб забезпечити недобровільність сексуального проникнення, можуть розцінюватись як каране за ст. 154 примушування особи до здійснення акту сексуального характеру³⁸.

5. За попередньою редакцією ст. 152 дії того, хто домогся згоди особи на статевий акт не за допомогою фізичного чи психічного насильства або використання безпорадного стану, а шляхом обману (освідчення в коханні, обіцянки – укласти шлюб, згодом сплатити за сексуальну послугу, передати цінний подарунок тощо), не утворювали складу «зґвалтування»³⁹. Вважалося, що кримінальний закон може і

³⁸ Маркін В. Секс за Кримінальним кодексом: нова редакція. Аналіз положень Закону України від 06.12.2017 р. №2227-VIII щодо внесення змін до розділу IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» Особливої частини КК України. – Режим доступу: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/seks-zakriminalnim-kodeksom-nova-redakcija.html> (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана).

³⁹ В абз. 2 п. 1 постанови Пленуму ВС «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи і статевої недоторканості особи» № 5 від 30.05.2008, де містилось відповідне роз'яснення, спеціально наголошувалось на вичерпному переліку неправомірних дій, якими обумовлюється наявність зґвалтування. А в абз. 2 п. 6 постанови Пленуму ВС «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» № 4 від 27.03.1992 зазначалось, що дії особи, яка домоглася згоди потерпілої особи на статевий акт шляхом зловживання довірою, не можуть розглядатись як зґвалтування. Некоректність вказівки у цьому разі на потерпілу особу полягала в тому, що у випадку з обманом (зловживанням довірою) зґвалтування як такого не було, що виключало визнання особи потерпілою.

повинен захистити особу від посягань на її статеву свободу або статеву недоторканність, однак він не здатен відгородити людину від наслідків її власної легковажності з питань особистого життя⁴⁰.

Стаття 152, викладена в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017, безпосередньо не передбачає обман як один із способів зґвалтування і, відповідно, не містить жодних застережень щодо його можливого виду (характеру)⁴¹. Не зважаючи на це, проникнення в один із трьох природних отворів тіла іншої особи, поєднане з введенням її в оману, може розцінюватись як зґвалтування – за умови, що особа не надала б на це згоди, якби не була введена в оману щодо певних обставин – природи чи мети сексуального проникнення, особи того, хто його вчиняє, тощо. Наприклад, потерпіла жінка у конкретній ситуації добросовісно вважала, що чоловік, з яким вона вступила в природні статеві зносини, є її власним чоловіком або коханцем, з яким вона вважала за можливе вчинити коїтус⁴². Таким чином, питання кримінально-правової оцінки

⁴⁰ При цьому окремі представники суддівського корпусу висловлювались за те, щоб передбачити обман (обіцянки одружитись, передати цінний подарунок тощо) як спосіб вчинення зґвалтування – щоправда, лише особи, який не виповнилось 16 років (Маляренко В.Т., Мачужак Я.В. Про статеві злочини та інші сексуальні зловживання щодо малолітніх і неповнолітніх. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – №1. – С. 36–37). Деякі вітчизняні дослідники до моменту ухвалення Закону № 2227-VIII від 6.12.2017 констатували, що включення до норм кримінальних кодексів окремих європейських країн (Італії, Польщі, Франції тощо) про відповідальність за зґвалтування обману як способу вчинення цього злочину зумовлене міжнародними документами та практикою ЄСПЛ (Дубно Т.В. Спосіб вчинення злочину за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. – С. 52).

⁴¹ Натомість обман чітко зафіксований у законодавстві багатьох країн саме як спосіб зґвалтування. Під обманом у цьому сенсі розуміють: будь-який обман (зокрема, Албанія, Бельгія, Люксембург, Польща, Сан-Марино); обман, який виключає будь-яку добровільність з боку потерпілого (Франція); введення в оману щодо суб'єкта вчинення зґвалтування (якщо потерпіла добросовісно вважала, що чоловік є її власним чоловіком – Бруней, Данія, Індія, Кенія, Нігерія, Пакистан тощо, або чоловіком, з яким вона вважала за можливе вчинити статевий акт – Італія, Таїланд, Уругвай); введення в оману щодо природи вчинюваного акту (Замбія, Кенія, Нігерія) або особи того, з ким вступають у статеві зносини (Великобританія, Ізраїль). У Законі Великобританії 2003 р. про статеві злочини зазначено, що людина буде визнана такою, котра не погодилась на статеві зносини у випадку, якщо вона була цілеспрямовано обманута щодо природи чи мети статевого акту, або якщо обвинувачений цілеспрямовано спонукає особу до згоди, виконуючи роль людини, особисто відомої жертві.

⁴² У міфі про народження Геракла розповідається, що Зевс, шукаючи смертну жінку, гідну бути матір'ю майбутнього героя, зупинив свій вибір на Алкмені – дружині царя Амфітріона. Однак та палко кохала свого чоловіка й думати не хотіла ні про кого іншого. Тоді Зевс вдався до хитрощів: одного разу він прибрав подобу Амфітріона і так увійшов до Алкмени. В результаті спілкування між могутнім богом і введеною в оману смертною жінкою і народився Геракл.

вчиненого у подібних випадках пропонується вирішувати з урахуванням легальної дефініції добровільної згоди, виходячи з відсутності останньої, якщо встановлено дефект волевиявлення. За наявності зазначеного обману добровільність має умовний (уявний) характер, є сфальсифікованою і не може визнаватись результатом вільного волевиявлення потерпілої особи, як про це йдеться у примітці до ст. 152. На користь зробленого висновку вказує доктринальна позиція, згідно з якою добровільність згоди означає вільне волевиявлення особи, відсутність будь-якого примусу або обману при отриманні згоди⁴³.

Застосування фізичного насильства, погрози його застосування, як і використання безпорадного стану, вказують на відсутність добровільної згоди потерпілої особи на сексуальне проникнення як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони зґвалтування. У таких випадках сексуальне проникнення в тіло іншої особи є неконсенсуальним, у зв'язку з чим усталені у доктрині і судовій практиці підходи щодо змісту зазначених дій (раніше – способів зґвалтування) доцільно використовувати і надалі (щоправда, із застереженнями, зумовленими оновленням законодавчого описання складу цього злочину).

Фізичне насильство при зґвалтуванні спрямовується на те, щоб: а) подолати здійснюваний або очікуваний з боку потерпілої особи фізичний опір, пов'язаний з її небажанням (справжнім, а не удаваним) того, щоб

⁴³ Баулін Ю.В. Причинение вреда с согласия «потерпевшего» как обстоятельство, исключающее преступность деяния. Х.: Изд-во «Кроссрод», 2007. – С. 38–39.

Тут доречно нагадати, що у відгуку В.М. Куца як офіційного опонента на кандидатську дисертацію С.В. Чмута «Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості» (Запоріжжя, 2010) зазначається таке: згода статево незрілої особи на статеві зносини, досягнута шляхом обману, лише зовні здається добровільною; при більш глибокому аналізі з'ясовується, що воля статево незрілої особи у такому випадку, будучи сфальсифікованою обманом, не є добровільною.

У юридичній літературі висловлюється думка про доречність обмежувального тлумачення ст. 152 у розглядуваному контексті, а саме пов'язувати наявність складу злочину «зґвалтування» лише з таким обманом, який здійснюється щодо особистості того, хто намагається вчинити дії сексуального характеру з потерпілою особою. Стверджується, що всі інші види обману (наприклад, обіцянка вчинити певні дії – одружитися, поїхати на відпочинок, купити певну річ) не можуть бути способом зґвалтування (див.: Ємельяненко В.В. Способи зґвалтування: новели Кримінального кодексу України. Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 18–19 жовтня 2018 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків: Право, 2018. – С. 305–306). Про правову визначеність оновленого кримінального закону у цій частині вести мову, на жаль, не доводиться. Поставлене питання пропонується вирішувати передусім з урахуванням того, чи страждає у випадках сексуального проникнення, поєданого із введенням в оману іншої особи, її статева свобода.

інша особа проникала в її тіло, або б) усунути як таку можливість опору з боку потерпілої особи. Фізичне насильство при зґвалтуванні може полягати у нанесенні потерпілій особі удару, побиттів, у заламуванні рук, здавлюванні дихальних шляхів, пов'язаному із безпосереднім впливом на тіло потерпілого позбавленні або обмеженні особистої волі, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо.

Оскільки заподіяння шкоди здоров'ю вже не є складовою частиною об'єктивної сторони зґвалтування – його конститутивною ознакою (за винятком шкоди, охоплюваної тяжкими наслідками, – ч. 5 ст. 152), результативне фізичне насильство щодо потерпілої особи має додатково кваліфікуватись як відповідний злочин проти здоров'я особи.

Заподіяння під час зґвалтування з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи тілесних ушкоджень її родичам чи іншим близьким особам також слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 152 і відповідними нормами КК про відповідальність за злочини проти здоров'я особи. Фізичне насильство при зґвалтуванні може бути спрямоване і проти осіб, які не є близькими для потерпілої особи (наприклад, побиття чужої дитини на очах потерпілої особи з тим, щоб примусити останню дати згоду на сексуальне проникнення).

Поняттям фізичного насильства, застосування якого виключає вільне волевиявлення потерпілої особи, а тому вказує на наявність зґвалтування, охоплюється й посягання на внутрішні органи і тканини тіла людини – застосування без згоди потерпілої особи з метою викликати її безпорадний стан наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин (наприклад, клофеліну або димедролу в поєднанні з міцними алкогольними напоями). Якщо відповідні речовини або засоби вживались особою добровільно (за власною волею), а згодом безпорадний стан такої особи був використаний винуватим для вчинення сексуального проникнення, то його дії також є підстави розглядати як зґвалтування. Така ж кримінально-правова оцінка повинна даватись у випадках, коли намір вчинити зґвалтування виник у винуватого вже після того, як потерпіла особа під впливом насильства або обману вжила зазначені речовини або засоби й опинилась у безпорадному стані.

б. Відсутність вільного волевиявлення особи, потерпілої від зґвалтування, може бути результатом застосування щодо цієї особи погрози. Передусім йдеться про залякування застосуванням фізичного насильства – вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень, зараженням хворобою, зґвалтуванням близької особи тощо. Погроза може набувати

вигляду висловлювань, жестів, інших дій (наприклад, демонстрації зброї або предметів, що імітують зброю). Причому адресатом погрози у цьому разі може бути не лише потерпіла особа, а й інші особи, наприклад, її близькі родичі (діти, батьки тощо). Наприклад, злочинець може погрожувати зґвалтувати мати, якщо донька не погодиться на сексуальне проникнення гвалтівника в її тіло. Погроза застосуванням фізичного насильства щодо особи, яка не є близькою для потерпілої від зґвалтування особи, також може бути ефективною у конкретній ситуації, роблячи згоду на сексуальне проникнення в тіло потерпілої особи вимушеною, а отже, вказуючи на наявність складу злочину «зґвалтування».

Якщо винуватому вдалося отримати згоду на сексуальне проникнення за допомогою погрози вчинити вбивство потерпілої особи у майбутньому, то такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 129. Вчинення погрози вбивством після зґвалтування (наприклад, з метою примусити потерпілу особу не заявляти про вчинене у правоохоронні органи) також слугує підставою для кваліфікації дій винуватого за вказаною сукупністю злочинів. Хоч погроза вчинити вбивство потерпілої особи у майбутньому не ставить її в безвихідне становище (цю погрозу можна усунути, звернувшись по допомогу до правоохоронних органів, близьких осіб тощо), вона спроможна виконати функцію придушення волі потерпілої особи, у зв'язку з чим зобов'язує вести мову не про добровільність, а про вимушеність згоди особи на сексуальне проникнення в її тіло.

Зазначене, вочевидь, стосується й погроз особи заподіяти самій собі тілесні ушкодження, накласти на себе руки і навіть (!) знайти собі когось для сексуального спілкування (наприклад, завести «службовий роман»), якщо інша особа не погодиться на сексуальне проникнення в її тіло.

Традиційно зазначені погрози (як, до речі, і спрямовані в майбутнє погрози шантажного і майнового характеру) не визнавались способом вчинення зґвалтування на тій підставі, що вони не позбавляють адресата свободи вибору, вимагають для своєї реалізації певного часу, не ставлять іншу особу у безвихідне становище, свідчать про меншу суспільну небезпеку дій винуватої особи, а тому за ефективністю (дієвістю) не можуть прирівнюватись до застосування фізичного насильства та використання безпорадного стану потерпілої особи як альтернативних способів зґвалтування.

Примушування особи до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою, поєднане з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів, або з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів, має кваліфікуватись за ч. 3 ст. 154. Враховуючи те, що а) зазначена погроза виключає добровільність згоди і що б) акт сексуального характеру з іншою особою може бути «вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи», слід констатувати відсутність нормативних критеріїв для відмежування зґвалтування (а так само сексуального насильства) від примушування до вступу в статевий зв'язок, караного за ч. 3 ст. 154. У змістовій колізії з кримінально-правовими нормами, присвяченими зґвалтуванню і сексуальному насильству, перебувають також частини 1 і 2 ст. 154 (див. також п. 3 цього коментаря і підрозділ 2.7).

7. Відсутність вільного волевиявлення особи, потерпілої від зґвалтування (брак добровільної згоди), може бути результатом використання безпорадного стану такої особи. Йдеться про випадки, коли потерпіла особа за своїм фізичним або психічним станом не могла розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не могла чинити опір ґвалтівникові (фізична безпорадність).

Поняттям безпорадного стану традиційно не охоплюється вкрай несприятливе майнове становище особи, потреба у засобах до існування. Примушування до вступу у статевий зв'язок особою, від якої жінка або чоловік залежать матеріально, за наявності підстав треба кваліфікувати за ч. 2 ст. 154.

Причинами фізичної безпорадності потерпілої особи виступають, зокрема, її фізичні вади (наприклад, відсутність кінцівок або їхній параліч, сліпота), похилий вік, тяжке захворювання, яке не є психічним, виснаження організму, серйозне поранення, сильне сп'яніння. Фізична безпорадність може бути результатом такого стану тіла людини, за якого вона не спроможна чинити опір ґвалтівникові.

Фізично безпорадні особи можуть дати добровільну згоду на сексуальне проникнення в своє тіло, що виключає інкримінування ст. 152, однак, не спроможні захистити власне рішення вступити або не вступити в сексуальне спілкування з іншими особами. Тому при зґвалтуванні фізично безпорадної особи безпосереднім об'єктом цього злочину виступає, швидше за все, статева свобода, а не статева недоторканність особи.

Психічна безпорадність, за наявності якої добровільна згода потерпілої особи на сексуальне проникнення в її тіло відсутня (бо не вважається результатом вільного волевиявлення), може бути викликана, зокрема, психічним захворюванням, перебуванням у гіпнотичному стані або у стані медикаментозного сну.

Психічне захворювання свідчить про наявність безпорадного стану потерпілої від зґвалтування особи, якщо остання не розуміє характер і значення вчинюваних з нею сексуальних дій та (або) не може керувати своєю поведінкою. У протилежному випадку ми вимушені були б вести мову про повну заборону сексуального життя для психічно хворих людей. Для інкримінування ст. 152 потрібно, щоб винуватий, вчиняючи сексуальне проникнення в тіло психічно хворої особи, усвідомлював такий її стан⁴⁴. Наприклад, у деяких психічно хворих періодично спостерігається стан посиленої сексуальності, перебуваючи в якому вони можуть виступати ініціаторами статевих зносин; якщо чоловік, не знаючи про психічне захворювання жінки, сприймає її згоду на природний статевий акт або інше сексуальне проникнення як дійсне (вільне) волевиявлення, то його відповідальність за ст. 152 має виключатись.

Стан сп'яніння може бути визнаний безпорадним станом лише у тому разі, коли внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або токсичних речовин особа не усвідомлювала навколишню обстановку або була позбавлена фізичної можливості протидіяти гвалтівникові. При цьому згода на спільне вживання алкоголю чи інших речовин, на знаходження в інтимній, еротично налаштованій обстановці, що сприяє фізичному зближенню, ще не є добровільною згодою на сексуальне проникнення, яка виключає кваліфікацію вчиненого за ст. 152.

Так, у сексуальній поведінці жінки, за загальним правилом, преважують психологічні, а не фізіологічні чинники. Тому будь-яка психологічна перешкода (грубість чоловіка, його безцеремонність, несподіваний шум тощо) може зупинити зліт жіночого лібідо, зірвати його. З кримінально-правової точки зору це означає, що жінка, яка залишилась наодинці з чоловіком у «романтичній» обстановці та очікування якої цей чоловік з тієї чи іншої причини не виправдав, може й не дати добровільну згоду на сексуальне проникнення в її тіло; як наслідок, наявність складу злочину «зґвалтування» у цьому разі не виключається.

⁴⁴ З'ясовуючи психічне ставлення гвалтівника до безпорадного стану потерпілої особи при його використанні, В.І. Борисов слушно зазначає, що такий стан повинен усвідомлюватись суб'єктом зґвалтування як злочину, вчинюваного з прямим умислом (Борисов В.І. Вибрані твори / уклад.: В.В. Базелюк, С.В. Гізімчук, Л.М. Демидова та ін.; відп. за вип. М.В. Шепітько. Х., 2018. – С. 354).

Сексуальне проникнення в тіло іншої особи, яка перебуває в стані сп'яніння, не може розцінюватись як зґвалтування, якщо така особа жодним чином не виявляє свого небажання, і, відповідно, суб'єкт, який вчиняє проникнення, впевнений в її згоді на сексуальний акт. Водночас якщо сильно п'яна, а отже, фізично безпорадна особа, хоч і не чинила опору, так чи інакше висловлювала свою незгоду на сексуальне проникнення, то ігнорування цієї незгоди свідчить про умисел суб'єкта вчинити сексуальний акт за відсутності добровільної згоди, а отже, дозволяє вести мову про зґвалтування⁴⁵.

8. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 152, є осудна (у тому числі обмежено осудна) особа, незалежно від статі (у тому числі трансґендер), яка досягла 14-річного віку.

Якщо розглядуваний злочин виражається у природному (гетеросексуальному) статевому акті, вчиненому за відсутності добровільної згоди, то стать безпосереднього виконавця злочину (тільки чоловік) має бути протилежна статі потерпілої особи (лише жінка); до того ж чоловік як суб'єкт злочину повинен мати додаткові ознаки – пеніс, лібідо і потенцію (для прискорення виникнення ерекції, її посилення можуть вживатись відповідні хімічні препарати). Водночас з урахуванням того, з якого моменту зґвалтування, вчинене у вказаній формі, вважається закінченим злочином (див. п. 4 цього коментаря), його суб'єкт не обов'язково повинен мати здатність до запліднення. Річ у тім, що деякі аномалії розвитку чоловічих статевих органів (фімоз, кортикальна імпотенція тощо) унеможливають вчинення природного статевого акту, інші ж аномалії призводять лише до порушення сперматогенезу або до патологічних змін сперми, а, отже, не впливають на здатність чоловіка вчинити коїтус.

Якщо фізіологічні чинники, які унеможливили доведення злочину до кінця, виникли безпосередньо в процесі зґвалтування, то вчинене за спрямованістю умислу має кваліфікуватись як замах на злочин, передбачений відповідною частиною ст. 152.

У разі опосередкованого вчинення злочину, коли винуватий для природного (гетеросексуального) акту використовує особу, яка не

⁴⁵ На думку британських адвокатів, жодне вдосконалення кримінального законодавства не спроможне вирішити актуальну для кримінальних справ про зґвалтування проблему доказування у випадках перебування у стані сп'яніння особи, з якою були вчинені статеві зносини. Суд і сьогодні здатен визначити різницю між особою, яка є п'яною, але здатною надати згоду, хоч згодом і пожалкує про це, і п'яною особою, яка, не втрачаючи свідомості, перебуває у такому стані, що не може надати згоду у будь-якій значущій формі (Коли особа занадто п'яна, щоб сказати «Ні»? Юридична газета. – 28 вересня 2006 р. – №18).

підлягає кримінальній відповідальності (наприклад, неосудного), стать гвалтівника може бути жіночою, збігаючись зі статтю потерпілої особи. Дії винуватого у цьому разі мають кваліфікуватись за ч. 1 ст. 152 (за відсутності у вчиненому кваліфікуючих ознак).

9. Суб'єктивна сторона згвалтування характеризується прямим умислом.

Мотиви, що не впливають на кваліфікацію за ст. 152, можуть бути різними. Це і задоволення статевої пристрасті, й автономні відносно сексуального мотиву спонукання – помста, бажання принизити потерпілу особу або копіювати поведінку інших учасників групи, прагнення сексуального самоствердження, хуліганські спонукання, ревності, бажання примусити потерпілу особу одружитись, національна, релігійна ненависть чи ворожнеча тощо.

Згвалтування потерпілої особи у зв'язку з виконанням нею службового, професійного чи громадського обов'язку має кваліфікуватись за ч. 2 ст. 152.

Стаття 152 КК містить вказівку на завідомість щодо перебування потерпілої особи у стані вагітності (ч. 2 цієї статті) і водночас не містить такої вказівки щодо неповнолітнього та 14-річного віку особи, потерпілої від згвалтування (відповідно, ч. 3 і ч. 4 коментованої статті).

Стосовно цього віку особи, а так само тяжких (раніше – особливо тяжких) наслідків згвалтування у судовій практиці (див, зокрема, п. 10 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» № 5 від 30.03.2008) допускається «необережність»⁴⁶. Так, кваліфікуючі ознаки, пов'язані з віком потерпілої особи, інкримінуються винуватому не лише тоді, коли він знав або допускав, що вчиняє згвалтування неповнолітньої чи малолітньої особи, а й у разі, коли він міг і повинен був це усвідомлювати.

Наведений підхід у доктрині аргументується тим, що якщо у законі немає вказівки на завідомість і на шкоду або іншим чином не визна-

⁴⁶ Із законодавчого визначення умислу (ст. 24 КК) випливає, що ця форма вини характеризується відповідним психічним ставленням особи до суспільно небезпечного діяння та суспільно небезпечних наслідків, а не до інших ознак складу злочину. Щодо цих ознак треба, швидше за все, говорити про знання чи усвідомлення, а не про умисел або необережність. Використання категорій умислу й необережності щодо віку потерпілої особи допустиме лише для зрозумілості оперування інформацією та аргументації (Пудовочкин Ю.Е. Уголовно-правовые и криминологические проблемы предупреждения преступлений против несовершеннолетних: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. М., 2005. – С. 93; Вовк М.З. Кримінально-правова характеристика віку особи в постановах Пленуму Верховного Суду України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Вип. 27. – Т. 3. – С. 13–14).

чене психічне ставлення до неї, то відображення у психіці суб'єкта ознаки потерпілого може бути троїстим: усвідомлення цієї ознаки; усвідомлення можливості її наявності; неусвідомлення за умови, що винуватий міг і повинен був її усвідомлювати⁴⁷.

Інший (як видається, більш справедливий) доктринальний підхід із цього питання кваліфікації полягає в тому, що у складі умисного злочину кожна його об'єктивна ознака (у тому числі вік потерпілої особи як невід'ємна характеристика об'єкта посягання) має усвідомлюватись суб'єктом злочину, у зв'язку з чим змішаного психічного ставлення тут бути не може⁴⁸. Відповідно, неповнолітній або 14-річний вік потерпілої особи не може бути підставою для кваліфікації зґвалтування за ч. 3 або ч. 4 статті 152, якщо встановлено, що гвалтівник помилково вважав, що потерпіла особа досягла неповнолітнього чи 14-річного віку. Натомість інкримінування відповідної вікової ознаки потерпілої особи є можливим лише за умови, якщо винуватий знав про вік потерпілої особи чи припускав, що вона може бути неповнолітньою чи малолітньою, або ця обставина для нього не мала значення⁴⁹.

10. Кваліфікуючими ознаками зґвалтування (ч. 2 ст. 152 КК) є вчинення його: 1) повторно; 2) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 153–155; 3) щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винуватий перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах; 4) щодо особи у зв'язку з виконанням нею службового, професійного чи громадського обов'язку; 5) щодо жінки, яка завідомо для винуватого перебувала у стані вагітності (ч. 2 ст. 152).

Особливо кваліфікуючими ознаками зґвалтування є: 1) вчинення злочину групою осіб (ч. 3 ст. 152); 2) зґвалтування неповнолітньої особи

⁴⁷ Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності. Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наукових праць. Випуск 15 / Ред. кол.: Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2008. – С. 24–25; Сенаторов М. Потерпілий від злочину: значення для кваліфікації злочину та призначення покарання. Право України. – 2004. – №3. – С. 111–112.

Так, у відгуку О.М. Литвинова як офіційного опонента на кандидатську дисертацію О.Д. Комарова «Фактична помилка в кримінальному праві України та її значення для кримінальної відповідальності» (Х., 2015) з цього приводу зазначається, що необережне ставлення до неповнолітнього або малолітнього віку особи, потерпілої від зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті особи неприродним способом, жодним чином не зменшує суспільної небезпечності цих злочинів.

⁴⁸ Айдинян А.В. Фактична помилка у кримінальному праві: основні теоретичні та практичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2016. – С. 164–165.

⁴⁹ Від редактора: Важливо, щоб за обставинами справи будь-яка особа на місці суб'єкта вчинила б аналогічну помилку. Також важливими є встановлення того факту, що суб'єкт мав можливість перевірити вік особи, з якою він мав намір вступити в статеві відносини, і пересвідчитися у тому, що ця особа не є неповнолітньою, але не зробив цього.

(ч. 3 ст. 152); 3) зґвалтування особи, яка не досягла 14 років (ч. 4 ст. 152); 4) спричинення тяжких наслідків (ч. 5 ст. 152).

Зґвалтування, вчинене **повторно**, має місце у разі, коли його вчинила особа, яка раніше вже вчинила зґвалтування (тобто злочин, передбачений однією з частин ст. 152). Для визнання злочину повторним не мають значення стадії вчинених особою злочинів, вчинення їх одноосібно або в співучасті, а так само наявність чи відсутність факту засудження винуватого за раніше вчинений злочин. Поняття повторності як форми множинності злочинів розкривається у ст. 32.

Продовжуване зґвалтування однієї і тієї ж потерпілої особи, коли гвалтівник діє без значної перерви у часі, що охоплюється його єдиним злочинним наміром, виключає ознаку повторності. Наприклад, гвалтівник при недостатній ерекції може примусити потерпілу особу здійснити оральну стимуляцію його статевого члена для того, щоб згодом вчинити коїтус, а потім робить це.

Продовжуване зґвалтування, поєднане з незаконним позбавленням волі, потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 146.

Якщо щодо однієї і тієї ж потерпілої особи вчинено зґвалтування, а потім сексуальне насильство чи навпаки, то вказані злочини слід кваліфікувати самостійно; при цьому останній із вчинених злочинів має кваліфікуватись з урахуванням повторності однорідних злочинів. Натомість про одночасність вчинення злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 153, і зумовлену цим відсутність проміжку часу між ними, що виключає як таку повторність злочинів, слід вести мову тоді, коли група осіб одночасно вчиняє щодо однієї і тієї ж потерпілої особи зґвалтування і сексуальне насильство або коли винуватий одночасно вчиняє стосовно декількох різних потерпілих зґвалтування і сексуальне насильство.

При вчиненні двох або більше зґвалтувань, відповідальність за які передбачено різними частинами ст. 152, а також при вчиненні в одному випадку замаху на зґвалтування або співучасті у цьому злочині, а в іншому закінченого зґвалтування дії винуватого слід кваліфікувати за сукупністю вказаних злочинів. Зґвалтування потерпілої особи без кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак, а згодом повторне зґвалтування за наявності ознак, вказаних у ч. 3, ч. 4 або ч. 5 ст. 152, мають кваліфікуватись за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 152 і, відповідно, ч. 3, ч. 4 або ч. 5 цієї статті КК (сукупність утворюють різновиди одного і того ж складу злочину, передбачені різними частинами ст. 152). При цьому кваліфікація дій гвалтівника ще й за ч. 2 ст. 152 не потрібна, однак, ознака повторності

має бути зазначена в юридичному формулюванні обвинувачення і підлягає врахуванню при призначенні покарання.

З урахуванням належності зґвалтування без кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак до злочинів, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477 КПК), можливі процесуальні перешкоди для кваліфікації розглядуваного злочину за ознакою повторності. Так, при вчиненні двох зґвалтувань без кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак кримінальне провадження за ч. 2 ст. 152 за ознакою повторності може бути розпочате лише на підставі заяви особи, потерпілої від другого злочину, або на підставі заяв обох потерпілих. Якщо особа, потерпіла від першого злочину, не подавала відповідну заяву, то наступне вчинення винуватим зґвалтування іншої потерпілої особи не може розцінюватись як повторний злочин.

У разі **вчинення зґвалтування особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153–155**, за який вона не була засуджена, її дії треба кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 152 (якщо відсутні ознаки, передбачені частинами 3–5 цієї статті КК) і відповідною частиною ст. 153, ст. 154 або ст. 155 КК.

Отже, кримінальну відповідальність за зґвалтування обтяжує фактична та юридична повторність як тотожних, так й однорідних злочинів.

Про поняття **подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах**, див. підрозділ 1.1.

Наявність зґвалтування **особи у зв'язку з виконанням нею службового, професійного чи громадського обов'язку** слід констатувати у тому разі, коли мотивом вчинення злочину стало або прагнення перешкодити потерпілій особі в момент посягання або в майбутньому виконувати відповідний обов'язок, або помста за виконання цього обов'язку в минулому.

Вчинення злочину **щодо жінки, яка завідомо для винуватого перебувала у стані вагітності**, означає, що потерпілою від злочину є вагітна жінка, специфічний стан якої усвідомлюється винуватим, який може достовірно й не знати, але обґрунтовано припускати наявність вагітності. Про поняття вагітності див. підрозділ 2.3. Виокремлення такої кваліфікуючої ознаки, як зґвалтування завідомо вагітної жінки, не повною мірою враховує те, що через істотне розширення об'єктивної сторони складу злочину «зґвалтування» (включає в себе не лише гетеросексуальний коїтус) вчинення злочину стосовно такої потерпілої не завжди свідчить про його підвищену суспільну небезпеку. Зґвалту-

вання жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, що потягло за собою переривання, вагітності підлягає кваліфікації за ч. 5 ст. 152 (за ознакою спричинення тяжких наслідків).

Неповнолітніми є особи віком від 14 до 18 років.

Якщо потерпілій особі виповнилось 18 років, однак гвалтівник вважав, що вчиняє злочин щодо неповнолітньої особи, то вчинене за спрямованістю умислу може кваліфікуватись як замах на зґвалтування неповнолітньої особи (позитивна фактична помилка).

Зґвалтування, вчинене **групою осіб**, має місце тоді, коли група з двох або більше співвиконавців діє узгоджено з метою вчинення злочину стосовно однієї або декількох потерпілих осіб. Для інкримінування цієї кваліфікуючої ознаки не вимагається попередньої змови між учасниками злочину; узгодженість дій співвиконавців може виникнути безпосередньо в процесі зґвалтування. У межах усталеної судової практики⁵⁰ розглядуваний злочин кваліфікується за ч. 3 ст. 152 (за ознакою групи осіб) і тоді, коли його фактично вчинено за попередньою змовою групою осіб (незважаючи на взаємовиключність формулювань ч. 1 і ч. 2 ст. 28 КК і на те, що стосовно передбачених цими нормами групових форм співучасті не спрацьовує принцип «матрьошки», згідно з яким менш небезпечна форма співучасті своїми ознаками входить до більш небезпечної).

⁵⁰ ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що не можна очікувати, щоб саме в законі були однозначно вирішені абсолютно всі питання. ЄСПЛ виходить з того, що передбачуваність закону може витікати не лише з тексту закону, а і зі сталої практики його застосування, навіть якщо сам закон є певною мірою юридично недосконалим чи неповним; закон повинен узгоджуватися зі змінюваними обставинами. На підставі вивчення прецедентної практики ЄСПЛ Ю.Б. Хім'як стверджує: «Абстрактність побудови нормативного матеріалу дає можливість певну невизначеність юридичних конструкцій закону наповнювати «живим» правом у правових відносинах. Тому, принцип передбачуваності закону як його якісну характеристику необхідно з'ясовувати в єдності законодавства та юридичної практики... недостатня конкретність законодавчих формулювань може бути доповнена їх судовим тлумаченням, конкретизацією з урахуванням обставин справи» (Хім'як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2011. – С. 87). Таким чином, у розглядуваній ситуації прибічник принципу верховенства права, швидше за все, залишиться на позиції усталеної (стабільної) судової практики, яка всупереч буквальному тлумаченню КК і позиції частини теоретиків кримінального права є досить однозначною, передбачуваною, а, відтак, кваліфікуватиме вчинене за тією частиною статті КК, яка передбачає відповідальність за групове вчинення злочину (Дудоров О.О. Верховенство права: окремі кримінально-правові аспекти // Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27–28 жовтня 2017 р. / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2017. – С. 77–85).

Група осіб відсутня, якщо декілька суб'єктів ґвалтують одну потерпілу особу, однак не узгоджують при цьому свої дії і не сприяють один одному; кожен із ґвалтівників несе у такій ситуації самостійну відповідальність за відповідною частиною ст. 152. На кваліфікацію зґвалтування групою осіб як закінченого злочину для всіх співвиконавців не впливає те, чи вдалося кожному із ґвалтівників здійснити сексуальне проникнення в тіло потерпілої особи. Дії учасників групового зґвалтування потрібно кваліфікувати лише за ч. 3 ст. 152 без посилання на ст. 27.

Застосовуючи ч. 3 ст. 152 КК, слід, серед іншого, мати на увазі, що злочинна діяльність одного виконавця може приєднуватись до діяльності іншого (інших) і в ході вчинення зґвалтування, і навіть після його закінчення (див. п. 4 цього коментаря). Так, якщо один учасник злочину без попередньої домовленості застосовує до потерпілої особи фізичне насильство з метою її утримання після того, як інший учасник вже вчинив проникнення в тіло жертви, і при цьому перший і другий учасники злочину діють узгоджено, то їхні дії мають кваліфікуватись за ч. 3 ст. 152 як зґвалтування, вчинене групою осіб.

Як співвиконавство зґвалтування може розглядатись і поведінка того, хто не вчиняв і не мав наміру вчинити сексуальне проникнення в тіло потерпілої особи, але, забезпечуючи недобровільність вказаного проникнення іншою особою, вчинив дії, які позбавили потерпілу особу можливості уникнути сексуального проникнення (зокрема, застосував до потерпілої особи насильство – фізичне або психічне). Звідси випливає, що співвиконавцем групового зґвалтування може виступити і той, хто не здатен бути суб'єктом індивідуального зґвалтування, – якщо цей злочин набуває вигляду гетеросексуального коїтусу за відсутності добровільної згоди (імпотент, жінка при зґвалтуванні особи жіночої статі тощо).

Якщо особа не заперечувала проти сексуального проникнення в її тіло одним з учасників групи, але не погоджувалась на таке проникнення іншими учасниками групи, які її все ж зґвалтували, то дії того, з ким потерпіла особа вступила у сексуальне спілкування добровільно, залежно від конкретних обставин, можуть розцінюватись як незлочинні або як пособництво чи співвиконавство у груповому зґвалтуванні.

Відповідальність учасника групового зґвалтування за ч. 3 ст. 152 виключається у разі, коли інші його учасники через неосудність або недосягнення 14-річного віку не були здатні нести кримінальну відповідальність. Дії такого суб'єкта повинні кваліфікуватись за ч. 1 ст. 152 (за відсутності інших, крім групи осіб, кваліфікуючих ознак), і (за наявності підстав) за ст. 304 – як втягнення неповнолітніх у злочинну

діяльність. Крім цього, факт вчинення зґвалтування з використанням малолітнього або особи, яка страждає на психічне захворювання або недоумство, має враховуватись як обставина, що обтяжує покарання (п. 9 ч. 1 ст. 67). Наведена позиція ґрунтується на законодавчому визначенні співучасті (ст. 26), належності вказаної у ч. 3 ст. 152 групи осіб до форм співучасті і на відсутності у розглядуваній ситуації (незважаючи на наявність у ній декількох фактичних гвалтівників, що посилює суспільну небезпеку вчиненого) множинності суб'єктів як об'єктивної ознаки співучасті.

Однак, якщо згаданий суб'єкт не усвідомлював наявність вказаних обставин щодо інших учасників групового зґвалтування, то він має нести відповідальність за ч. 2 ст. 15 і ч. 3 ст. 152 за закінчений замах на групове зґвалтування відповідно до правил про фактичну помилку (за відсутності у вчиненому іншої кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 3 ст. 152, – неповнолітнього віку потерпілої особи, адже у такому разі відповідальність має наставати за вчинення закінченого злочину). У розглядуваній ситуації: а) має місце юридична фікція, за якої злочин із повністю виконаною об'єктивною стороною з точки зору правової кваліфікації прирівнюється до незакінченого злочину; б) не може ігноруватись суб'єктивна спрямованість суб'єкта на вчинення злочину у співучасті.

Інкримінуванню ч. 3 ст. 152 одному з учасників групового зґвалтування не перешкоджає та обставина, що інші учасники групи у встановленому законом порядку були звільнені від кримінальної відповідальності.

Від зґвалтування, вчиненого групою осіб, потрібно відрізнати співучасть у цьому злочині, що не є співвиконавством. За ч. 5 ст. 27 і відповідною частиною ст. 152 як пособництво у зґвалтуванні слід кваліфікувати дії осіб, які сприяють його вчиненню (наприклад, тим, що заманили жертву у місце посягання на неї, придбали речовини, за допомогою яких потерпіла особа приводиться у безпорадний стан).

11. **Тяжкими наслідками** зґвалтування (ч. 5 ст. 152) можуть бути визнані, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, втрата будь-якого органу чи його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, переривання вагітності, втрата репродуктивної функції, зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби⁵¹.

⁵¹ З погляду встановлення причинового зв'язку між зґвалтуванням та його наслідками

Тяжкі наслідки – оцінне поняття, а тому наведений перелік не може розглядатись як вичерпний. Водночас не слід визнавати тяжкими наслідками при зґвалтуванні дефлорацію, вагітність (за винятком вагітності малолітньої і випадків, коли завідомо для гвалтівника існували медичні протипоказання до пологів).

Якщо винуватий у зґвалтуванні не передбачав і з урахуванням конкретних обставин не міг і не повинен був передбачати, що потерпіла особа накладе на себе руки або спробує це зробити, то інкримінування ч. 5 ст. 152 КК виключається (наприклад, гвалтівник знає, що потерпіла особа є повією або раніше зазнавала сексуального насильства, однак спроб вчинити самогубство не здійснювала).

Не можна інкримінувати ч. 5 ст. 152 КК і в тому випадку, коли причиною самогубства потерпілої особи стало жорстоке ставлення до неї з боку чоловіка (дружини) або близьких родичів, які дорікали їй аморальною поведінкою, що й стало приводом для зґвалтування. Самогубство родичів потерпілої особи, які взнали про те, що сталося, не може обтяжувати відповідальність гвалтівника, оскільки ці віддалені наслідки лежать поза межами об'єктивної сторони зґвалтування і не могли усвідомлюватись винуватим. Водночас самогубство родичів або інших осіб, вчинене в процесі зґвалтування, у тому числі з метою його припинення, слід розглядати як тяжкий наслідок зґвалтування – за умови відповідного психічного ставлення до цієї події з боку винуватого. При груповому зґвалтуванні, поєднаному зі знущанням з потерпілої особи, гвалтівники можуть і повинні передбачати, що потерпіла особа може накласти на себе руки.

Свідоме поставлення потерпілої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби, якщо захворювання після зґвалтування не настало, не визнається тяжким наслідком зґвалтування. Вчинене у цьому випадку треба кваліфікувати за сукупністю злочинів – відповідною частиною ст. 152 і ч. 1 ст. 130.

Тяжкі наслідки можуть бути викликані діями як гвалтівника, так і потерпілої особи (наприклад, реакцією останньої на злочин стало те,

викликає інтерес приклад із судової практики, описаний у літературі. Г. вчинив насильницький статевий акт з В. у полі, скориставшись її безпорадним станом. Потім він одягнув на потерпілу частину одягу, який зняв з неї раніше, поклав В. на копу, притрусив соломкою і пішов додому. Все це відбувалося вночі. Через деякий час В. опритомніла, пішла додому, але заблукала, зайшла в болото і потонула. Засудження Г. за зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, було безпідставним, оскільки смерть потерпілої не знаходилась у причинному зв'язку із вчиненням зґвалтування (Шевченко Є.В. Злочини з похідними наслідками в кримінальному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2001. – С. 112–113). Наведений приклад видається показовим у тому сенсі, що треба розрізняти такі детермінуючі фактори, як причина та умови.

що вона накладає на себе руки або спричиняє собі тілесні ушкодження, намагаючись уникнути сексуального проникнення). У разі, коли при зґвалтуванні чи замаху на цей злочин смерть потерпілої особи настала внаслідок її власних дій (наприклад, вона вистрибнула з транспортного засобу під час руху й отримала смертельні ушкодження), дії винуватого охоплюються ч. 5 ст. 152 і додаткової кваліфікації за ст. 119 не потребують.

Заподіяння при вчиненні зґвалтування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілої особи, охоплюється ч. 5 ст. 152 і додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121 не потребує (конкurreнція цілого і частини).

Якщо зґвалтування або замах на зґвалтування поєднані із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, віднесеного до такого не за наслідками, то ці дії також повинні тягнути відповідальність за ч. 5 ст. 152. Такий підхід ґрунтується на тому, що КК не встановлює диференційовану відповідальність за різновиди тяжкого тілесного ушкодження. Небезпека для життя в момент заподіяння характеризує у складі злочину, передбаченого ст. 121, не як суспільно небезпечне діяння, а як суспільно небезпечні наслідки. Тяжке тілесне ушкодження, віднесене до такого за ознакою небезпечності для життя в момент заподіяння, не є формальним складом злочину, у зв'язку з чим його заподіяння повинне розглядатися як прояв тяжких наслідків зґвалтування.

Умисне вбивство ч. 5 ст. 152 не охоплюється. Дії особи, яка в процесі зґвалтування або відразу після нього вчинила умисне вбивство потерпілої особи, у судовій практиці кваліфікуються за п. 10 ч. 2 ст. 115 (вбивство, поєднане зі зґвалтуванням) і ст. 152 (інкримінування тієї чи іншої частини статті КК про зґвалтування залежить від наявності в діях винуватого кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак цього злочину). За вказаних обставин смерть потерпілої особи не може розглядатися як прояв тяжких наслідків зґвалтування; інакше умисне спричинення смерті потерпілому буде двічі інкриміноване винуватому, а це порушуватиме принцип недопустимості подвійного інкримінування (ч. 1 ст. 61 Конституції України, ч. 3 ст. 2 КК)⁵².

⁵² Пленум ВС, послідовно обстоюючи положення про кваліфікацію вчиненого за сукупністю злочинів (абз. 1 п. 14 постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» № 2 від 7.02.2003, абз. 2 п. 2 постанови «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» № 5 від 30.05.2008), наголосив на необхідності інкримінування в цьому разі ч. 4 ст. 152 (у зв'язку зі спричиненням особливо тяжких наслідків зґвалтування). У цих роз'ясненнях вбачається порушення принципу *non bis in idem*. На користь того, що в цьому випадку не слід інкримінувати згадану кваліфікуючу ознаку (в оновленій редакції ст. 152 йдеться не про особливо тяжкі, а про тяжкі наслідки зґвалтування), певною мірою

Традиційний підхід, у межах якого вчинене утворює зазначену сукупність злочинів, виходить з того, що: умисне вбивство не є способом вчинення зґвалтування, а зґвалтування, своєю чергою, – способом вчинення умисного вбивства; зґвалтування не охоплюється об'єктивною стороною (не містить ознак) умисного вбивства і навпаки; вказані злочини посягають на різні безпосередні об'єкти та вчиняються різними діями, а тому потребують самостійної юридичної оцінки; у п. 10 ч. 2 ст. 115 передбачено відповідальність за злочин, який не є складеним (термін «поєднаний» треба розуміти так, що ним позначено не істотні ознаки явища, яким є конкретний склад злочину, а наявність умов існування цього явища; дії, вказані в п. 10 ч. 2 ст. 115, не перебувають у субординаційній залежності, притаманній складеному злочині). Відповідно, у цьому разі слід вести мову не про конкуренцію частини і цілого, а про сукупність злочинів, за якої жодна з кримінально-правових заборон не охоплює вчинене повністю⁵³.

П. 10 ч. 2 ст. 115 у певних своїх проявах є спеціальною нормою щодо п. 9 ч. 2 ст. 115, оскільки передбачає зв'язок умисного вбивства зі злочином певного виду, а не будь-яким злочином. Звідси випливає, що п. 10 ч. 2 ст. 115, а не п. 9 ч. 2 цієї статті має застосовуватись, зокрема, у випадках, коли винуватий вчиняє вбивство з метою полегшити вчинення зґвалтування, з помсти за вчинений потерпілою особою опір, у зв'язку зі схильністю гвалтівника до садизму або для того, щоб приховати вчинене раніше зґвалтування.

Даючи кримінально-правову оцінку умисному вбивству з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом, слід виходити з того, що немає підстав розглядати таке задоволення статевої пристрасті як посягання на статеву свободу чи статеву недоторканність людини і, відповідно, визнавати скоєне зґвалтуванням чи сексуальним насильством. Кваліфікація зазначеної поведінки має здійснюватись за сукупністю злочинів – за п. 9 ч. 2 ст. 115 (вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину) і за відповідною частиною ст. 297 (наруга над тілом померлого). Якщо особа вчинила умисне вбивство з метою

вказує роз'яснення, наведене в п. 14 постанови Пленуму ВС «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» № 7 від 4.06.2011. Тут сказано, що якщо загибель однієї або кількох осіб є проявом передбачених відповідною частиною статті Особливої частини КК тяжких або особливо тяжких наслідків, то умисне спричинення смерті цієї частиною не охоплюється і потребує окремої кваліфікації за відповідною статтею КК.

⁵³ Докладніше див.: Дудоров О.О. Умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням: питання кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2016. – №4. – С. 77–91.

задовольнити статеву пристрасть з трупом, однак сам акт некрофільї здійснити не встигнула, то вчинене повинне кваліфікуватись за п. 9 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 14 і відповідною частиною ст. 297.

Якщо винуватий, вчинивши вбивство під час подолання опору потерпілого, вчиняє сексуальне проникнення в його тіло, не усвідомлюючи, що потерпілий вже загинув, то вчинене має розцінюватись як умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, і додатково – як замах на зґвалтування. Відповідно до ч. 2 ст. 15 такий замах є закінченим, а з погляду кримінально-правової доктрини він є замахом на так званий непридатний об'єкт.

Якщо сексуальне проникнення відбувається за добровільною згодою сторін, однак в його процесі один із партнерів (будучи, наприклад, схильним до садизму⁵⁴) застосовує до іншого фізичне насильство, то кваліфікація за ст. 152 повинна виключатись, а вчинене може розглядатись як злочин проти здоров'я особи. Кримінально-правова оцінка заподіяння шкоди здоров'ю особи у цьому разі, серед іншого, має ґрунтуватись на врахуванні наявності (відсутності) згоди потерпілого як обставини, що виключає злочинність діяння.

Примушування особи до зайняття проституцією із застосуванням насильства, яке набуло вигляду зґвалтування, потребує кваліфікації за ст. 303 і ст. 152.

Поєднане із зґвалтуванням посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів має кваліфікуватись за сукупністю злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 181.

Зґвалтування, поєднане з незаконним проникненням до житла чи до іншого володіння особи, потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 162.

Примушування до участі у створенні порнографічних творів і зображень, якщо при цьому вчиняється зґвалтування акторів, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 301.

Заволодіння майном особи, потерпілої від зґвалтування, потребує додаткової кваліфікації за нормами КК про відповідальність за злочини проти власності.

13. Злочин, передбачений ч. 4 ст. 152, а так само злочин, передбачений ч. 4 ст. 153, треба відмежовувати від злочину, караного за ст. 155, у ч. 1 якої

⁵⁴ Садизм – девіація, за якої сексуальне задоволення настає в процесі заподіяння сексуальному партнеру болю, принижень, тілесних ушкоджень.

наразі йдеться про природні або неприродні статеві зносини⁵⁵ з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені повнолітньою особою.

Статтю 155 викладено в редакції Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» № 2334-VIII від 14.03.2018. Цим Законом реалізовано ідею заміни статево незрілого стану, введеного ще за часів панування радянської правової доктрини, на більш наочний і менш суперечливий в аспекті встановлення віковий критерій⁵⁶. Роль останнього відіграє 16-річний вік.

У Пояснювальній записці до законопроекту, згодом ухваленого як Закон №2334-VIII від 14.03.2018, заміна статево незрілого стану на віковий критерій подавалась, серед іншого, як результат виконання Україною міжнародно-правових рекомендацій щодо встановлення «чіткого мінімального віку статевого повноліття» (ст. 18 Лансаротської конвенції). У цій статті йдеться про вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною. Тобто мається на увазі вік, із досягненням якого пов'язується здатність особи

⁵⁵ Принагідно слід вказати на те, що використання в цьому разі формулювання «природні або неприродні статеві зносини» не лише порушує правило єдності законодавчої термінології в межах розділу IV Особливої частини КК, а й не узгоджується з поняттям «діяльність сексуального характеру з дитиною», яким оперує Лансаротська конвенція.

⁵⁶ Згідно з попередньою редакцією ст. 155 потерпілою від злочину, передбаченого цією статтею КК, визнавалась особа жіночої або чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості. Статева зрілість – це такий фізіологічний стан організму людини, досягнення якого дозволяє їй належним чином і без шкідливих наслідків для здоров'я виконувати репродуктивну функцію. Статева зрілість полягає у завершенні формування організму чоловіка чи жінки, коли статево життя, а для жінок, крім того, запліднення, вагітність, пологи та годування дитини, є фізіологічно нормальною функцією і не завдає шкоди подальшому розвитку організму. З одного боку, вжите у тексті попередньої редакції ст. 155 поняття статево незрілого стану дозволяло врахувати стан індивідуального розвитку конкретного потерпілого, проте, з іншого, створювало небезпеку об'єктивного інкримінування, адже встановлення статевої зрілості шляхом проведення судово-медичної експертизи ускладнювало (щоб не сказати – унеможлиблювало) усвідомлення винуватою особою цієї ознаки потерпілого.

На ще одну проблему, пов'язану із встановленням статевої зрілості особи, звертав увагу Г.Б. Дерягін. Виявляється, що вітчизняні Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, в основу яких покладені Правила судово-медичної акушерсько-гінекологічної експертизи, затв. МОЗ СРСР у 1966 р., не враховують расових, етнічних, регіональних та еволюційних особливостей статевого дозрівання (Дерягін Г.Б. Кримінальна сексологія. Курс лекцій для юридических факультетов. М.: Московский ун-т МВД России. Изд-во «Щит-М», 2008. – С. 275). Водночас на строки статевого дозрівання впливають у тому числі спадковість, расові і географічні фактори. Сказане, як видається, слугувало ще одним аргументом на користь відмови від вказівки у тексті КК на статево незрілу особу.

висловлювати згоду на участь у сексуальній діяльності. Таким чином, ст. 18 Лансаротської конвенції вимагала криміналізувати зайняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку, оскільки подібна діяльність вважається (презюмується) такою, що здійснюється без згоди дитини через її вік, а не з міркувань турботи про фізіологічний аспект статевого здоров'я неповнолітнього, як це передбачала попередня редакція ст. 155⁵⁷.

Та обставина, що і після набрання чинності Законом № 2334-VIII від 14.03.2018 КПК (п. 5 ч. 2 його ст. 242) продовжує зобов'язувати шляхом проведення експертизи встановлювати статево зрілість потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК, є проявом законодавчої неузгодженості, що підлягає усуненню (пріоритет – за нормою матеріального кримінального права).

Застосовуючи ст. 155, слід враховувати, що ця стаття КК перебуває в змістовній колізії з ч. 4 ст. 152 і ч. 4 ст. 153 (варто уточнити – у частині поєднаних із добровільною згодою дій сексуального характеру, вчинених повнолітньою особою стосовно малолітнього потерпілого)⁵⁸. Системне

⁵⁷ Тому і не дивно, що здійснена на підставі Закону № 2334-VIII від 14.03.2018 зміна описання потерпілого від злочину, передбаченого ст. 155, не дістала одностайної підтримки фахівців. Зокрема, працівники Головного науково-експертного управління Апарату ВР, виступаючи проти відмови від статево незрілого стану, у висновку на відповідний законопроект основне призначення ст. 155 вбачали саме у запобіганні шкоди для здоров'я неповнолітнього, яка може настати внаслідок початку статево зносин до досягнення статевої зрілості. Передчасний вступ у статево зносини може завдати серйозної шкоди здоров'ю підлітка (пошкодження статево органів, анального отвору, органів черевної порожнини, сильні кровотечі тощо), викликати безпліддя, що врешті-решт погіршує стан репродуктивного здоров'я нації. Тому парламентські експерти висловлювали свою незгоду з тим, що злочинним визнаватиметься, наприклад, добровільний статево акт з особою жіночої статі, якій не виповнилось 16 років, але яка досягла статевої зрілості, тоді як аналогічні дії щодо 16-річної дівчини, яка за своїми фізіологічними ознаками такої зрілості ще не досягла, не міститимуть ознак складу злочину, передбаченого ст. 155. Заперечувалась, таким чином, декриміналізація статево зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Очевидно, що кримінально-правова заборона статево зносин з особою, яка не досягла «статево повноліття», могла б співіснувати з кримінально-правовою заборонаю статево зносин із статево незрілою особою, і це забезпечувало б кращий захист статево недоторканності неповнолітніх. Показовою у цьому сенсі є сформульована до ухвалення Закону № 2334-VIII від 14.03.2018 доктринальна пропозиція викласти диспозицію ч. 1 ст. 155 у такій редакції: «Статево зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку або статево зрілості, вчинені повнолітньою особою...» (Бандурка І.О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Х., 2016. – С. 334).

⁵⁸ Ч. 1 ст. 155, викладена в редакції Закону № 2334-VIII від 14.03.2018, не містить доречного у цьому разі застереження на кшталт «за відсутності ознак складів злочинів, передбачених статтями 152–154 цього Кодексу».

і телеологічне тлумачення положень КК, який закріплює фактично два «віки згоди», врахування різниці в шкоді, заподіюваній малолітнім та особам, яким не виповнилось 16 років, унаслідок передчасних статевих зносин, а, отже, в суспільній небезпеці порівнюваних злочинних дій дозволяє зробити висновок про те, що вчинення відповідних сексуальних дій стосовно малолітньої потерпілої особи потребує кваліфікації за ч. 4 ст. 152 або ч. 4 ст. 153.

Отже, потерпілим від злочину, передбаченого ст. 155, *de lege lata* має визнаватись лише та особа, якій вже виповнилось 14 років, але яка ще не досягла 16-річного віку⁵⁹.

Закон «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» від 20.06.2012.

Рішення ЄСПЛ у справі «М.С. проти Болгарії» від 4.12.2003.

Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих статей в бюро судово-медичної експертизи. Затв. наказом МОЗ №6 від 17.01.1995.

⁵⁹ Стаття 155 у новій редакції залишає для регулювання лише «діапазон», в якому потерпілій особі від 14 до 16 років. Фактично створена ситуація паралельного існування складів злочинів (статті 152, 153, 155), що описують однакові діяння і містять кардинальний рівень караності (Харитонова О.В. Ключові засади ґендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. – С. 61).

2.6. Сексуальне насильство

Стаття 153. Сексуальне насильство

1. Вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство) –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Сексуальне насильство, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 152, 154, 155 цього Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного або громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Сексуальне насильство, вчинене групою осіб, або сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.

4. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

5. Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою або четвертою цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

(Стаття 153 в редакції Закону № 2227-VIII від 6.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Нова редакція коментованої статті не оперує позбавленням юридичної визначеності і морально застарілим словосполученням «задоволення статевої пристрасті неприродним способом». Вказівка на «неприродність» статевого зносин виглядала анахронізмом у світлі здобутків сучасної сексології та сексопатології. Використання згаданого звороту у попередній редакції ст. 153 змушувало робити застереження про те, що кримінальна караність поведінки, передбаченої цією статтею КК, визначається не так званою неприродністю способів задоволення статевої пристрасті, можливою гомосексуальною спрямованістю чи аморальністю дій, а їхнім насильницьким характером. З іншого боку, термін «неприродний» на сучасному етапі не повинен сприйматись як такий, що несе на собі негативне морально-оціночне навантаження. Для цілей кримінально-правової регламентації він означає лише спосіб сексуального контакту, відмінний від «природного» (вагінального) контакту, фізіологічно (природно) спрямованого на виконання однієї з головних біологічних функцій людини – за-

чаття дитини; «неприродність» (екстравагіанальність) форм сексуального контакту не є синонімом збоченства, аморальності тощо¹.

Так, український законодавець виходить з того, що здійснюваний на добровільних засадах гомосексуалізм, тобто сексуальний потяг до осіб своєї статі, має розглядатись не як діяння, заборонене під загрозою настання кримінальної відповідальності, а як особливий стан організму людини, нетипова сексуальна поведінка². ВООЗ не визнає на сьогодні такі прояви сексуальної орієнтації, як гомосексуалізм і бісексуальність (сексуальний потяг до осіб обох статей) психічними патологіями. У рішенні ЄСПЛ у справі «Даджен проти Сполученого королівства» від 22.10.1981 встановлено, що кримінально-правова заборона добровільних приватних гомосексуальних стосунків між дорослими чоловіками, які можуть адекватно оцінювати і контролювати свої дії, порушує положення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на повагу до приватного і сімейного життя». Подібні рішення, винесені ЄСПЛ, змусили свого часу законодавців Австралії, Ірландії та Кіпру скасувати кримінальну відповідальність за гомосексуальні зв'язки при тому, наприклад, що у багатьох мусульманських країнах (вплив релігійного чинника) продовжує існувати кримінальна відповідальність за добровільне мужолозтво. А в деяких країнах спостерігається так звана залишкова криміналізація добровільного мужолозтва, яка полягає у визнанні злочинами вчинення актів мужолозтва за винагороду або в публічному місці, схилення інших осіб до таких актів, пропаганди мужолозтва тощо³.

¹ До слова, основоположник сексопатології німецький психіатр Р. Крафт-Ебінг називав збоченнями ті прояви статевого потягу, які не слугували продовженню роду людського. За цією логікою збоченнями (або, інакше кажучи, задоволенням статевої пристрасті неприродним способом) треба було б визнавати статеві зносини з особами, які через вікові зміни вже не спроможні до народження дітей, перервані статеві зносини (закінчуються до сім'явивпоркування), статеві зносини з використанням запобіжних засобів тощо. Про неприродні статеві зносини йдеться у ст. 155, викладеній у редакції Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» № 2334-VIII від 14.03.2018. Тому є підстави констатувати неузгодженість понятійного апарату згаданого Закону з термінологією, використаною в Законі № 2227-VIII від 6.12. 2017.

² Я.І. Гілінський називає і гомосексуалізм, і бісексуальність «нормальними» станами в тому сенсі, що вони є результатом поліваріантності сексуального потягу, який сформувався в процесі еволюції роду людського. Якби всі інші форми, крім гетеросексуальності, були б абсолютно патологічними, то вони давно б зникли в результаті природного відбору. В сучасному світі, за даними різних досліджень, стійку гомосексуальну орієнтацію мають в середньому від 1 до 6% чоловіків і від 1 до 4% жінок (Гілінський Я.І. Девиантність, преступность, социальный контроль. Избранные статьи. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 62–70).

³ Сравнительное уголовное право. Особенная часть: монография. Под общ. и науч. ред. докт. юрид. наук, профессора, заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2010. – С. 155–156.

Певні біологічні форми, за допомогою яких відбувається сексуальне спілкування між людьми, у суспільстві можуть визнаватися аморальними, але мають ставати предметом кримінально-правового регулювання лише у тому разі, коли вони, зачіпаючи соціальний бік сексуальних стосунків, посягають на статеvu свободу чи статеvu недоторканність особи, її честь і гідність, належний розвиток неповнолітніх тощо.

Наведені міркування видаються цілком прийнятними для розкриття суті і призначення й ст. 153, викладеної в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017.

2. Об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки сексуального насильства збігаються з такими ж ознаками зґвалтування (див. підрозділ 2.5), за винятком того, що об'єктивна сторона складу розглядуваного злочину охоплює лише такі дії сексуального характеру, які не полягають у проникненні в тіло іншої (як вже зазначалось, потерпілої) особи. Відповідно, диспозиція ч. 1 ст. 153 носить описово-відсильний характер.

Вирішальну роль для наявності складу злочину «сексуальне насильство» відіграє не стільки застосування насильства – фізичного або психічного, як на це вказують умовна назва коментованої статті КК⁴ і використаний у диспозиції ч. 1 ст. 153 зворот «вчинення будь-яких *насильницьких* дій сексуального характеру...», скільки відсутність добровільної згоди потерпілої особи на вчинення щодо неї дій сексуального характеру за винятком тих, які означають проникнення в один із трьох природних отворів її тіла. З урахуванням того, що насильницькі дії з добровільною згодою непоєднані, а насильство – лише один із чинників, які зумовлюють відсутність добровільної згоди потерпілої особи, вказівка на насильницький характер сексуальних дій потребує виключення з ч. 1 ст. 153⁵.

Тут доречно нагадати, що неточність назви попередньої редакції ст. 153 полягала в тому, що диспозицією її ч. 1 передбачалась відповідальність за не лише насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, а й з використанням безпорадного стану. При цьому злочин, вчинений із використанням безпорадного стану потерпілої особи, коли волевиявлення останньої не придушується, а просто ігнорується, лише з певною часткою умовності міг називатись насильницьким.

⁴ Так, різновидом сексуального насильства може вважатись і зґвалтування; показовою у цьому контексті є назва ст. 36 Стамбульської конвенції – «Сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування».

⁵ У п. б) ч. 1 ст. 36 Стамбульської конвенції йдеться про «здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою», звідки випливає, що такі акти не обов'язково можуть мати насильницький характер; більше того: вони можуть навіть не передбачати фізичного контакту з потерпілим.

До зазначених у коментованій статті КК **дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи**, можуть бути віднесені, зокрема: сім'явипорскування на зовнішні геніталії жінки навіть із наступним заплідненням (якщо це не поєднується з проникненням статевого члена чоловіка у піхву жінки); тертя по зовнішніх геніталіях жінки, її губах і сідницях язиком, руками, статевим членом, штучним фалосом чи іншим предметом (за умови, що органи «насильника» чи предмети навколишнього світу не вводяться в піхву, рот чи анальний отвір потерпілої особи); мацання геніталій руками; фроттаж (тертя тілом чоловіка об тіло жінки задля отримання сексуального збудження і задоволення); кунілінгус – оральна стимуляція жіночих геніталій; анілінгус – оральна стимуляція входу в анальний отвір; вестибулярний коїтус – притуляння чоловічого статевого члену до входу у піхву жінки; введення статевого органу чоловіка між молочними залозами жінки; міжстегновий коїтус; орогенітальний контакт жінки з чоловіком; лесбійство – форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з іншою жінкою (орогенітальні контакти, у тому числі двосторонні і кунілінгус, вплив на ерогенні зони за допомогою різних предметів, тертя геніталіями однієї жінки об геніталії іншої жінки тощо; гомосексуальні контакти між жінками можна поділити на орогенітальні, ороанальні, мануальні і фалозамінювальні).

Йдеться, таким чином, про різноманітні дії (акти) сексуального характеру, спрямовані на збудження та (або) задоволення статевої пристрасті винуватої особи, які, за загальним правилом, передбачають її фізичний контакт із тілом іншої (потерпілої) особи, але не означають проникнення в це тіло.

Акт зоофілії, поєднаний, наприклад, із застосуванням фізичного насильства чи погрози його застосування до власника відповідної тварини, не будучи посяганням на статеву свободу (статеву недоторканність) людини, диспозицією ст. 153 не охоплюється.

Про кримінально-правову оцінку акту некрофілії⁶ див. підрозділ 2.5.

Вчинювані стосовно тіла потерпілої особи дії, об'єктивно позбавлені сексуального характеру (шмагання батогом, укуси, дряпання, припікання тіла цигарками тощо), можуть кваліфікуватись за ст. 153 лише за умови, що умисел винуватої особи був направлений на збудження та (або) задо-

⁶ Некрофілія – це статевий потяг до трупів і вчинення з ними сексуальних дій. Некрофіл сексуально збуджується й отримує оргазм як від безпосереднього контакту з трупом, так і від його розчленування, вдихання запаху крові чи трупного запаху. Крайніми формами некрофілії вважаються прагнення вчинити наругу над трупом (нерідко набуває вигляду відрізання молочних залоз і вирізання статевих органів) і поїдання частин трупа, у тому числі статевих органів.

волення у такий спосіб своєї статевої пристрасті, у зв'язку з чим вчинене (так би мовити, за спрямованістю умислу) варто розцінювати як посягання на статеvu свободу чи статеvu недоторканність потерпілої особи. Інакше скоєне має розглядатись як посягання на тілесну недоторканність людини, яке за наявності підстав може кваліфікуватись як той чи інший злочин проти здоров'я особи.

Сказане стосується, зокрема, ситуацій, коли: особа з метою задоволення своєї статевої пристрасті: займається самомастурбацією, спостерігаючи за фізичним мордуванням потерпілого, здійснюваним за вказівкою цієї особи, або займається тим саме у присутності оголеної особи, яка перебуває в безпорадному стані; завдавши ножем удар в область молочних залоз або геніталій жертви, смочче та облизує її рани, треться об них статевим членом тощо. Оскільки статева свобода (статева недоторканність) потерпілої особи у подібних випадках не страждає, а злочинне посягання спрямоване на здоров'я іншої людини, інкримінування ст. 153 у подібних випадках має виключатись⁷.

Взагалі слід зазначити, що диспозиція ч. 1 ст. 153, викладеної в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017, яка містить вказівку на вчинення *будь-яких дій сексуального характеру* (і в цьому сенсі оновлена редакція коментованої статті КК навряд чи відрізняється у кращий бік від її попередньої редакції), залишається настільки універсальною (щоб не сказати – розпливчатою), що дає можливість охопити найрізноманітніші девіантні форми сексуальної поведінки (за винятком, щоправда, сексуального проникнення, притаманного складу злочину «зґвалтування»). З огляду на сказане, висловлена щодо попередньої редакції ст. 153 теза про нагальну потребу в уточненні кола злочинних дій, охоплюваних цією кримінально-правовою нормою, продовжує зберігати актуальність і щодо оновленої ст. 153 КК (попри виправдане відображення цією статтею КК різноманіття сексуальних практик)⁸.

⁷ Такий же висновок має бути зроблений і щодо ситуації, описаної в юридичній літературі. В одному з українських сіл дівчина, незважаючи на активні залицяння, залишалась незайманою, що спонукало хлопців помститись їй. Вночі вони вивели дівчину з хати і цвяхом розірвали їй дівочу пліву (Люблинский П.И. Преступления в области половых отношений. М.-Л.: Изд-во Л.Д. Френкель, 1925. – С. 72).

⁸ Сказане стосується, наприклад, «небажаного поцілунку», який за кримінальним правом окремих зарубіжних країн злочином не визнається (Харитонов О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. – С. 55).

2.7. Примушування до вступу в статевий зв'язок

Стаття 154. Примушування до вступу в статевий зв'язок

1. Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна, –

карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів, або з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів, –

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

(Стаття 154 в редакції Закону № 2227-VIII від 6.12.2017 – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Відповідно до Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8.09.2005 особи, винні в порушенні вимог законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно із законом. Різновидом зазначеного порушення визнаються сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування.

Зі ст. 40 Стамбульської конвенції випливає, що країни – учасниці Конвенції вправі самостійно визначати, будуть вони відносити сексуальні домагання до кримінально караних дій чи застосовуватимуть щодо такої небажаної для жертви поведінки сексуального характеру, що принижує людську гідність, адміністративні або інші правові санкції. Йдеться про сексуальне домагання у формі небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема, шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища¹.

¹ Акцент на намірі винуватого порушити гідність потерпілої особи через створення подібного небезпечного середовища, відображений у вдосконаленій ст. 154, міг би

Передбачене коментованою статтею КК примушування до вступу в статевий зв'язок є підстави визнати одним із проявів сексуальних домагань (при тому, що наразі вказане примушування може констатуватись і за відсутності будь-якої залежності (підпорядкування) потерпілого від винуватого – за наявності горизонтальних зв'язків між людьми). Сексуальні домагання, не пов'язані з примушуванням, передбаченим ст. 154, на сьогодні не утворюють підстави для кримінальної відповідальності².

Вдосконалення ст. 154 на підставі Закону № 2227-VIII від 06.12.2017 полягало, зокрема, в такому:

а) диспозиція ч. 1 цієї статті КК позбавлена казуїстичної вказівки на матеріальну і службову залежність потерпілої особи від винуватого (зазначена залежність, будучи характеристикою кваліфікованого складу злочину, не впливає на наявність основного складу злочину)³;

б) усунуто прогалину у кримінально-правовій охороні сексуальних відносин, притаманну попередній редакції коментованої статті КК⁴. Суть цієї прогалини полягала в тому, що примушування жінки або

надати правозастосувачам орієнтири для розмежування примушування до вступу в статевий зв'язок і злочинів, передбачених ст. 152, ст. 153 (Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. – С. 58).

² Основна проблема, що постає у зв'язку зі встановленням кримінальної відповідальності за сексуальні домагання, полягає в складності чітко визначити і коректно відобразити в тексті КК ті ознаки сексуальних домагань, що не пов'язані з фізичними контактами або вербальними чи конклюдентними діями, які не мають на меті примусити потерпілу особу здійснити акт сексуального характеру (залицяння, чіпляння, доторкання, жести, словесні коментарі тощо). Певним підтвердженням таких сумнівів може слугувати досвід, накопичений протягом останніх років окремими європейськими країнами. Так, згідно зі ст. 198 КК Швейцарії несе відповідальність особа, яка вчиняє сексуальне домагання фізично або з використанням непристойної мови. Хоч, на відміну від попередньої редакції, цієї кримінально-правової заборони, швейцарський законодавець певною мірою конкретизував, у чому можуть полягати сексуальні домагання (раніше останні визначались як будь-яка сексуальна дія всупереч волі іншого), очевидно, що поняття непристойної мови є оцінним і, відповідно, спроможне породжувати труднощі на практиці. Сказане, як видається, стосується і § 184і КК ФРН, згідно з яким будь-хто несе відповідальність, якщо він фізично торкається та домагається іншої особи в сексуальній манері.

³ Людина може знаходитись в уразливому стані, не перебуваючи при цьому в службовій або матеріальній залежності від того, хто вчиняє посягання на її статеvu свободу (наприклад, вимога вступити в статевий зв'язок з боку лікаря як умова придбання дефіцитних ліків, украй потрібних для хворої дитини чи іншого члена сім'ї).

⁴ В юридичній літературі зазначалось, що якби неоднозначно витлумачене словосполучення «ті самі дії, поєднані з...», використане в диспозиції ч. 2 попередньої редакції ст. 154, у законодавчому порядку було замінене зворотом «примушування жінки або

чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним чи неприродним способом, поєднане з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів або з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів, однак, вчинене особою, від якої потерпіла особа не є матеріально або службово залежною, не утворювало складу розглядуваного злочину.

Водночас ст. 154 КК, на відміну від п. «с» ч. 1 ст. 36 Стамбульської конвенції, не містить застереження про те, що злочином визнається примушування до здійснення акту сексуального характеру з *третьою* особою (треба так розуміти – не з тим, хто здійснює примушування). У Пояснювальній доповіді до Стамбульської конвенції мета згаданої конвенційної норми вбачається в охопленні сценаріїв, коли правопорушник є не особою, яка чинить статевий акт, а тим, хто примушує жертву вступити в статевий контакт із третьою особою⁵. У стосунках, яким властива жорстокість, жертв нерідко змушують чинити статеві акти з особою, на яку вкаже правопорушник.

До речі, різновидом сексуального насильства, поняття якого закріплено в п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7.12.2017, визнається примушування до акту сексуального характеру з третьою особою. Відсутність вказівки на третю особу у диспозиції ч. 1 зміненої ст. 154 – свідчення непослідовності законодавця в частині імплементації положень Стамбульської конвенції і ґрунт для неоднаковості судової практики (див. також підрозділ 2.5).

2. Основним безпосереднім **об'єктом** злочину, передбаченого ст. 154, є статева свобода або статева недоторканність особи, а додатковими обов'язковими об'єктами злочину, передбаченого ч. 3 цієї статті, – альтернативно – власність, честь і гідність особи.

Потерпілим від злочину є особа жіночої або чоловічої статі (інший законодавчий підхід виглядав би як ґендерна дискримінація).

чоловіка до вчинення статевого акту або іншої дії сексуального характеру, поєднане ...», погроза шантажного або майнового змісту доречно відігравала б роль не кваліфікуючої ознаки відповідного злочину, а способу самостійного злочинного посягання на статево свободу особи. Щоправда, не всі дослідники визнавали наявність зазначеної законодавчої прогалини (докладніше про це: Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: наук.-практ. посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 220–222; Брух Х.І. Особливості конструкції ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок» КК України. Zbornik prispevkov z medzinarodneje vedeckej konferencie PRÁVNĚA VEDA A PRAX V TREŤOM TISÍCROČÍ /27. – 28. februar 2015/. – Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafarika v Košiciach, 2015. – С. 143–146).

⁵ Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 (п. 190).

Примушування до вступу в статевий зв'язок належить до числа злочинів, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477 КПК).

Оскільки добровільна згода особи, якій не виповнилось 14 років, у законодавчому порядку визнана фікцією (про це йшлося при аналізі складу злочину, передбаченого ст. 152, у підрозділі 2.5), «нерезультативне» примушування такої особи до здійснення акту сексуального характеру має розцінюватись як замах на злочин, передбачений ст. 152 (ст. 153) КК.

3. З **об'єктивної сторони** розглядуваний злочин виражається у примушуванні особи до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою.

Під *актом сексуального характеру* треба розуміти дію сексуального характеру – як пов'язану з проникненням в один із природніх отворів іншої людини, так і не пов'язану з таким проникненням (про такі дії йдеться у підрозділах 2.5, 2.6 – при аналізі складів злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 153). Таким чином, є підстави констатувати часткову невідповідність назви ст. 154 диспозиціям її частин 1–3, адже поняття «статевий зв'язок» є вузьким за поняття «акт сексуального характеру».

Злочином, передбаченим ст. 154, визнається примушування до одноразового або неодноразових сексуальних актів незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості.

Із буквального тлумачення ч. 1 ст. 154 випливає, що *іншою особою*, вказаною у цій нормі, слід визнавати як того, хто здійснює примушування, так і будь-яку іншу особу⁶.

⁶ Позиція В.І. Маркіна з цього питання виглядає дещо суперечливою. Згаданий автор пише, що, відповідно до ч. 1 ст. 154 суб'єкт повинен примушувати потерпілу особу до здійснення акту сексуального характеру виключно з «іншою особою», а не з самим собою. Водночас стверджується, що в нових кримінально-правових реаліях чи не кожному випадку зґвалтування або сексуального насильства передуватиме каране за ч. 1 ст. 154 примушування до здійснення акту сексуального характеру, у зв'язку з чим правнику необхідно буде вирішувати доволі складні ситуації, коли в межах посягання на один і той самий об'єкт попередня стадія зґвалтування (або сексуального насильства) міститиме склад іншого закінченого злочину – примушування до здійснення акту сексуального характеру (Маркін В. Секс за Кримінальним кодексом: нова редакція. Аналіз положень Закону України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII щодо внесення змін до розділу IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» Особливої частини КК України. – Режим доступу: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/seks-za-kriminalnim-kodeksom-nova-redakciya.html> (дата звернення 12.10.2018). – Назва з екрана).

Якщо потерпіла особа добровільно погоджується на одні форми сексуальних контактів, але заперечує проти інших, то її примушування до них, за наявності підстав, також утворює склад розглядуваного злочину.

Використаний у ч. 1 і ч. 2 ст. 154 зворот «примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру...» видається некоректним, бо примушування як таке вже вказує на відсутність добровільної згоди потерпілої особи⁷ на вчинення щодо неї певної дії. Більше того: у наведеному законодавчому формулюванні вказівка на відсутність добровільної згоди особи займає не «своє» місце, спотворюючи логіку п. с) ч. 1 ст. 36 Стамбульської конвенції, який зобов'язує криміналізувати примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою. Тобто Стамбульська конвенція пов'язує відсутність добровільної згоди потерпілого не з примушуванням, а зі здійсненням актів сексуального характеру⁸.

Під **примушуванням** у кримінальному праві зазвичай розуміється протиправний психічний вплив на свідомість потерпілої особи, спрямований на приведення її у стан, за якого вона внутрішньо готова підкоритись вимогам суб'єкта примушування. В результаті потерпіла особа обмежується у можливості діяти за своєю волею (остання при цьому повністю не придушується), будучи вимушеною обрати той варіант поведінки, який суперечить її бажанням (див. також підрозділ 2.3).

⁷ Поняття добровільної згоди розкривається при аналізі складу злочину «зґвалтування» (підрозділ 2.5).

⁸ З цього приводу у підготовленому доцентом К.П. Задоею Висновку щодо проектів законів України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» (реєстр. № 2016 від 03.02.2015 р.) та «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (реєстр. № 4952 від 12.07.2016 р.) зазначається, що умислом винного має охоплюватись усвідомлення того, що для потерпілого не є прийнятною участь в актах сексуального характеру з третьою особою. Натомість у ч. 1 ст. 154 акцент зміщено у бік примушування, з яким пов'язується відсутність добровільної згоди потерпілого. Це означає, що умислом винуватого має охоплюватись усвідомлення неприйнятності для потерпілого тих дій, які спонукають останнього до здійснення актів сексуального характеру з третьою особою. Водночас не мають правового значення такі обставини, як: 1) прийнятність чи неприйнятність для потерпілого самих актів сексуального характеру з третьою особою (наявність його добровільної згоди на здійснення таких актів); 2) усвідомлення чи неусвідомлення попередніх фактів винуватим. Як наслідок, висловлюється припущення про те, що ч. 1 ст. 154 КК буде застосовуватись, зокрема, й тоді, коли акти сексуального характеру є прийнятними для потерпілого. І така ситуація виправдано розцінюється як прояв надмірної та невинуватої криміналізації.

Характер примушування у диспозиції ч. 1 ст. 154 не конкретизовано. Звідси, однак, не випливає, що примушування, передбачене цією кримінально-правовою нормою, може набувати будь-якого вигляду. Адже примушування до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою з використанням при цьому елементів матеріальної або службової залежності слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 154, а примушування, поєднане з погрозою знищенням, пошкодженням або вилученням майна потерпілої особи чи її близьких родичів, а так само погрозою розголошення відомостей, що ганьблять потерпілу особу чи її близьких родичів, – за ч. 3 ст. 154.

При цьому слід враховувати, що зміст погрози визначений у ч. 3 ст. 154 казуїстично. Тому, погрози майнового або шантажного характеру, які не охоплюються диспозицією цієї кримінально-правової норми, можуть розцінюватись як примушування, що підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 154. Йдеться, зокрема, про погрозу:

а) розголосити відомості, які особа бажає зберегти в таємниці, але які немає підстав визнавати такими, що ганьблять її чи близьких родичів (див. п. 6 цього коментаря);

б) розголосити відомості, які ганьблять особу, яка є близькою для потерпілого, але не є його близьким родичем (зокрема, це можуть бути інші ніж близькі родичі члени сім'ї⁹);

в) знищити, пошкодити або вилучити майно близької особи, яка не перебуває з потерпілим у родинних стосунках.

Висновок про інкримінування ч. 1 ст. 154 слід робити і в тому разі, коли примушування до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою набуває вигляду погрози обмежити права, свободи і законні інтереси потерпілої особи – за умови, що таке обмеження змістовно не охоплюється диспозиціями ч. 2 і ч. 3 ст. 154 (наприклад, обмежити свободу пересування або вільного вибору місця проживання, залишити без одягу та грошей у віддаленій місцевості, відмовити у працевлаштуванні). Реалізація вказаної погрози, за наявності підстав, потребує додаткової кримінально-правової оцінки (наприклад, за допомогою норм розділу III Особливої частини КК).

⁹ Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК близькі родичі та члени сім'ї – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Вочевидь, не можна виключати зі способів примушування до вступу у статевий зв'язок і погрозу застосування фізичного насильства¹⁰. Так, якщо суб'єкт, погрожуючи застосуванням фізичного насильства і не намагаючись у такий спосіб вчинити дію сексуального характеру за своєю участю, примушує інших осіб вступити між собою в статевий зв'язок (вчинити один щодо іншого акт сексуального характеру), то вчинене посягання на статеvu свободу потерпілих осіб утворює щонайменше склад розглядуваного злочину.

Примушування, каране за ст. 154, може здійснюватись у будь-якій формі (усно, письмово, з використанням засобів зв'язку тощо), адресуватись потерпілій особі як безпосередньо, так і через третіх осіб.

За наявності підстав, дії, які розцінюються як примушування до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою, потребують додаткової кваліфікації за відповідними нормами КК.

Діяння, передбачене ст. 154 КК, сконструйоване законодавцем як злочин з усіченим складом, який визнається закінченим з моменту здійснення на волю потерпілої особи психічного тиску у певних формах. На це, серед іншого, вказує використання іменника, утвореного від дієслова недоконаного виду, – «примушування».

Традиційно у зв'язку з визначенням моменту закінчення розглядуваного злочину робився висновок про те, що та обставина, що потерпіла особа погодилась на вчинення щодо неї дії сексуального характеру або, навпаки, відхилили домагання, не впливає на кваліфікацію вчиненого за ст. 154 КК, але може бути врахована при призначенні покарання. Викладення статей 152–154 у редакції Закону №2227-VIII від 06.12.2017 зобов'язує вносити корективи в ці усталені міркування. Останні, вочевидь, залишаються актуальними, якщо потерпіла особа примушувалась до акту сексуального характеру з третьою (тобто відмінною від того, хто вчиняв примушування) особою.

«Нерезультативне» примушування, вчинене тим, хто мав намір здійснити акт сексуального характеру з потерпілою особою, одночасно утворює і склад закінченого злочину, передбаченого ст. 154 КК, і (за лежно від характеру цього акту) склад незакінченого злочину – замаху на зґвалтування або сексуальне насильство. Вчинене у такому випад-

¹⁰ Водночас складно пояснити, чому примушування потерпілого до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою, яке супроводжувалось фізичним насильством, охоплюється ч. 1 ст. 154 та, відповідно, має каратись менш суворо, ніж примушування, яке супроводжувалось погрозою розголошення відомостей, що ганьблять особу чи її близьких родичів (ч. 3 ст. 154).

ку з урахуванням спрямованості умислу на вчинення більш тяжкого злочину пропонується кваліфікувати лише за відповідними частинами ст. 15, ст. 152 (153). У розглядуваній ситуації відсутня ідеальна сукупність злочинів, бо посягання відбувається на один і той саме безпосередній об'єкт і, зокрема, однорідна шкода заподіюється одному і тому ж потерпілому¹¹.

Примушування до акту сексуального характеру, скоєне тим, хто безпосередньо після цього вчинив такий акт з потерпілою особою («результативне» примушування), має кваліфікуватись лише за ст. 152 (ст. 153). У цьому разі примушування відіграє роль чинника, що забезпечує недобровільність акту сексуального характеру. Пропонована кримінально-правова оцінка враховує доктринальне правило кваліфікації злочинів при конкуренції «частини та цілого» і вироблений судовою практикою підхід щодо підпорядкованого характеру розпусних дій при вчиненні інших статевих злочинів¹².

4. Суб'єкт злочину розглядуваного злочину – загальний.

Вияток – суб'єкт злочину, передбаченого як ч. 2 ст. 154, який є спеціальним: це особа, від якої жінка або чоловік матеріально чи службово залежні. Причому вказівка на службову залежність (з огляду призначення коментованої кримінально-правової заборони та етимологію термінів «служба» і «залежність») не означає, що той, хто вчиняє

¹¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2018. – С. 475; Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практ. порадник. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. – С. 61–62.

Інший доктринальний підхід полягає в тому, щоб кваліфікувати «нерезультативне» примушування особи до здійснення акту сексуального характеру за ст. 154 (Хавронюк М.І. Роз'яснення для зацікавлених фахівців щодо змін у кримінальному законодавстві у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» та дотичних актів. К., 2018. – С. 15).

¹² Мається на увазі те, що розпусні дії з потерпілою особою, вчинені безпосередньо перед зґвалтуванням, сексуальним насильством або статевими зносинами з особою, яка не досягла 16-річного віку, охоплюються відповідними частинами статей 152, 153, 155, оскільки у подібних випадках розбещення неповнолітніх з урахуванням спрямованості умислу винуватого розглядається лише як етап у вчиненні інших статевих злочинів. Натомість наявність істотного розриву в часі між розпусними діями і вчиненням стосовно однієї й тієї ж потерпілої особи іншого статевого злочину, що виключає переростання одного злочинного діяння в інше, означає, що вчинене треба кваліфікувати за сукупністю відповідних злочинів.

примушування, обов'язково має бути службовою особою у кримінально-правовому розумінні цього поняття (ст. 18 КК).

У ч. 1 попередньої редакції ст. 154 передбачалась відповідальність за примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним чи неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально або службово залежні. Звідси робився логічний висновок про те, що жінка або чоловік може примушуватись до вступу в статевий зв'язок як з винуватим, так і з іншою особою (знайомий, родич, керівник тощо). При цьому для кваліфікації за ст. 154 не мало значення, чи знав про вчинене примушування той, з ким потерпіла особа вступила в сексуальний контакт.

У ч. 2 ст. 154, викладеної в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017, йдеться про примушування особи до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна. Таке законодавче формулювання дозволяє стверджувати, що склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 154, утворює примушування потерпілої особи до здійснення акту сексуального характеру саме і тільки з винуватим (тим, хто вчиняє кримінально каране примушування). Примушування до здійснення акту сексуального характеру з третьою особою з використанням при цьому елементів матеріальної або службової залежності, яке не охоплюється згаданою кримінально-правовою нормою, слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 154. З'ясована диференціація кримінальної відповідальності, яку слід визнати невинуватою (несправедливою), стала результатом непродуманості відповідного законодавчого формулювання.

Дії того, хто вчинив акт сексуального характеру з жінкою або чоловіком, знаючи про те, що вони примушені до цього, відповідальність за ст. 154 не тягнуть. Водночас дії особи, яка, маючи намір вступити з потерпілою особою у сексуальний контакт, підбурює іншу особу вчинити примушування жінки або чоловіка до здійснення з нею акту сексуального характеру, слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 27 і ст. 154 (її ч. 1 або ч. 3).

5. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим умислом.

6. **Кваліфікованим видом** злочину є примушування особи до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна (ч. 2 ст. 154).

Наявність матеріальної або службової залежності означає, що потерпілий, обираючи той чи інший варіант своєї поведінки, вимушений орієнтуватись на інтереси винуватого.

Матеріальна залежність передусім означає, що матеріальна допомога з боку суб'єкта злочину виступає єдиним, основним або істотним джерелом існування потерпілої особи (це питання факту), а

позбавлення такої допомоги здатне поставити жінку або чоловіка у скрутне майнове становище. Матеріальна залежність має місце, наприклад, тоді, коли жінка або чоловік перебуває на утриманні винуватого, проживає на його житловій площі, а також коли дії винуватого спроможні іншим чином викликати істотне погіршення майнового становища потерпілої особи (йдеться, наприклад, про відносини цивільного боргу, відносини між спадкодавцем і спадкоємцем).

Відносини матеріальної залежності можуть виникати на підставі закону (СК, ЦК тощо), однак, пов'язувати наявність такої залежності саме і тільки з правовим обов'язком однієї особи надати відповідну допомогу іншій¹³ означало б обмежувальне тлумачення КК та ігнорування різноманітності життєвих ситуацій. Таким чином, ознаками матеріальної залежності з погляду застосування ч. 2 ст. 154 є її дійсність (реальність) та істотність.

Службова залежність означає, що: а) потерпіла особа є підлеглою винуватого по службі (роботі); б) потерпіла особа підлягає службовому контролю з боку винуватого (наприклад, ревізор і комірник); в) реалізація істотних інтересів потерпілої особи залежить від поведінки винуватого по службі (роботі) (наприклад, науковий керівник і аспірант, викладач і студент, слідчий та обвинувачений, комендант гуртожитку та особа, яка в ньому мешкає, ув'язнений і працівник установи відбування покарання)¹⁴.

Наприклад, про примушування до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа службово залежна, є підстави говорити у тому разі, коли педагог, який, систематично відмовля-

¹³ Так, стосовно попередньої редакції ст. 154 в юридичній літературі зазначалось, що дії особи, яка надає матеріальну допомогу і погрожує припиненням чи вчиняє дії, спрямовані на припинення надання такої допомоги, поєднані з вимогою вступити у статевий зв'язок, міститимуть склад злочину лише в тому випадку, коли існує правовий обов'язок надавати відповідну допомогу. У протилежному не можна вести мову про погіршення чи погрозу погіршення матеріального становища особи, якій відповідна допомога надається; подібні випадки слід розцінювати не інакше як пропозицію чи обіцянку покращити матеріальне становище відповідної особи за умови вступу в статевий зв'язок (Брух Х.І. Способи вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок» КК України. Часопис Київського університету права. – 2015. – №1. – С.253, 255).

¹⁴ Вужче тлумачення поняття службової залежності полягає в тому, що така залежність передбачає наявність статусу службової особи (ст. 18 КК) в суб'єкта злочину тоді, як для потерпілої наявність цього статусу не є обов'язковою (Брух Х.І. Способи вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок» КК України. Часопис Київського університету права. – 2015. – №1. – С.253–255). Поряд із службовою виділяють «інші» форми залежностей: родинна (дітей від батьків), залежність учня від учителя, студента від викладача, хворого від лікаря, особи, яка відбуває покарання від представників адміністрації виправної установи, тощо (Воскресенська І.В. Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2016. – С. 167).

ючи у виставленні позитивних оцінок учню за наявності в останнього належних знань, водночас натякає на поліпшення успішності, якщо учень погодиться на вчинення дій сексуального характеру.

Не утворює складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 154, примушування до здійснення акту сексуального характеру, яке здійснюється шляхом використання матеріальної або службової залежності не жінки або чоловіка, з якими планується вступити у сексуальний контакт, а їхніх близьких родичів або інших осіб. Буквальне тлумачення ч. 1 ст. 154 дозволяє стверджувати, що таке примушування не охоплюється й цією кримінально-правовою нормою.

Відповідальність за ч. 2 ст. 154 настає лише за умови, що вплив на потерпілу особу здійснювався з використанням її матеріальної або службової залежності від винуватого¹⁵, що слід визнати **способом** вчинення розглядуваного злочину. Примушування у цьому разі за своїм змістом включає в себе відкрити або завуальовану погрозу настання для потерпілої особи небажаних (негативних) для неї наслідків (позбавити утримання або можливості проживати на житловій площі, звільнити з роботи, зменшити зарплату, перевести на нижчеоплачувану посаду тощо). Вказана погроза може поєднуватись із вчиненням дій, здатних викликати небажані для потерпілої особи наслідки.

Натомість пропозиції вступити в статевий зв'язок, настійливі прохання, поєднані з обіцянками створити кращі матеріальні чи службові умови (наприклад, призначити на більш високооплачувану посаду), наданням подарунків і пільг, домагання, які не поєднуються з погрозами використати залежність і тим самим завдати істотних неприємностей і втрат, не утворюють складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 154. У подібних випадках вплив на волю людини позбавлений характеру примушування, а тому більш доречно вести мову про переконання, спонукування, не про вимушеність, а про вигідність здійснення акту сексуального характеру (відбуваються своєрідні торги за тіло людини – зваблювання останньої, яке за КК злочином не визнається)¹⁶.

¹⁵ У юридичній літературі висловлено думку про те, що згаданий вплив коректніше позначити як спонукування (Воскресенська І.В. Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2016. – С. 99–102, 108).

¹⁶ Водночас слід мати на увазі те, що обіцянка може бути завуальованою погрозою. Протиправний психічний вплив при примушуванні до вступу у статевий зв'язок у формі прямої і завуальованої погрози є рівнозначним за ступенем суспільної небезпеки (Плутницька К.М. Запобігання примушуванню вступу до вступу в статевий зв'язок: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2016. – С. 50–51).

Відсутнє примушування з погляду кваліфікації за ст. 154 і тоді, коли висловлюється погроза вчинити стосовно особи законні дії (наприклад, притягнути її, за наявності підстав, до дисциплінарної відповідальності).

Якщо примушування до здійснення акту сексуального характеру здійснюється з використанням іншої (тобто відмінної від матеріальної та службової) залежності потерпілої особи від винуватого, то вчинене може кваліфікуватись за ч. 1 ст. 154. Наприклад, бухгалтер примушує керівника аудиторської компанії вступити з ним у статевий зв'язок, погрожуючи тим, що у протилежному випадку розголосить відомості про фінансову та податкову звітність клієнтів компанії.

7. Особливо кваліфікованим видом злочину (ч. 3 ст. 154) є примушування, поєднане з погрозою: 1) знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів; 2) розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів¹⁷. У цих випадках погроза виступає **способом** вчинення розглядуваного злочину.

Під **погрозою знищити (пошкодити) майно** у ч. 3 ст. 154 слід розуміти погрозу довести майно, яке належить потерпілій особі або її близьким родичам на праві приватної власності, до повної (часткової) непридатності цього майна за його цільовим призначенням.

Погроза вилучити майно – це погроза протиправним шляхом (наприклад, шляхом крадіжки, грабежу або розбою) назавжди або тимчасово позбавити власника належного йому майна.

Не має значення, чи мала винувата особа насправді намір і можливість реалізувати висловлену погрозу. Важливо лише, щоб залякування було сприйняте потерпілою особою як таке, що може бути реально здійснене. Для кваліфікації діяння за ст. 154 також не має значення, коли саме винуватий погрожує заподіяти майнову шкоду потерпілій особі або її близьким родичам (негайно після відмови здійснити акт сексуального характеру або через деякий час). Реалізація вказаних погроз майнового характеру виходить за межі складу розглядуваного злочину і потребує додаткової кваліфікації за нормами розділу VI Особливої частини КК.

¹⁷ Прийнятним варіантом формулювання диспозиції відповідної частини ст. 154 de lege ferenda видається таке: «Спонування жінки чи чоловіка до дій сексуального характеру, поєднане з погрозою обмеження прав, свобод або законних інтересів потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких, знищення, пошкодження або вилучення їх майна або майна, що перебуває в їх віданні чи під охороною, розголошення відомостей, які потерпіла (потерпілий) чи її (його) близькі бажають зберегти в таємниці...» (Воскресенська І.В. Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2016. – С. 149, 164, 171).

Погроза розголосити відомості, що ганьблять потерпілу особу або її близьких родичів, – це погроза повідомити у будь-який спосіб певним особам (навіть одній особі) або невизначеному колу осіб дані про потерпілу особу або її близьких родичів, їхні дії або дії, вчинені щодо них, які потерпіла особа бажає зберегти у таємниці і розголошення яких здатне принизити честь і гідність людини (дані про інтимні сторони життя, венеричні захворювання, аморальні вчинки, наприклад, подружню зраду, злочинну діяльність тощо).

Ступінь достовірності відомостей для наявності шантажу, караного за ч. 3 ст. 154, значення не має, тобто відомості можуть бути як справжніми, так і вигаданими¹⁸. Визнання конкретних відомостей такими, що ганьблять особу, – питання факту, яке слід вирішувати як з урахуванням ставлення потерпілого до відповідної погрози, так і з огляду на вимоги суспільної моралі.

Використання звороту «відомості, що ганьблять...» безпідставно звужує коло даних, здатних використовуватись для примушування жінки або чоловіка до вступу у статевий зв'язок. Адже відомості, за допомогою яких чиниться психічний тиск на потерпілу особу, можуть і не стосуватись непривабливих подробиць особистого життя людини, її професійної чи іншої діяльності і, відповідно, можуть і не принижувати честь і гідність людини (наприклад, відомості про те, що особа свого часу виступила інформатором правоохоронних органів, відомості про релігійну належність, наявність у людини усиновлених дітей або про наявність певного медичного діагнозу, не пов'язаного із венеричними хворобами чи СНІДом).

Примушування до здійснення акту сексуального характеру, поєднане з погрозою шантажного характеру, яка не охоплюється диспозицією ч. 3 ст. 154, може кваліфікуватись за ч. 1 цієї статті.

¹⁸ Н.М. Ярмиш ставить під сумнів правильність усталеного в літературі підходу, відповідно до якого під відомостями, що ганьблять особу, у ч. 2 ст. 154 слід розуміти, зокрема, вигадані відомості. Науковець характеризує такий підхід як аналогію закону на тій підставі, що: 1) не можна розголосити те, чого немає (можна щось вигадати, а потім його поширити); 2) «бажати зберегти в таємниці» можна лише те, що такою таємницею є; не може бути таємницею те, чого насправді немає (Ярмиш Н. Про межі допустимості поширювального тлумачення кримінального закону // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2008. – №1. – С. 26). Іншу позицію (яка і відображена в цьому коментарі) займають І.О. Зінченко та І.В. Самощенко, на переконання яких ступінь достовірності (дійсності або помилковості) відомостей для наявності факту шантажу значення не має. Із ч. 2 ст. 154 (йдеться про попередню редакцію цієї статті КК), на їх думку, впливає, що тут говорить про відомості, які ганьблять особу, без будь-якої вказівки на їх достовірність чи недостовірність. Для шантажу вирішальним є сам характер відомостей, які компрометують потерпілого, а також те, що останній бажає зберегти ці відомості у таємниці (Зінченко І.О., Самощенко І.В. Про поняття шантажу в кримінальному праві. / Кримінальне право. – 2006. – №9. – С. 3–8).

2.8. Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників

Стаття 390-1. Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників

Умисне невиконання обмежувальних заходів, передбачених статтею 91-1 цього Кодексу, або умисне невиконання обмежувальних приписів, або умисне ухилення від проходження програми для кривдників особою, щодо якої такі заходи застосовані судом, –

караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років.

(Стаття 390-1 в редакції Закону від 6.12.2017 № 2227-VIII – зміни набувають чинності з 11.01.2019.)

1. Стамбульська конвенція (ст. 53) вимагає від її Сторін вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб порушення обмежувальних заходів, зокрема передбачених у ст. 91-1 КК, підлягало ефективним, пропорційним та переконливим кримінальним або іншим юридичним санкціям.

2. **Об'єктом** злочину є інтереси правосуддя у частині забезпечення виконання призначених судом обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або проходження програми для кривдників.

3. **Об'єктивна сторона** злочину характеризується діями або бездіяльністю і проявляється у таких формах:

- 1) невиконання обмежувальних заходів, передбачених статтею 91-1 КК. Про поняття таких заходів див. коментар до цієї статті;
- 2) невиконання обмежувальних приписів;
- 3) ухилення від проходження програми для кривдників особою, щодо якої такі заходи застосовані судом.

Обмежувальний припис стосовно кривдника – це встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи накладення обов'язків на кривдника, спрямовані на забезпечення безпеки постраждалої особи (ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Відповідно до закону (ст. 350-2 ЦПК України), право звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника мають: 1) особа, яка постраждала від домашнього насильства, або її представник – у випадках, визначених Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; 2) особа, яка постраждала від насильства за ознакою статі, або її представник – у випадках, визначених Законом «Про забезпечення

рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; 3) батьки та інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, а також орган опіки та піклування в інтересах дитини, яка постраждала від домашнього насильства, – у випадках, визначених Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, – у випадках, визначених Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; 4) опікун, орган опіки та піклування в інтересах недієздатної особи, яка постраждала від домашнього насильства, – у випадках, визначених Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, – у випадках, визначених Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Обмежувальним приписом визначаються один чи декілька заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків, а саме:

- заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
- усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
- обмеження спілкування з постраждалою дитиною;
- заборона наблизитися на певну відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою. Остання повинна надати суду вичерпний перелік таких місць, який, утім, за необхідності, може бути розширений;
- заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
- заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб. Під іншими засобами зв'язку слід розуміти електронну пошту, месенджери (Viber, WhatsApp, Telegram тощо), Facebook, Twitter та ін.

Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків, а обмежувальний припис видається судом на строк від одного до шести місяців і може бути продовжений судом на строк ще не більше шести місяців (ст. 26 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Порядок видачі судом обмежувального припису визначається главою 13 розділу IV ЦПК. При цьому рішення суду про видачу обмежувального

припису підлягає негайному виконанню, а його оскарження не зупиняє його виконання; копії повного рішення суду вручаються учасникам справи, які були присутні у судовому засіданні, негайно після проголошення такого рішення. Учасникам справи, які не були присутні у судовому засіданні, копія рішення суду надсилається рекомендованим листом з повідомленням про вручення негайно, але не пізніше наступного дня з дня ухвалення рішення (ст. 350-8 ЦПК).

Кривдник – це особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі або насильство за ознакою статі. Про поняття «**домашнє насильство**» див. коментар до ст. 126-1 КК.

Згідно зі ст. 39-1 КУпАП, у разі вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чи Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Програма для кривдника – це комплекс заходів, складених на основі оцінки ризиків та спрямованих на зміну насильницької поведінки кривдника та формування в нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків (статті 1, 28 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Зазначена програма може бути застосована також і до неповнолітнього-кривдника, і він несе відповідальність за ухилення від її виконання за ст. 390-1, якщо досяг 16-річного віку. З метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства та забезпечення виконання програми для кривдника дитина-кривдник може бути тимчасово влаштована до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або до установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб (ч. 4 ст. 28 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Кривдник може бути направлений судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року. У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за

виконання програм для кривдників, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття заходів. Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму (частини 6, 8, 9 ст. 28 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

4. Злочин вважається *закінченим* у першій і другій формах – з моменту, коли хоча б один з обов'язків, передбачених відповідним обмежувальним заходом чи приписом, було порушено зобов'язаною особою, у третій формі – з моменту, коли особа фактично ухилилась від виконання заходів, передбачених програмою для кривдників.

5. Не є злочином, передбаченим ст. 390-1:

- невиконання обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК. Контроль за виконанням таких заходів здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду, – прокурор, а їх невиконання, згідно зі ст. 179 КПК, тягне за собою заходи процесуального примусу у вигляді застосування більш жорсткого запобіжного заходу і накладення грошового стягнення в розмірі 0,25–2,0 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- невиконання термінового заборонного припису стосовно кривдника, передбаченого ст. 25 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Такий припис виноситься не судом, а уповноваженим підрозділом органів Національної поліції України на строк до 10 діб. Невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення, тягне відповідальність за ст. 173-2 КУпАП.

6. **Суб'єкт** злочину спеціальний. Ним є особа, до якої застосовано, відповідно, обмежувальний захід, передбачений статтею 91-1 КК, або обмежувальний припис, або яку зобов'язано пройти програму для кривдників.

7. **Суб'єктивна сторона** злочину характеризується прямим або непрямим умислом.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Відкрита для підписання в Стамбулі (Туреччина) 11.05.2011.

ЦПК (глава 13 розділу IV).

Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8.09.2005 (статті 1, 25–28-1).

Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7.12.2017 (статті 1, 25–28).

Додатки

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами

(Відкрита для підписання в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р.)

Преамбула

Держави – члени Ради Європи та інші держави, які підписали цю Конвенцію,

Беручи до уваги Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (ETS №5, 1950 рік) та Протоколи до неї, Європейську соціальну хартію (ETS №35, 1961 рік, переглянута в 1996 році, ETS №163), Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (CETS №197, 2005 рік), а також Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (CETS №201, 2007 рік);

зазначаючи такі рекомендації Комітету міністрів державам – членам Ради Європи: Рекомендацію Rec(2002)5 про захист жінок від насильства, Рекомендацію CM/Rec(2007)17 про стандарти та механізми гендерної рівності, Рекомендацію CM/Rec(2010)10 про роль жінок та чоловіків у недопущенні й вирішенні конфліктів та в зміцненні миру, а також інші відповідні рекомендації;

беручи до уваги зростаючий обсяг судової практики Європейського суду з прав людини, який установлює важливі стандарти у сфері насильства стосовно жінок;

ураховуючи Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 рік), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 рік), Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979 рік) та Факультативний протокол до неї (1999 рік), а також Загальну рекомендацію Комітету CEDAW №19 про насильство стосовно жінок, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права дітей (1989 рік) та Факультативні протоколи до неї (2000 рік), а також Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів (2006 рік);

ураховуючи Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002 рік);

зазначаючи основні принципи міжнародного гуманітарного права й, зокрема, Женевську конвенцію (IV) про захист цивільного населення під час війни (1949 рік) та Додаткові протоколи I й II (1977 рік) до неї;

засуджуючи всі форми насильства стосовно жінок і домашнього насильства;

визнаючи те, що реалізація *de jure* та *de facto* рівності між жінками та чоловіками є ключовим елементом у запобіганні насильству стосовно жінок;

визнаючи те, що насильство стосовно жінок є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, яке призвело до домінування над жінками та дискримінації жінок чоловіками та до недопущення повноцінної емансипації жінок;

визнаючи структурний характер насильства стосовно жінок як насильства за ґендерною ознакою, а також те, що насильство стосовно жінок є одним з головних соціальних механізмів, яким жінок змушують зайняти підпорядковане положення порівняно із чоловіками;

визнаючи із серйозним занепокоєнням те, що жінки й дівчата часто піддаються тяжким формам насильства, як-от: домашньому насильству, сексуальним домаганням, зґвалтуванню, примусовому шлюбові, злочинам, учиненим в ім'я так званої «честі», та каліцтву геніталій, що становить тяжке порушення прав людини стосовно жінок і дівчат і є головною перешкодою для досягнення рівності між жінками та чоловіками;

визнаючи тривалі порушення прав людини під час збройних конфліктів, які зачіпають цивільне населення, особливо жінок, у формі поширеного або систематичного зґвалтування та сексуального насильства, а також можливість збільшення насильства за ґендерною ознакою як під час конфліктів, так і після них;

визнаючи те, що жінки й дівчата піддаються більшому ризикові насильства за ґендерною ознакою, ніж чоловіки;

визнаючи те, що домашнє насильство зачіпає жінок непропорційно й що чоловіки також можуть бути жертвами домашнього насильства;

визнаючи те, що діти є жертвами домашнього насильства, у тому числі як свідки насильства в лоні сім'ї;

прагнучи створити Європу, вільну від насильства стосовно жінок і домашнього насильства, домовилися про таке:

ГЛАВА I

Цілі, визначення, рівність і недискримінація, загальні зобов'язання

Стаття 1

Цілі Конвенції

1. Цілями цієї Конвенції є:

- a) захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства;
- b) сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, у тому числі шляхом надання жінкам самостійності;
- c) розробка всеосяжних рамок, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства та надання їм допомоги;
- d) заохочення міжнародного співробітництва з метою ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства;
- e) забезпечення підтримки та надання допомоги організаціям та правоохоронним органам в ефективному співробітництві для прийняття комплексного підходу до ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства.

2. Ця Конвенція для забезпечення ефективного виконання Сторонами її положень устанавлює особливий механізм моніторингу.

Стаття 2

Сфера застосування Конвенції

1. Ця Конвенція застосовується до всіх форм насильства стосовно жінок, у тому числі домашнього насильства, яке зачіпає жінок непропорційно.

2. Сторони заохочуються застосовувати цю Конвенцію до всіх жертв домашнього насильства. Під час виконання положень цієї Конвенції Сторони звертають особливу увагу на жінок – жертв насильства за ґендерною ознакою.

3. Ця Конвенція застосовується в мирний час і в ситуаціях збройного конфлікту.

Стаття 3

Визначення для цілей цієї Конвенції:

- a) «насильство стосовно жінок» розуміється як порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за ґендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких

- дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті;
- b) «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні;
 - c) «ґендер» означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків;
 - d) «насильство стосовно жінок за ґендерною ознакою» означає насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно;
 - e) «жертва» означає будь-яку фізичну особу, що піддається поведінці, зазначеній у пунктах «а» та «b»;
 - f) «жінки» охоплює дівчат до 18 років.

Стаття 4

Основоположні права, рівність і недискримінація

1. Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для підтримки та захисту права кожного, особливо жінок, на те, щоб жити без насильства як в публічній, так і в приватній сферах.

2. Сторони осуджують усі форми дискримінації стосовно жінок і своєчасно вживають необхідних законодавчих та інших заходів для запобігання дискримінації, зокрема шляхом:

- закріплення в їхніх національних конституціях або іншому відповідному законодавстві принципу рівності між жінками та чоловіками й забезпечення практичної реалізації цього принципу;
- заборони дискримінації стосовно жінок, у тому числі за допомогою використання санкцій, де це доречно;
- скасування законів та практики, які є дискримінаційними стосовно жінок.

3. Виконання положень цієї Конвенції Сторонами, зокрема вжиття заходів для захисту прав жертв, забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: статі, ґендеру, раси, кольору шкіри, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, ґендерної ідентичності, віку, стану

здоров'я, інвалідності, сімейного стану, статусу мігранта чи біженця або іншого статусу.

4. Спеціальні заходи, які є необхідними для запобігання насильству за ґендерною ознакою та захисту жінок від насильства за ґендерною ознакою, не розглядаються як дискримінація згідно з положеннями цієї Конвенції.

Стаття 5

Зобов'язання та належна увага з боку держави

1. Сторони утримуються від вчинення будь-яких актів насильства стосовно жінок і забезпечують, щоб державні органи, посадові особи, представники, установи та інші учасники, які діють від імені держави, діяли відповідно до цього зобов'язання.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення належної уваги до недопущення, розслідування, покарання та забезпечення компенсації стосовно актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції та які вчинені недержавними учасниками.

Стаття 6

Політика, яка враховує ґендерні аспекти

Сторони зобов'язуються включати ґендерну перспективу у виконання положень цієї Конвенції та оцінку їхнього впливу, а також заохочувати й ефективно здійснювати політику рівності між жінками та чоловіками й надання жінкам самостійності.

ГЛАВА II

Комплексна політика та збір даних

Стаття 7

Усеосяжна та скоординована політика

1. Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для прийняття та здійснення загальнодержавної ефективної, усеосяжної та скоординованої політики, яка охоплює всі відповідні заходи для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, і пропонують цілісну відповідь насильству стосовно жінок.

2. Сторони забезпечують, щоб у політиці, зазначеній у пункті 1, у центрі всіх заходів були права жертви та щоб така політика здійснювалася за допомогою ефективного співробітництва між усіма відповідними органами, установами та організаціями.

3. Заходи, ужиті відповідно до цієї статті, охоплюють, де це доречно, усіх відповідних учасників, як-от: державні органи, національні, регіональні

й місцеві парламенти та органи, національні установи з прав людини та організації громадянського суспільства.

Стаття 8

Фінансові ресурси

Сторони виділяють відповідні фінансові та людські ресурси для належного здійснення комплексної політики, заходів і програм для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, у тому числі тієї комплексної політики, заходів і програм, які здійснюються неурядовими організаціями та громадянським суспільством.

Стаття 9

Неурядові організації та громадянське суспільство

Сторони визнають, заохочують і підтримують на всіх рівнях роботу відповідних неурядових організацій та громадянського суспільства, які активно діють у боротьбі з насильством стосовно жінок, і встановлюють ефективне співробітництво із цими організаціями.

Стаття 10

Координуючий орган

1. Сторони призначають або заснують один або більше офіційних органів, відповідальних за координацію, виконання, моніторинг та оцінку політики та заходів для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції. Ці органи координують збір даних, як зазначено в статті 11, аналізують і поширюють його результати.

2. Сторони забезпечують, щоб органи, призначені або засновані відповідно до цієї статті, отримували інформацію загального характеру про заходи, ужиті згідно з главою VIII.

3. Сторони забезпечують, щоб органи, призначені або засновані відповідно до цієї статті, мали можливість безпосередньо підтримувати зв'язок і зміцнювати відносини з відповідними органами в інших Сторонах.

Стаття 11

Збір даних і дослідження

1. Для цілей виконання цієї Конвенції Сторони зобов'язуються:

а) регулярно збирати відповідні дезагреговані статистичні дані про випадки всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції;

b) підтримувати дослідження стосовно всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, для вивчення його основних причин і наслідків, кількості випадків і рівня винесених вироків, а також ефективності заходів, ужитих для виконання цієї Конвенції.

2. Сторони докладають зусиль для проведення опитувань населення на регулярній основі для оцінки поширення й тенденцій усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

3. Сторони забезпечують групу експертів, зазначену в статті 66 цієї Конвенції, інформацією, зібраною відповідно до цієї статті, для стимулювання міжнародного співробітництва та уможливлення міжнародного порівняльного аналізу.

4. Сторони забезпечують, щоб інформація, зібрана відповідно до цієї статті, була доступною громадськості.

ГЛАВА III

Недопущення

Стаття 12

Загальні зобов'язання

1. Сторони вживають необхідних заходів для заохочення змін у соціальних і культурних моделях поведінки жінок та чоловіків з метою викорінення упереджень, звичаїв, традицій та всіх інших практик, які ґрунтуються на ідеї неповноцінності жінок або на стереотипних ролях жінок та чоловіків.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для запобігання всім формам насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, будь-якою фізичною або юридичною особою.

3. Будь-які заходи, ужиті згідно із цією главою, повинні враховувати й спрямовуватися на особливі потреби осіб, які стали вразливими внаслідок особливих обставин; у центрі таких заходів повинні бути права людини всіх жертв.

4. Сторони вживають необхідних заходів для заохочення всіх членів суспільства, особливо чоловіків і хлопців, активно сприяти запобігання всім формам насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

5. Сторони забезпечують, щоб культура, звичаї, релігія, традиція або так звана «честь» не розглядалися як виправдання будь-яких актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

6. Сторони вживають необхідних заходів для заохочення програм та діяльності для надання жінкам самостійності.

Стаття 13

Підвищення обізнаності

1. Сторони заохочують або проводять на регулярній основі та на всіх рівнях кампанії або програми з підвищення обізнаності, у тому числі в співробітництві з національними установами з прав людини та органами з питань забезпечення рівності, громадянським суспільством та неурядовими організаціями, зокрема жіночими організаціями, де це доречно, для підвищення обізнаності та розуміння серед широкої громадськості різних проявів усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, та їхніх наслідків для дітей, а також потреби в запобіганні такому насильству.

2. Сторони забезпечують широке поширення серед громадськості інформації про заходи, доступні для запобігання актам насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

Стаття 14

Навчання

1. Сторони здійснюють, де це доречно, необхідні кроки для включення адаптованого до рівня розвитку учнів навчального матеріалу з таких питань, як рівність між жінками та чоловіками, нестереотипні гендерні ролі, взаємна повага, вирішення конфліктів у міжособистісних стосунках без застосування насильства, насильство стосовно жінок за гендерною ознакою та право на особисту цілісність, у формальні навчальні плани на всіх рівнях навчання.

2. Сторони здійснюють необхідні кроки для заохочення принципів, зазначених у пункті 1, у неформальних навчальних структурах, а також у спортивних, культурно-дозвіллевих структурах і в засобах масової інформації.

Стаття 15

Підготовка спеціалістів

1. Сторони забезпечують або посилюють належну підготовку для відповідних спеціалістів, які займаються жертвами або особами, що вчинили будь-які акти насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, з питань недопущення та виявлення такого насильства, забезпечення рівності між жінками та чоловіками, потреб і прав жертв, а також стосовно того, як запобігати повторній віктимізації.

2. Сторони заохочують, щоб підготовка, зазначена в пункт 1, охоплювала підготовку зі скоординованого міжвідомчого співробітництва для забезпечення всеосяжного та відповідного управління зверненнями у випадках насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

Стаття 16

Профілактичне втручання та лікувальні програми

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для запровадження або підтримки програм, спрямованих на навчання осіб, що вчинили домашнє насильство, ненасильницькій поведінці в міжособистісних стосунках задля запобігання подальшому насильству та зміни насильницьких манер поведінки.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для запровадження або підтримки лікувальних програм, спрямованих на профілактику рецидивів з боку правопорушників, зокрема з боку осіб, що вчинили статеві злочини.

3. Під час ужиття заходів, зазначених у пунктах 1 та 2, Сторони забезпечують, щоб першочергова увага приділялася безпеці, підтримці та правам людини жертв і щоб, де це доречно, ці програми запроваджувалися та виконувалися в тісному співробітництві зі спеціалізованими службами підтримки жертв.

Стаття 17

Участь приватного сектора та засобів масової інформації

1. Сторони заохочують приватний сектор, сектор інформаційно-комунікаційних технологій та засоби масової інформації, з належною повагою до свободи висловлювань та їхньої незалежності, брати участь у розробці та здійсненні політики та запровадженні керівних принципів і стандартів саморегулювання для запобігання насильству стосовно жінок та підвищення поваги до їхньої гідності.

2. Сторони розвивають і заохочують у співробітництві з учасниками приватного сектора навички серед дітей, батьків та викладачів стосовно того, як діяти з інформаційно-комунікаційним середовищем, яке надає доступ до принизливого контенту сексуального або насильницького характеру, який може бути шкідливим.

ГЛАВА IV

Захист та підтримка

Стаття 18

Загальні зобов'язання

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для захисту всіх жертв від будь-яких подальших актів насильства.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів згідно з національним законодавством для забезпечення існування належних механізмів здійснення ефективного співробітництва між усіма відповідними

державними органами, у тому числі судовими органами, прокуратурою, правоохоронними органами, місцевими та регіональними органами, а також неурядовими організаціями та іншими відповідними організаціями й суб'єктами, для захисту й підтримки жертв і свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, у тому числі шляхом звернення до загальних і спеціалізованих служб підтримки, зазначених у статтях 20 та 22 цієї Конвенції.

3. Сторони забезпечують, щоб заходи, ужиті згідно із цією главою:

- ґрунтувалися на ґендерному розумінні насильства стосовно жінок і домашнього насильства та зосереджувалися на правах людини та безпеці жертви;
- ґрунтувалися на комплексному підході, який враховує відносини між жертвами, правопорушниками, дітьми та їхнім більш широким соціальним оточенням;
- були спрямовані на уникнення повторної віктимізації;
- були спрямовані на надання самостійності та економічної незалежності жінкам – жертвам насильства;
- дозволяли, де це доречно, щоб різні служби захисту та підтримки розташовувалися в тих самих приміщеннях;
- ураховували особливі потреби уразливих осіб, у тому числі дітей-жертв, та були доступними для них.

4. Надання послуг не повинно залежати від готовності жертви висунути обвинувачення або свідчити проти будь-якого правопорушника.

5. Сторони вживають відповідних заходів для забезпечення консультського й іншого захисту та підтримки їхнім громадянам та іншим жертвам, які мають право на такий захист, згідно з їхніми зобов'язаннями за міжнародним правом.

Стаття 19

Інформація

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви отримували відповідну та своєчасну інформацію про доступні служби підтримки та правові заходи мовою, яку вони розуміють.

Стаття 20

Загальні служби підтримки

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви мали доступ до служб, які допомагають їм відновитися після насильства. Ці заходи повинні охоплювати, за необхідності, такі послуги, як юридичні та психологічні консультації,

фінансову допомогу, надання житла, навчання, підготовку та допомогу в пошуку роботи.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви мали доступ до служб охорони здоров'я та соціальних служб і щоб ці служби мали необхідні ресурси, а спеціалісти були підготовленими для надання допомоги жертвам та направляли їх до належних служб.

Стаття 21

Допомога в індивідуальних (колективних) скаргах

Сторони забезпечують, щоб жертви мали інформацію та доступ до застосовуваних регіональних і міжнародних індивідуальних (колективних) механізмів скарг. Сторони заохочують надання чіткої та продуманої допомоги жертвам у поданні будь-яких таких скарг.

Стаття 22

Спеціалізовані служби підтримки

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення або організації, з дотриманням належного географічного розподілу, невідкладних, коротко- і довгострокових спеціалізованих служб підтримки будь-якій жертві, що піддається будь-яким актам насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

2. Сторони забезпечують або створюють спеціалізовані служби підтримки жінок для всіх жінок – жертв насильства та їхніх дітей.

Стаття 23

Притулки

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення створення відповідних, легкодоступних притулків у достатній кількості для надання безпечного розміщення жертв, особливо жінок та їхніх дітей, та надання їм дієвої допомоги.

Стаття 24

Телефонні лінії допомоги

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для запровадження загальнодержавних цілодобових (24/7) безоплатних телефонних ліній допомоги для надання консультацій абонентам, конфіденційно або з належним урахуванням їхньої анонімності, стосовно всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

Стаття 25

Підтримка жертв сексуального насильства

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення створення відповідних легкодоступних консультативних центрів допомоги жертвам зґвалтування або сексуального насильства в достатній кількості для забезпечення медичної та судово-медичної експертизи, підтримки у випадку травм і надання консультацій жертвам.

Стаття 26

Захист та підтримка дітей-свідків

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб під час надання захисту та послуг з підтримки жертв належно враховувалися права та потреби дітей – свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

2. Заходи, ужиті відповідно до цієї статті, охоплюють орієнтовані на відповідну вікову групу психосоціальні консультації дітей – свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, та приділяють належну увагу найкращим інтересам дитини.

Стаття 27

Повідомлення

Сторони вживають необхідних заходів для заохочення будь-якої особи – свідка вчинення актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, або особи, яка має обґрунтовані підстави вважати, що такий акт може бути вчинено або що очікуються подальші акти насильства, повідомляти про це компетентним організаціям або органам.

Стаття 28

Повідомлення спеціалістів

Сторони вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб правила конфіденційності, які покладаються національним законодавством на певних спеціалістів, не становили перешкоди стосовно можливості, за певних умов, їхнього повідомлення компетентним організаціям або органам, якщо в них є обґрунтовані підстави вважати, що вчинено тяжкий акт насильства, який підпадає під сферу застосування цієї Конвенції, або що очікуються подальші тяжкі акти насильства.

ГЛАВА V

Матеріальне право

Стаття 29

Цивільні позови та засоби правового захисту

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення жертв належними засобами цивільно-правового захисту стосовно правопорушника.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення жертв, згідно із загальними принципами міжнародного права, належними засобами цивільно-правового захисту стосовно державних органів, які не виконали свого обов'язку вжити необхідних запобіжних або захисних заходів у межах своїх повноважень.

Стаття 30

Компенсація

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви мали право вимагати компенсацію від осіб, що вчинили будь-яке з правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

2. Належна державна компенсація присуджуються тим, хто постраждав від тяжких тілесних ушкоджень або порушення здоров'я, настільки, наскільки шкода не покривається з інших джерел, як-от: правопорушником, страхуванням або державним медичним і соціальним забезпеченням. Це не перешкоджає Сторонам вимагати повернення наданої компенсації від правопорушника, за умови належного забезпечення безпеки жертви.

3. Заходи, ужиті відповідно до пункту 2, забезпечують надання компенсації в межах розумного строку.

Стаття 31

Опіка, права на відвідування та безпека

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб під час визначення опіки та прав на відвідування дітей до уваги бралися випадки насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб здійснення будь-яких прав на відвідування або опіку не ставило під загрозу права та безпеку жертви або дітей.

Стаття 32

Цивільні наслідки примусових шлюбів

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб шлюби, укладені під примусом, могли бути оскаржені, анульовані або розірвані без покладення неналежного фінансового або адміністративного тягаря на жертву.

Стаття 33

Психологічне насильство

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка призводить до тяжкого порушення психічної цілісності шляхом примушування або погроз, було криміналізовано.

Стаття 34

Переслідування

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в повторному здійсненні загрозливої поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку, було криміналізовано.

Стаття 35

Фізичне насильство

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає у вчиненні актів фізичного насильства проти іншої особи, було криміналізовано.

Стаття 36

Сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки:

- а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;
- б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
- в) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою.

2. Згода повинна бути надана добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин.

3. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб положення пункту 1 також застосовувалися до

актів, учинених проти колишніх чи теперішніх подружжів або партнерів, як це визнається національним законодавством.

Стаття 37

Примусовий шлюб

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в примушуванні дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в заманюванні дорослого або дитини на територію Сторони або держави іншої, ніж та, у якій він чи вона проживає, для примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано.

Стаття 38

Каліцтво жіночих геніталій

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки:

- a) видалення, інфібуляція або здійснення будь-якого іншого каліцтва в цілому або частково великих статевих губ, малих статевих губ або клітора;
- b) примушування жінки до того, щоб вона зазнала актів, перелічених у підпункті «а», або схилення її до цього;
- c) підбурювання, примушування дівчини до того, щоб вона зазнала актів, перелічених у підпункті «а», або схилення її до цього.

Стаття 39

Примусовий аборт та примусова стерилізація

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки:

- a) проведення абортів жінці без її попередньої та інформованої згоди;
- b) проведення хірургічного втручання, метою або наслідком якого є припинення здатності жінки до природної репродукції без її попередньої та інформованої згоди або розуміння процедури.

Стаття 40

Сексуальне домагання

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої

є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції.

Стаття 41

Пособництво або підбурювання та замах

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для визнання правопорушенням умисно вчиненого пособництва або підбурювання у вчиненні будь-якого з правопорушень, установлених відповідно до статей 33, 34, 35, 36, 37, пункту «а» статті 38 та статті 39 цієї Конвенції.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для встановлення правопорушеннями умисно вчинених замахів на вчинення правопорушень, установлених відповідно до статей 35, 36, 37, пункту «а» статті 38 та статті 39 цієї Конвенції.

Стаття 42

Неприйнятні виправдання злочинів, у тому числі злочини, учинені в ім'я так званої «честі»

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб у кримінальному провадженні, розпочатому після вчинення будь-якого з актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, культура, звичаї, релігія, традиція або так звана «честь» не розглядалися як виправдання таких актів. Це охоплює, зокрема, заяви про те, що жертва порушила культурні, релігійні, соціальні чи традиційні норми або звичаї належної поведінки.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих заходів для забезпечення того, щоб підбурювання будь-якою особою стосовно дитини вчинити будь-який з актів, зазначених у пункті 1, не зменшувало кримінальної відповідальності такої особи за вчинені акти.

Стаття 43

Настання відповідальності за кримінальні правопорушення

Відповідальність за правопорушення, установлені відповідно до цієї Конвенції, настає незалежно від характеру відносин між жертвою та правопорушником.

Стаття 44

Юрисдикція

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для встановлення юрисдикції над будь-яким правопорушенням, установленим відповідно до цієї Конвенції, якщо правопорушення вчинено: а) на їхній території, або б) на борту корабельного судна під їхнім прапором, або

с) на борту повітряного судна, зареєстрованого відповідно до їхнього законодавства, або d) одним з їхніх громадян, або е) особою, яка постійно проживає на їхній території.

2. Сторони докладають зусиль для вжиття необхідних законодавчих або інших заходів з метою встановлення юрисдикції над будь-яким правопорушенням, установленим відповідно до цієї Конвенції, якщо правопорушення вчинено проти одного з їхніх громадян або особи, яка постійно проживає на їхній території.

3. Для кримінального переслідування правопорушень, установлених відповідно до статей 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб їхня юрисдикція не залежала від умови, що дії криміналізовано в місці, де їх було вчинено.

4. Для кримінального переслідування правопорушень, установлених відповідно до статей 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб їхня юрисдикція стосовно підпунктів «d» та «e» пункту 1, не залежала від умови, що кримінальне переслідування може бути розпочато тільки після повідомлення жертви правопорушення або надання інформації державою, на території якої було вчинено правопорушення.

5. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для встановлення юрисдикції над правопорушеннями, установленими відповідно до цієї Конвенції, у випадках, коли ймовірний правопорушник присутній на їхній території та не підлягає екстрадиції іншій Стороні тільки на підставі свого громадянства.

6. У випадках, коли ймовірне правопорушення, установлене відповідно до цієї Конвенції, підпадає під юрисдикцію більше ніж однієї Сторони, такі Сторони, де це доречно, проводять консультації одна з одною для визначення найсприятливішої юрисдикції для кримінального переслідування.

7. Без шкоди загальним нормам міжнародного права ця Конвенція не виключає будь-якої кримінальної юрисдикції, що здійснює Сторона відповідно до свого національного законодавства.

Стаття 45

Санкції та заходи

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення покарання ефективними, пропорційними та переконливими санкціями за вчинення правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, з урахуванням ступеня їхньої тяжкості. Ці санкції охоплюють, де

це доречно, вироки, що передбачають позбавлення волі, що може стати підставою для екстрадиції.

2. Сторони можуть приймати інші заходи стосовно правопорушників, як-от:

- моніторинг або нагляд стосовно засуджених осіб;
- позбавлення батьківських прав, якщо найкращі інтереси дитини, які можуть охоплювати безпеку жертви, не можуть бути гарантовані в будь-який інший спосіб.

Стаття 46

Обтяжуючі обставини

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості врахування таких обставин, якщо вони вже не є частиною складових елементів правопорушення, згідно з відповідними положеннями національного законодавства як обтяжуючі обставини під час визначення вироку за правопорушення, установлені відповідно до цієї Конвенції:

- a) правопорушення було вчинено проти колишнього чи теперішнього подружжя або партнера, як це визнається національним законодавством, членом сім'ї, особою, яка проживає разом з жертвою, або особою, яка зловжила своїми повноваженнями;
- b) правопорушення або пов'язані правопорушення були вчинені повторно;
- c) правопорушення було вчинено проти особи, уразливої через особливі обставини;
- d) правопорушення було вчинено проти дитини або в присутності дитини;
- e) правопорушення вчинили дві або більше осіб, які діяли разом;
- f) правопорушенню передувало або його супроводжувало тяжке насильство;
- g) правопорушення було вчинено із застосуванням зброї або з погрозою застосування зброї;
- h) правопорушення завдало жертві тяжкої фізичної або психологічної шкоди;
- i) правопорушника вже було засуджено за правопорушення подібного характеру.

Стаття 47

Вироки, винесені іншою Стороною

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості під час визначення вироку врахувати ос-

таточні вироки, винесені іншою Стороною стосовно правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

Стаття 48

Заборона обов'язкового застосування до процесів або винесення вироків альтернативного вирішення спорів

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для заборони на обов'язкові альтернативні процеси з вирішення спорів, у тому числі посередництво та примирення, стосовно всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб у разі винесення рішення про сплату штрафу належним чином урахувалася здатність правопорушника виконати свої фінансові зобов'язання перед жертвою.

ГЛАВА VI

Розслідування, кримінальне переслідування, процесуальне право та захисні заходи

Стаття 49

Загальні зобов'язання

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб розслідування та судові провадження стосовно всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, здійснювалися без неналежних затримок і з урахуванням прав жертви на всіх стадіях кримінального провадження.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів згідно з основними принципами прав людини та з огляду на ґендерне розуміння насильства для забезпечення ефективного розслідування та кримінального переслідування правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

Стаття 50

Невідкладне реагування, запобігання та захист

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб відповідальні правоохоронні органи негайно та належним чином реагували на всі форми насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, шляхом надання належного та невідкладного захисту жертвам.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб відповідальні правоохоронні органи негайно та належним чином здійснювали запобігання всім формам насильства, які

підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, та захист від усіх таких форм, у тому числі застосування профілактичних оперативних заходів та збір доказів.

Стаття 51

Оцінка ризиків та управління ризиками

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб оцінка летального ризику, серйозності ситуації та ризику повторення насильства здійснювалася всіма відповідними органами для управління ризиком та, якщо необхідно, для забезпечення скоординованої безпеки та підтримки.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб оцінка, зазначена в пункті 1, належним чином урахувувала на всіх стадіях розслідування та застосування захисних заходів те, що особи, що вчинили акти насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, мають вогнепальну зброю або мають доступ до неї.

Стаття 52

Нагальні заборонювальні приписи

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб компетентним органам надавалися повноваження видавати приписи в ситуаціях безпосередньої небезпеки про те, щоб особа, що вчинила домашнє насильство, звільнила місце проживання жертви або особи, яка знаходиться в ситуації ризику, на достатній період, та заборонити правопорушнику заходити до місця проживання жертви або особи, яка знаходиться в ситуації ризику, або контактувати з жертвою або особою, яка знаходиться в ситуації ризику. Заходи, ужиті відповідно до цієї статті, надають пріоритет безпеці жертви або особи, яка знаходиться в ситуації ризику.

Стаття 53

Обмежувальні або захисні приписи

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб належні обмежувальні або захисні приписи були доступними для жертв усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб обмежувальні або захисні приписи, зазначені в пункті 1, були:

- доступними для невідкладного захисту та без покладення неналежного фінансового або адміністративного тягаря на жертву;
- виданими на певний період або до їхньої зміни чи зняття;
- у разі необхідності виданими на основі *ex parte*, що має негайну дію;
- доступними незалежно від іншого правового провадження або на додаток до нього;
- дозволеними бути представленими в подальшому правовому провадженні.

3. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб порушення обмежувальних або захисних приписів, виданих відповідно до пункту 1, підлягало ефективним, пропорційним та переконливим кримінальним або іншим юридичним санкціям.

Стаття 54

Розслідування та докази

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб у будь-якому цивільному або кримінальному провадженні докази, які стосуються історії сексуальних стосунків та поведінки жертви, дозволялися тільки тоді, коли це є суттєвим і необхідним.

Стаття 55

Провадження *ex parte* та *ex ofcio*

1. Сторони забезпечують, щоб розслідування або кримінальне переслідування правопорушень, установлених відповідно до статей 35, 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою, якщо правопорушення було вчинено цілком або частково на її території, і щоб провадження могло продовжуватися навіть, якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення, згідно з умовами, передбаченими їхнім національним законодавством, можливості для урядових та неурядових організацій та радників з питань домашнього насильства надавати допомогу та (або) підтримку жертвам на їхнє прохання під час розслідування та судового провадження стосовно правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

Стаття 56

Заходи захисту

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав та інтересів жертв, у тому числі їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та судового провадження, зокрема шляхом:

- a) забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх сімей та свідків від погроз, помсти та повторної віктимізації;
- b) забезпечення інформування жертв, принаймні у випадках, коли жертви та сім'ї можуть бути в небезпеці, коли правопорушник утік або його звільнено тимчасово чи остаточно;
- c) інформування їх згідно з умовами, передбаченими національним законодавством, про їхні права й послуги, які їм може бути надано, та про наслідки розгляду їхньої заяви, обвинувачень, загальний розвиток розслідування та провадження, їхню роль у цьому, а також результат розгляду їхньої справи;
- d) надання жертвам можливості в спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, подавати докази та викладати безпосередньо або через посередника свої думки, потреби й стурбованості, а також щоб такі думки, потреби й стурбованості були розглянуті;
- e) забезпечення жертв належними послугами підтримки для представлення та врахування належним чином їхніх прав й інтересів;
- f) забезпечення того, щоб могли бути прийняті заходи для захисту приватного життя та репутації жертви;
- g) забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в приміщеннях суду та правоохоронних органів, де це можливо;
- h) надання жертвам незалежних та компетентних перекладачів, коли жертви є учасниками провадження або коли вони подають докази;
- i) надання можливості жертвам давати свідчення відповідно до норм, передбачених національним законодавством, у залі суду без особистої присутності або принаймні без присутності ймовірного правопорушника, особливо шляхом використання відповідних комунікаційних технологій, де це можливо.

2. Дитина-жертва та дитина-свідок насильства стосовно жінок і домашнього насильства забезпечуються, де це доречно, спеціальними заходами захисту з урахуванням найкращих інтересів дитини.

Стаття 57

Правова допомога

Сторони забезпечують право на правову допомогу та безоплатну правову допомогу жертвам відповідно до умов, передбачених їхнім національним законодавством.

Стаття 58

Строки давності

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення подовження строку давності для порушення будь-яких правових

провадженнь стосовно правопорушень, установлених відповідно до статей 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, на строк, який достатній для здійснення ефективного порушення провадження після досягнення жертвою повноліття і який буде домірним до ступеня тяжкості правопорушення, про яке йдеться.

ГЛАВА VII

Міграція та притулок

Стаття 59

Статус перебування

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертвам, статус перебування яких залежить від статусу перебування подружжя або партнера, як це визначено національним законодавством, у разі розірвання шлюбу або стосунків надавався, в разі особливо складних обставин, за заявою, незалежний дозвіл на перебування, незалежно від тривалості шлюбу або стосунків. Умови стосовно надання й тривалості незалежного дозволу на перебування встановлюються національним законодавством.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви могли отримати призупинення провадження стосовно вислання, порушеного у зв'язку зі статусом перебування, який залежить від статусу перебування подружжя або партнера, як це визначено національним законодавством, для надання їм можливості подати заяву про отримання незалежного дозволу на перебування.

3. Сторони видають поновлюваний дозвіл на перебування жертвам в одній з двох зазначених нижче ситуацій або в обох:

- a) коли компетентний орган вважає, що їхнє перебування є необхідним у зв'язку з їхньою особистою ситуацією;
- b) коли компетентний орган вважає, що їхнє перебування є необхідним для цілей їхнього співробітництва з компетентними органами в розслідуванні або кримінальному провадженні.

4. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви примусового шлюбу, які вивезені до іншої країни для цілей шлюбу та які, як наслідок, втратили свій статус перебування в країні, де вони постійно проживають, могли це право відновити.

Стаття 60

Заяви про надання притулку, які ґрунтуються на ґендерній ознаці

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб насильство стосовно жінок за ґендерною ознакою могло бути визнано як форма переслідування в розумінні статті 1 А (2)

Конвенції про статус біженців 1951 року та як форма тяжкої шкоди, що є підставою для додаткового (субсидіарного) захисту.

2. Сторони забезпечують, щоб під час розгляду кожного положення Конвенції враховувалося тлумачення, яке враховує ґендерний фактор, і у випадках, коли встановлено, що існують побоювання стосовно переслідувань за одним або більше із цих положень, заявникам надається статус біженця згідно із застосовними відповідними документами.

3. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для розробки з урахуванням ґендерного фактору процедур прийому та служб підтримки для шукачів притулку, а також ґендерних керівних принципів і процедур надання притулку з урахуванням ґендерного фактору, у тому числі визначення статусу біженця та заяв про міжнародний захист.

Стаття 61

Невислання

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для дотримання принципу невислання згідно з існуючими зобов'язаннями за міжнародним правом.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви насильства стосовно жінок, які потребують захисту, незважаючи на їхній статус або місце перебування, за жодних обставин не поверталися до будь-якої країни, де існував би ризик для їхнього життя або де вони могли б бути піддані тортурам або нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню.

ГЛАВА VIII

Міжнародне співробітництво

Стаття 62

Загальні принципи

1. Сторони співробітничать між собою настільки широко, наскільки це можливо, відповідно до положень цієї Конвенції та шляхом застосування відповідних міжнародних та регіональних документів про співробітництво в цивільних і кримінальних справах, домовленостей, погоджених на основі уніфікованого або взаємозобов'язувального та національного законодавства для:

- a) недопущення, боротьби та переслідування всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції;
- b) захисту та надання допомоги жертвам;
- c) розслідувань або проваджень стосовно правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції;

d) виконання відповідних судових рішень у цивільних та кримінальних справах, винесених судовими органами Сторін, у тому числі захисних приписів.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви правопорушення, установленого відповідно до цієї Конвенції та вчиненого на території Сторони іншої, ніж та, де вони проживають, могли подати скаргу до компетентних органів їхньої держави проживання.

3. Якщо Сторона, яка обумовлює надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах, екстрадицію або виконання судових рішень у цивільних або кримінальних справах, винесених іншою Стороною цієї Конвенції, наявністю договору, отримує запит про таке правове співробітництво від Сторони, з якою вона не уклала такого договору, вона може вважати цю Конвенцію правовою підставою для надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах, екстрадиції або виконання судових рішень у цивільних або кримінальних справах, винесених іншою Стороною стосовно правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

4. Сторони докладають зусиль для включення, де це доречно, питань запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами до програм допомоги розвитку, передбачених на користь третіх держав, у тому числі шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх угод з третіми державами з метою сприяння захисту жертв відповідно до пункту 5 статті 18.

Стаття 63

Заходи стосовно осіб, які знаходяться в ситуації ризику

Коли Сторона, на основі інформації, яка знаходиться в її розпорядженні, має обґрунтовані підстави вважати, що особа знаходиться в ситуації безпосереднього ризику заподіяння будь-якого акту насильства, зазначеного в статтях 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, на території іншої Сторони, Сторона, яка має інформацію, заохочується передати її без затримок останній для забезпечення вжиття належних заходів захисту. Де це можливо, ця інформація охоплює подробиці про існуючі положення стосовно захисту на користь особи, яка знаходиться в ситуації ризику.

Стаття 64

Інформація

1. Запитувана Сторона невідкладно інформує запитуючу Сторону про остаточний результат дій, здійснених за цією главою. Запитувана Сторона також невідкладно інформує запитуючу Сторону про будь-які обставини, які унеможливають виконання запитуваної дії або можуть суттєво її затримати.

2. Сторона може, у межах свого національного законодавства, без попереднього запиту надіслати іншій Стороні інформацію, отриману в рамках її розслідувань, коли вона вважає, що розкриття такої інформації могло б допомогти отримуючій Стороні в недопущенні кримінальних правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, або в порушенні чи проведенні розслідувань або проваджень стосовно таких кримінальних правопорушень, або що це могло б призвести до надіслання такою Стороною запиту про співробітництво за цією главою.

3. Сторона, яка отримує будь-яку інформацію відповідно до пункту 2, надсилає таку інформацію своїм компетентним органам для того, щоб було здійснено провадження, якщо вони вважаються доречними, або щоб ця інформація могла бути врахована у відповідних цивільних та кримінальних провадженнях.

Стаття 65

Захист даних

Персональні дані зберігаються та використовуються відповідно до зобов'язань, узятих Сторонами за Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (ETS № 108).

ГЛАВА ІХ **Механізм моніторингу**

Стаття 66

Група експертів з дій проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства

1. Група експертів з дій проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства (далі – ГРЕВІО) здійснює моніторинг виконання цієї Конвенції Сторонами.

2. ГРЕВІО складається мінімум з 10 членів і максимум з 15 членів з урахуванням гендерного та географічного балансу, а також багатодисциплінарної експертизи. Її члени обираються Комітетом Сторін з кандидатів, призначених Сторонами на чотирирічний строк, з правом переобрання один раз та обираються з громадян Сторін.

3. Перше обрання 10 членів здійснюється протягом одного року після набрання чинності цією Конвенцією. Обрання п'яти додаткових членів здійснюється після 25-ої ратифікації або приєднання.

4. Обрання членів ГРЕВІО ґрунтується на таких принципах:

- а) вони обираються за прозорою процедурою з осіб високих моральних якостей, відомих за їхню визнану компетенцію в галузі прав людини, гендерної рівності, насильства стосовно жінок і домаш-

- нього насильства або надання допомоги та захисту жертвам, або продемонстрували професійний досвід у сферах, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції;
- b) два члени ГРЕВІО не можуть бути громадянами однієї держави;
 - c) вони повинні представляти основні правові системи;
 - d) вони повинні представляти відповідних учасників та установи, які займаються питаннями насильства стосовно жінок і домашнього насильства;
 - e) вони діють особисто та є незалежними й неупередженими під час виконання своїх функцій і можуть ефективно виконувати свої обов'язки.

5. Процедура обрання членів ГРЕВІО визначається Комітетом міністрів Ради Європи після консультацій зі Сторонами та отримання одностайної згоди Сторін протягом шести місяців після набрання чинності цієї Конвенції.

6. ГРЕВІО приймає власні правила процедури.

7. Члени ГРЕВІО та інші члени делегацій, які здійснюють візити до країн, як це передбачено в пунктах 9 та 14 статті 68, користуються привілеями та імунітетами, установленими в додатку до цієї Конвенції.

Стаття 67

Комітет Сторін

1. Комітет Сторін складається з представників Сторін цієї Конвенції.

2. Комітет Сторін скликається Генеральним секретарем Ради Європи. Його перше засідання проводиться протягом одного року після набрання чинності цієї Конвенцією для обрання членів ГРЕВІО. Після цього він збирається кожний раз, коли одна третина Сторін, Президент Комітету Сторін або Генеральний секретар вимагають цього.

3. Комітет Сторін приймає власні правила процедури.

Стаття 68

Процедура

1. Сторони подають Генеральному секретарю Ради Європи, ґрунтуючись на анкеті, підготовленій ГРЕВІО, звіт про законодавчі та інші заходи, які впроваджують в дію положення цієї Конвенції, для розгляду ГРЕВІО.

2. ГРЕВІО розглядає звіти, подані відповідно до пункту 1, з представниками відповідної Сторони.

3. Подальші процедури оцінки поділяються на раунди, тривалість яких визначає ГРЕВІО. На початку кожного раунду ГРЕВІО визначає спеціальні положення, на яких ґрунтується процедура оцінки, та надсилає анкету.

4. ГРЕВІО визначає відповідні засоби для здійснення цієї процедури моніторингу. ГРЕВІО, зокрема, може затвердити анкету для кожного раунду оцінки, яка може слугувати основою для процедури оцінки виконання Сторонами. Ця анкета надсилається всім Сторонам. Сторони відповідають на цю анкету, а також на будь-який інший запит про інформацію від ГРЕВІО.

5. ГРЕВІО може отримувати інформацію про виконання Конвенції від неурядових організацій та громадянського суспільства, а також від національних установ із захисту прав людини.

6. ГРЕВІО належним чином враховує існуючу інформацію, доступну з інших регіональних та міжнародних документів та органів у галузях, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

7. Під час затвердження анкети для кожного раунду оцінки ГРЕВІО належним чином враховує існуючий збір даних і дослідження в Сторонах, як це зазначено в статті 11 цієї Конвенції.

8. ГРЕВІО може отримувати інформацію про виконання Конвенції від Комісара Ради Європи з прав людини, Парламентської асамблеї та відповідних спеціалізованих органів Ради Європи, а також органів, заснованих відповідно до інших міжнародних документів. Скарги, подані до цих органів, та результати їхнього розгляду будуть доступними ГРЕВІО.

9. ГРЕВІО може додатково організовувати, у співробітництві з національними органами та за допомогою незалежних національних експертів, візити до країн, якщо зібраної інформації недостатньо або у випадках, передбачених у пункті 14. Під час цих візитів ГРЕВІО можуть допомагати спеціалісти з конкретних галузей.

10. ГРЕВІО готує проект звіту, який містить аналіз виконання положень, на яких ґрунтується оцінка, а також свої зауваження та пропозиції стосовно того, як відповідна Сторона може вирішити виявлені проблеми. Проект звіту передається для коментарів Стороні, стосовно якої проводиться оцінка. ГРЕВІО під час ухвалення звіту бере до уваги її коментарі.

11. На підставі всієї отриманої інформації та коментарів Сторін ГРЕВІО ухвалює свій звіт і висновки стосовно заходів, ужитих відповідною Стороною для виконання положень цієї Конвенції. Цей звіт і висновки надсилаються відповідній Стороні та Комітетові Сторін. Звіт і висновки ГРЕВІО оприлюднюються з моменту їхнього ухвалення разом з можливими коментарями відповідної Сторони.

12. Без шкоди процедурі на основі пунктів 1–8 Комітет Сторін може прийняти, на основі звіту й висновків ГРЕВІО, рекомендації, адресовані цій Стороні а) що стосуються заходів, яких необхідно вжити для виконання висновків ГРЕВІО, якщо необхідно, зі встановленням дати надання інформації

про їхнє виконання, а також b) що мають на меті сприяння співробітництву із цією Стороною для належного виконання цієї Конвенції.

13. Якщо ГРЕВІО отримує надійну інформацію, що зазначає ситуацію, у якій проблеми вимагають негайної уваги для недопущення або обмеження розміру або кількості серйозних порушень Конвенції, ГРЕВІО може запитати термінове подання спеціального звіту стосовно заходів, ужитих для недопущення тяжкої, масивної або стійкої форми насильства стосовно жінок.

14. Ураховуючи інформацію, подану відповідною Стороною, а також будь-яку іншу доступну надійну інформацію, ГРЕВІО може призначити одного або більше зі своїх членів для проведення розслідування та негайного повідомлення ГРЕВІО. Коли це виправдано та зі згоди Сторони, розслідування може охоплювати візит на її територію.

15. Після розгляду висновків розслідування, зазначеного в пункті 14, ГРЕВІО передає ці висновки відповідній Стороні та, коли це доречно, Комітетові Сторін і Комітетові міністрів Ради Європи разом з будь-якими коментарями та рекомендаціями.

Стаття 69

Загальні рекомендації

ГРЕВІО може ухвалювати, де це доречно, загальні рекомендації про виконання цієї Конвенції.

Стаття 70

Парламентське залучення до моніторингу

1. Національним парламентам пропонується брати участь у моніторингу заходів, ужитих для виконання цієї Конвенції.

2. Сторони подають звіти ГРЕВІО до своїх національних парламентів.

3. Парламентській Асамблеї Ради Європи пропонується регулярно розглядати питання виконання цієї Конвенції.

ГЛАВА X

Зв'язок з іншими міжнародними інструментами

Стаття 71

Зв'язок з іншими міжнародними інструментами

1. Ця Конвенція не впливає на права та обов'язки, які випливають з інших міжнародних документів, сторонами яких є або стануть Сторони цієї Конвенції та які містять положення з питань, що регулюються цією Конвенцією.

2. Сторони цієї Конвенції можуть укладати між собою двосторонні чи багатосторонні угоди з питань, які регулюються в цій Конвенції, для

доповнення та посилення її положень або для сприяння застосуванню закріплених у ній принципів.

ГЛАВА XI **Поправки до Конвенції**

Стаття 72

Поправки

1. Будь-яка пропозиція, зроблена Стороною, стосовно внесення поправки до цієї Конвенції повідомляється Генеральному секретарю Ради Європи та передається нею або ним державам – членам Ради Європи, будь-якій державі, яка підписала цю Конвенцію, будь-якій Стороні, Європейському Союзу, будь-якій державі, якій запропоновано підписати цю Конвенцію відповідно до положень статті 75, та будь-якій державі, якій запропоновано приєднатися до цієї Конвенції відповідно до положень статті 76.

2. Комітет міністрів Ради Європи розглядає запропоновану поправку та, після проведення консультацій зі Сторонами цієї Конвенції, які не є членами Ради Європи, може прийняти поправку більшістю, передбаченою в пункті «d» статті 20 Статуту Ради Європи.

3. Текст будь-якої поправки, прийнятої Комітетом міністрів відповідно до пункту 2, передається Сторонам для прийняття.

4. Будь-яка поправка, прийнята відповідно до пункту 2, набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення місячного строку з дати, коли всі Сторони повідомили Генеральному секретарю про прийняття ними поправки.

ГЛАВА XII **Прикінцеві положення**

Стаття 73

Дія Конвенції

Положення цієї Конвенції не обмежують положень національного законодавства та зобов'язальних міжнародних документів, які вже набрали чинності або можуть набрати чинності та згідно з якими особам під час запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами надаються або могли б надаватися сприятливіші права.

Стаття 74

Вирішення спорів

1. Сторони будь-якого спору, який може виникнути стосовно застосування або тлумачення положень цієї Конвенції, у першу чергу намагаються вирішити його за допомогою переговорів, примирення, арбітражу або

будь-якими іншими методами мирного вирішення, прийнятими за взаємною згодою між ними.

2. Комітет міністрів Ради Європи може встановити процедури вирішення, доступні для використання Сторонами в спорі, якщо вони погодяться на це.

Стаття 75

Підписання та набуття чинності

1. Ця Конвенція є відкритою для підписання державами – членами Ради Європи, державами, які не є членами Ради Європи, але брали участь у її розробці, а також Європейським Союзом.

2. Ця Конвенція підлягає ратифікації, прийняттю чи затвердженню. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження передаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.

3. Ця Конвенція набуває чинності з першого дня місяця, що настає після закінчення тримісячного строку з дати, коли 10 держав, які підписали цю Конвенцію, у тому числі щонайменше вісім держав – членів Ради Європи, висловили свою згоду на обов'язковість для них Конвенції відповідно до положень пункту 2.

4. Стосовно будь-якої держави, зазначеної в пункті 1, або стосовно Європейського Союзу, які пізніше висловлять свою згоду на обов'язковість для них Конвенції, вона набуває чинності з першого дня місяця, що настає після закінчення тримісячного строку з дати передачі на зберігання їхньої ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

Стаття 76

Приєднання до Конвенції

1. Після набрання чинності цією Конвенцією Комітет міністрів Ради Європи після консультацій зі Сторонами цієї Конвенції та отримання їхньої одностайної згоди може запропонувати будь-якій державі, яка не є членом Ради Європи та не брала участі в розробці Конвенції, приєднатися до цієї Конвенції за рішенням, прийнятим більшістю, передбаченою в пункті «d» статті 20 Статуту Ради Європи, та за умови одностайного голосування представників Сторін, які мають право брати участь у засіданнях Комітету міністрів.

2. Стосовно будь-якої держави, яка приєднується до Конвенції,

Конвенція набирає чинності з першого дня місяця, що настає після закінчення тримісячного строку з дати передачі на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи документа про приєднання.

Стаття 77

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава або Європейський Союз під час підписання або передачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, затвердження чи приєднання може визначити територію або території, до яких застосовується ця Конвенція.

2. Будь-яка Сторона в подальшому шляхом надіслання заяви, адресованій Генеральному секретарю Ради Європи, може поширити застосування цієї Конвенції на будь-яку іншу визначену в заяві територію, за міжнародні відносини якої вона несе відповідальність або від імені якої вона вповноважена брати на себе зобов'язання.

Стосовно такої території Конвенція набирає чинності з першого дня місяця, який настає після закінчення тримісячного строку з дати отримання заяви Генеральним секретарем Ради Європи.

3. Будь-яку заяву, зроблену згідно з двома попередніми пунктами цієї статті, стосовно будь-якої території, визначеної в такій заяві, може бути відкликано шляхом повідомлення Генеральному секретарю Ради Європи. Відкликання набирає чинності з першого дня місяця, що настає після закінчення тримісячного строку з дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем Ради Європи.

Стаття 78

Застереження

1. Стосовно будь-якого положення цієї Конвенції не може бути зроблено жодного застереження, за винятками, передбаченими в пунктах 2 та 3.

2. Будь-яка держава або Європейський Союз під час підписання або передачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, затвердження чи приєднання може в заяві, адресованій Генеральному секретарю Ради Європи, заявити, що вона залишає за собою право не застосовувати або застосовувати лише в певних випадках або за певних умов положення, передбачені в:

- пункті 2 статті 30;
- підпункті «е» пункту 1, пунктах 3 та 4 статті 44;
- пункті 1 статті 55 стосовно статті 35 щодо незначних правопорушень;
- статті 58 стосовно статей 37, 38 та 39;
- статті 59.

3. Будь-яка держава або Європейський Союз під час підписання або передачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, затвердження чи приєднання може в заяві, адресованій Генеральному секретарю Ради Європи, заявити, що вона залишає за собою

право передбачати некримінальні санкції, замість кримінальних санкцій, за поведінку, передбачену в статтях 33 та 34.

4. Будь-яка Сторона може цілком або частково відкликати застереження за допомогою заяви, адресованої Генеральному секретарю Ради Європи. Ця заява набирає чинності з дати її отримання Генеральним секретарем.

Стаття 79

Дійсність і перегляд застережень

1. Застереження, зазначені в пунктах 2 та 3 статті 78, є дійсними протягом п'яти років з дати набрання чинності цією Конвенцією стосовно відповідної Сторони. Однак такі застереження можуть бути поновлені на періоди такої самої тривалості.

2. За вісімнадцять місяців до дати закінчення дії застереження Генеральний секретар Ради Європи повідомляє про таке закінчення відповідній Стороні. Не пізніше ніж за три місяці до закінчення Сторона повідомляє Генеральному секретарю про те, що вона продовжує, змінює або відкликає своє застереження. За відсутності повідомлення відповідною Стороною Генеральний секретар інформує Сторону про те, що її застереження вважається продовженим автоматично на період у шість місяців. Якщо відповідна Сторона не повідомляє про свій намір продовжити або змінити своє застереження до закінчення такого періоду, застереження втрачає чинність.

3. Якщо Сторона робить застереження відповідно до пунктів 2 та 3 статті 78, вона надає, перед його поновленням або на запит, пояснення ГРЕВІО стосовно підстав, які виправдовують його продовження.

Стаття 80

Денонсація

1. Будь-яка Сторона може будь-коли денонсувати цю Конвенцію шляхом надіслання повідомлення, адресованого Генеральному секретарю Ради Європи.

2. Така денонсація набирає чинності з першого дня місяця, що настає після закінчення тримісячного строку з дати отримання повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 81

Повідомлення

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє державам – членам Ради Європи, державам, які не є членами Ради Європи, але брали участь у її розробці, будь-якій державі, яка підписала цю Конвенцію, будь-якій Стороні, Європейському Союзу, будь-якій державі, якій запропоновано приєднатися до цієї Конвенції про:

- a) будь-яке підписання;
- b) передачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, затвердження чи приєднання;
- c) будь-яку дату набрання чинності цією Конвенцією згідно зі статтями 75 та 76;
- d) будь-яку поправку, прийняту згідно зі статтею 72, і дату набрання чинності такою поправкою;
- e) будь-яке застереження та відкликання застереження, зроблені відповідно до статті 78;
- f) будь-яку денонсацію Конвенції, зроблену відповідно до положень статті 80;
- g) будь-яку іншу дію, повідомлення або інформацію, що стосуються цієї Конвенції;

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на це вповноважені, підписали цю Конвенцію.

Учинено в м. Стамбул 11 травня 2011 року англійською та французькою мовами, при цьому обидва тексти є рівноавтентичними, в одному примірнику, який передається на зберігання в архів Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії кожній державі – члену Ради Європи, державам, які не є членами Ради Європи, але брали участь у розробці цієї Конвенції, Європейському Союзу та будь-якій державі, якій запропоновано приєднатися до цієї Конвенції.

Додаток 1 **Привілеї та імунітети (стаття 66)**

1. Цей додаток застосовується до членів ГРЕВІО, зазначених у статті 66 Конвенції, а також до інших членів делегацій, які відвідують країну. Для цілей цього додатка термін «інші члени делегацій, які відвідують країну» охоплює незалежних національних експертів і спеціалістів, зазначених у пункті 9 статті 68 Конвенції, працівників Ради Європи та перекладачів, найнятих Радою Європи для супроводження ГРЕВІО під час її візитів до країн.

2. Члени ГРЕВІО та інші члени делегацій, які відвідують країну, під час виконання своїх функцій, пов'язаних з підготовкою та проведенням візитів до країн, а також подальших заходів, і подорожуванням у зв'язку із цими функціями, мають такі привілеї та імунітети:

- a) імунітет від особистого арешту або затримання та конфіскації їхнього особистого багажу, імунітет від юридичного процесу будь-якого виду стосовно слів, висловлених або написаних, та всіх дій, учинених ними в їхньому офіційному статусі;
- b) звільнення від будь-яких обмежень стосовно їхньої свободи пересування під час виїзду з їхньої країни проживання та повернення до неї,

під час в'їзду до країни, у якій вони виконують свої функції, та виїзду з неї, а також від реєстрації як іноземця в країні, яку вони відвідують або через яку проїжджають під час виконання своїх функцій.

3. У ході подорожей, здійснюваних під час виконання своїх функцій, членам ГРЕВІО та іншим членам делегацій, які відвідують країну, у питанні митного та валютного контролю надаються такі самі можливості, які надаються представникам іноземних урядів під час тимчасового виконання ними своїх офіційних обов'язків.

4. Документи, пов'язані з оцінкою виконання Конвенції, що перевозяться членами ГРЕВІО та іншими членами делегацій, які відвідують країну, є недоторканими настільки, наскільки стосуються діяльності ГРЕВІО. Жодної затримки або цензури не застосовується до офіційної кореспонденції ГРЕВІО або до офіційних повідомлень членів ГРЕВІО та інших членів делегацій, які відвідують країну.

5. Для забезпечення членів ГРЕВІО та інших членів делегацій, які відвідують країну, повною свободою висловлювань та повною незалежністю під час виконання їхніх обов'язків імунітет від юридичного процесу стосовно слів, висловлених або написаних, та всіх дій, учинених ними під час виконання їхніх обов'язків, продовжує надаватися, незалежно від того, що відповідні особи більше не виконують таких обов'язків.

6. Привілеї та імунітети надаються особам, зазначеним у пункті 1 цього додатка, для забезпечення незалежного виконання їхніх функцій в інтересах ГРЕВІО, а не для їхньої особистої вигоди.

Відмова від імунітету осіб, зазначених у пункті 1 цього додатка, здійснюється Генеральним секретарем Ради Європи в будь-якому випадку, коли, на його думку, імунітет перешкоджає би здійсненню правосуддя та коли від нього можна відмовитися без шкоди інтересам ГРЕВІО.

**Резолюція Європейського Парламенту
щодо нульової терпимості
до каліцтва жіночих геніталій
від 7 лютого 2018 року
(FGM) (2017/2936 (RSP))**

Європейський парламент,

- беручи до уваги статтю 8 та 9 Директиви про права потерпілої (2012/29 / ЄС) від 25 жовтня 2012 року (1)¹ щодо обов'язкового надання підтримки жертвам насильства,
- беручи до уваги статті 11 та 21 Директиви щодо умов прийому (2013/33 / ЄС) від 26 червня 2013 р. (2), яка конкретно вказує жертв СЛМ серед уразливих осіб, які повинні отримувати відповідну медичну допомогу під час процедури надання їм притулку,
- беручи до уваги статтю 20 Директиви про кваліфікацію (2011/95 / ЄС) від 13 грудня 2011 р. (3), до якої FGM як серйозна форма психологічного, фізичного або сексуального насильства включається як підстава для врахування міжнародних захист,
- беручи до уваги свою резолюцію від 6 лютого 2014 року щодо повідомлення Комісії «На шляху до ліквідації каліцтва жіночих статевих органів» (4),
- беручи до уваги свою резолюцію від 14 червня 2012 р. щодо припинення каліцтва жіночих геніталій (5), яка закликала до припинення ВООЗ у всьому світі шляхом запобігання, захисту та законодавства,
- беручи до уваги щорічні звіти ЄС про права людини та демократію у світі,
- беручи до уваги висновки Ради від червня 2014 року щодо запобігання та боротьби з усіма видами насильства щодо жінок та дівчат, включаючи калічення жіночих статевих органів,
- беручи до уваги висновки Ради від березня 2010 року щодо викорінення насильства щодо жінок в ЄС,

¹ (1) OJ L 315, 14.11.2012, р. 57

(2) OJ L 180, 29.6.2013, р. 96

(3) OJ L 337, 20.12.2011, стор. 9

(4) OJ C 93, 24.3.2017, р. 142.

(5) OJ C 332 E, 15.11.2013, стор. 87

(6) Тексти прийняті, P8_TA (2017) 0329.

- беручи до уваги повідомлення Комісії від 25 листопада 2013 року, що має назву «На шляху до ліквідації каліцтва жіночих геніталій» (СОМ (2013) 0833),
- беручи до уваги Спільну заяву від 6 лютого 2013 р. Про Міжнародний день боротьби з каріємією жіночих статевих органів, в якій заступник Голови Комісії / Високий представник та п'ять уповноважених підтвердили зобов'язання ЄС боротися з FGM у своїх зовнішніх відносинах,
- беручи до уваги План дій ЄС щодо прав людини та демократії 2015-2019 рр., зокрема Завдання 14 (b),
- беручи до уваги Порядок денний для сталого розвитку до 2030 р., зокрема ціль 5.3 щодо усунення всіх шкідливих практик, таких як дитячі, ранні та примусові шлюби і каліцтво жіночих статевих органів,
- беручи до уваги План дій щодо гендерної політики на 2016-2020 роки,
- беручи до уваги доповідь Європейського інституту гендерної рівності за 2013 р. «Каліцтво жіночих геніталій у Європейському Союзі та Хорватії»,
- беручи до уваги Конвенцію Ради Європи 2014 року про запобігання та протидію насильству щодо жінок та насильство в сім'ї (Стамбульська конвенція),
- беручи до уваги свою резолюцію від 12 вересня 2017 року (б) про приєднання ЄС до Стамбульської конвенції про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та насильством в сім'ї,
- беручи до уваги Декларацію Комітету міністрів Ради Європи від вересня 2017 р. про необхідність активізації зусиль по запобіганню каліцтву жіночих геніталій та примусовим шлюбам та боротьбі з нею в Європі,
- беручи до уваги резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2012 р. про «Інтенсифікацію глобальних зусиль з ліквідації каліцтва жіночих геніталій» (А / RES / 67/146),
- беручи до уваги Угоду Котону,
- беручи до уваги Ініціативу ЄС-ООН 2017 року щодо ліквідації насильства щодо жінок та дівчат,
- з огляду на питання Комісії щодо нульової терпимості до каліцтва жіночих геніталій (FGM) (O-000003/2018 – В8-0005 / 2018),
- беручи до уваги пропозицію щодо резолюції Комітету з прав жінок та гендерної рівності,
- беручи до уваги Правила 128 (5) та 123 (2) Правил процедури,–

- A. оскільки Програма 2030 для сталого розвитку прямо закликає до ліквідації каліцтва жіночих геніталій разом зі шкідливими практиками в рамках цілі 5 «Досягти гендерної рівності та надати можливість всім жінкам та дівчатам»;
- B. оскільки FGM – це практика, наголошена на особливій увазі в рамках Завдання 14 «Сприяння рівності між чоловіками й жінками, правами жінок, розширення можливостей та участі жінок та дівчат» Плану дій ЄС щодо прав людини та демократії 2015-2019 років;
- C. враховуючи, що План дій щодо гендерних питань 2016-2020 років (GAP II) за тематичним пріоритетом B: «Фізична та психологічна цілісність» включає як індикатор відсоток дівчат та жінок віком від 15 до 49 років, які зазнали каліцтва статевих органів;
- D. враховуючи, що як шкідлива практика транснаціонального характеру FGM тепер визнається глобальною проблемою, а також Програмою 2030 р. про цілі сталого розвитку ООН, яка визначає її як шкідливу практику, яка повинна бути скасована до 2030 року;
- E. враховуючи, що в статистичній доповіді ЮНІСЕФ за 2016 р. зазначено, що мінімум 200 мільйонів дівчат та жінок у всьому світі зазнали каліцтва статевих органів, але точна цифра залишається невідомою;
- F. в той час, як FGM – як і раніше традиційно практикується в деяких частинах Африканського континенту, але також і в деяких районах Близького Сходу, Азії та Океанії – також створює проблему в Європейському Союзі, що має серйозні наслідки для постраждалих жінок і дівчат;
- G. враховуючи, що, хоч і нерівномірно, протягом останніх трьох десятиліть спостерігається прогрес, коли рівень поширеності впав приблизно на 30%; в той час як цей прогрес, тим не менше, може компенсуватись зростанням населення, а це означає, що більша кількість дівчат та жінок буде проходити процедуру;
- H. оскільки місцеві громади найбільш часто впливають на рішення батьків пройти FGM їхніми дітьми-дівчатами;
- I. попри те, що, хоча релігійних вимог щодо проведення жіночих злоякісних рефлексів немає, сильна присутність релігії в багатьох практикуючих громадах робить необхідним, щоб релігійні та інші лідери брали участь в русі проти FGM;
- J. враховуючи, що для розробки відповідної стратегії ліквідації ця практика повинна завжди розглядатися в місцевому контексті;

- К. оскільки FGM нерідко не піддається розмежуванню з іншими проблемами ґендерної нерівності та виявляється лише одним із багатьох порушень прав жінок, таких як: відсутність доступу до освіти для дівчат, включаючи всеосяжну сексуальну освіту; відсутність роботи або зайнятості жінок; неможливість володіти майном або успадкувати його; примусовий або ранній дитячий шлюб; сексуальне та фізичне насильство; і відсутність якісної медико-санітарної допомоги, включаючи служби сексуального та репродуктивного здоров'я та прав;
- Л. оскільки FGM поділяє перевагу контролю над жіночими органами з іншими формами ґендерного насильства та порушує право жінки на здоров'я, безпеку та тілесну цілісність, а в деяких випадках – навіть її право на життя;
- М. враховуючи, що хоча запобігання представляє собою більш бажаний шлях до відмови від FGM, ніж судове переслідування, оскільки правопорушники та їхні пособники часто є батьками жертви, існує очевидна необхідність також усунення перешкод для судового переслідування випадків FGM, беручи при цьому врахування найкращих інтересів дитини;
1. Зазначає зниження показників поширеності випадків FGM у зв'язку з рішучими діями та підвищенням рівня поінформованості та закликає усіх учасників продовжувати свої зусилля, щоб зберегти імпульс у країнах, де поширені FGM;
 2. Розглядає цей імпульс як можливість для міжнародних організацій та держав активізувати свої зусилля, в першу чергу шляхом створення зв'язків та зв'язків між різними регіонами, зацікавленими сторонами та секторами, з тим щоб активно працювати разом, щоб досягти відмови від цієї та інших практик, які є шкідливими для дівчини, яка може зазнавати фізичних, психологічних та емоційних наслідків протягом усього її життя;
 3. Визнає безцінну роботу організацій, що працюють з місцевими громадами як в ЄС, так і за її межами, з профілактики, роз'яснення та адвокації, і визнає, що створення мостів між ними є необхідністю, якщо FGM стане минулим;
 4. Закликає Комісію та держави-члени узагальнити профілактику ВІЛ у всіх секторах, зокрема охороні здоров'я, включаючи сексуальне та репродуктивне здоров'я, соціальну роботу, притулок, освіту, включаючи сексуальну освіту, правоохоронні органи, правосуддя, захист дітей та медіа та комунікацію;

5. Підкреслює, що, згідно зі статтею 38 Стамбульської конвенції, держава-члени зобов'язані встановлювати кримінальну відповідальність за FGM, а також підбурювання, примус або закупівлю дівчини для її проходження, і що Конвенція охороняє не тільки дівчат та жінок, що перебувають під ризиком від жіночої статевої групи, а також дівчат та жінок, які страждають від наслідків цієї практики протягом життя (в таких ситуаціях, як повторне інфілювання, ситуації, пов'язані з наданням статусу біженця, доступ до медичної допомоги тощо); підкреслює, що Стамбульська конвенція встановлює, що культура, звичаї, релігія, традиції або так звана «честь» не можуть бути виправданням будь-яких актів насильства щодо жінок;
6. Закликає ЄС та ті держави-члени, які ще не ратифікували Стамбульську конвенцію Ради Європи про запобігання та протидію насильству щодо жінок, зробити це негайно, щоб зобов'язання ЄС відповідали міжнародним стандартам, що сприяють цілісному та комплексному підходу до насильства проти жінок та до жіночої статі;
7. Із задоволенням зазначає, що кримінальний закон у всіх державах-членах захищає дівчат та жінок від FGM прямо або неявно, але надзвичайно стурбований його очевидною неефективністю, став свідком лише кількох судових справ у ЄС;
8. Із занепокоєнням зазначає, що дотримання законів та, зокрема, судового переслідування є складним завданням у всіх державах-членах та країнах походження; у зв'язку з цим закликає Комісію сприяти цілеспрямованому навчання відповідних суб'єктів у справі виявлення, розслідування та кримінального переслідування ВІЛ; закликає держави-члени бути більш пильними, коли мова йде про виявлення, розслідування та судове переслідування випадків FGM;
9. Зазначає, що кримінальне право та цілеспрямоване навчання повинні йти паралельно із зусиллями щодо підвищення обізнаності з тим, щоб змусити практикуючих продовжувати практику;
10. Визнає, що важливою відмінністю між FGM та іншими формами гендерного насильства є відсутність поганих намірів щодо цього діяння та наголошує, що, хоча це ні в якому разі не може слугувати обґрунтуванням, це слід розглянути в стратегіях, спрямованих на залишення;
11. Висловлює жаль у зв'язку зі зростаючою лікарською діяльністю в деяких країнах та наполягає на тому, що це є неприйнятною відповіддю на вирішення першопричин, як це вже було встановлено ООН та ВООЗ; пропонує державам-членам явно заборонити

- медикаментозну допомогу щодо FGM при підвищенні обізнаності медичного персоналу щодо цієї проблеми;
12. Наголошує, що FGM є однією з найбільш передбачуваних форм насильства на основі гендерної проблематики та пропонує Комісії та державам-членам забезпечити належні запобіжні заходи в таборах біженців; закликає Комісію продовжувати включати запобігання ВІЛ та інших шкідливих наслідків в рамках процедур інтеграції та Фонду притулку, міграції та інтеграції (AMIF) та надання відповідної інформації через Агентство ЄС із надання притулку;
 13. Вимагає встановлення найвищих стандартів захисту шукачів притулку на підставах, пов'язаних із FGM, в рамках реформи Спільної європейської системи притулку та перегляду Директив щодо притулку та через роль нового агентства ЄС із надання притулку;
 14. Чекає на створення глобальної мережі, яка буде формувати зв'язки між відповідними діячами з усіх куточків світу, щоб об'єднати ідеї та об'єднати зусилля; пропонує Комісії надавати підтримку цій важливій мережі;
 15. Закликає Комісію відповісти на заклики громадянського суспільства щодо фінансування, щоб бути достатньо гнучкими, щоб місцеві організації, які здійснюють свою роботу в громаді, могли подати заявку на фінансування, щоб порушити проблему дівчат та жіночих прав FGM, використовує цілісний підхід і що зв'язки можуть бути встановлені між організаціями, які працюють в ЄС, та тими, хто працює в країнах практикуючих; вітає в цьому відношенні роботу Європейської мережі «Кінець FGM» та її членів, у тому числі через проект «Зміни плюс», в підготовці представників місцевих громад для сприяння не лише змінам законодавства, а й змінам поведінки в їхніх громадах;
 16. Пропонує Комісії та державам-членам зберігати дані про поширеність FGM та її типів та залучення академічних кіл до процесу збирання даних, досліджень та виховання майбутніх поколінь фахівців із FGM; визнає, що Європейська міграційна мережа може відігравати певну роль; вважає, що спільна програма досліджень щодо FGM дозволить університетам у практичних областях зв'язатися з університетами ЄС, щоб організувати програми обміну, покращити збір даних та покращити потенціал майбутніх фахівців у різних секторах;
 17. Пропонує Комісії та державам-членам включити основні відомості про FGM та інші практики, шкідливі для дівчаток, у навчальних

- програмах тих дисциплін, які відіграють ключову роль у запобіганні FGM;
18. Підкреслює, що, незважаючи на місцевий контекст, FGM слід розглядати в контексті ґендерного насильства та як проблему ґендерної рівності і слід вирішувати на основі комплексного підходу, щоб уникнути згубності громад, де вона практикується;
 19. Підкреслює, що вступ до університетів дівчат та розробка передумов для розширення можливостей жінок в економічному житті є першими кроками на шляху підвищення становища жінок у практикуючих громадах;
 20. Звертає увагу на потенціал та потужність різних напрямів комунікації, таких як мистецтво, література, нові та місцеві засоби масової інформації, з метою наближення повідомлень до людей; наголошує на важливості залучення хлопців та чоловіків до створення нових наративів щодо ґендерної рівності та боротьби з існуючими владними структурами за допомогою мереж, програм однолітків, інформаційних кампаній та навчальних програм;
 21. Пропонує Комісії надавати допомогу державам-членам та країнам-практикам у створенні мереж та комплексних стратегій запобігання поширенню жіночої статі, включаючи підготовку соціальних працівників, медичних працівників, громадських та релігійних лідерів, працівників поліції та правосуддя; визнає, що жодна релігія не підтримує цю практику;
 22. Закликає Комісію включити питання про жіночі процеси та інші практики, шкідливі для жінок та дівчат, в її діалогах з питань прав людини та дипломатичних виступів; закликає ЄС та держави-члени активізувати співпрацю з третіми країнами, щоб заохотити їх прийняти національні закони, що забороняють ЗПС, та підтримувати правоохоронні органи у забезпеченні виконання;
 23. Із задоволенням зазначає, що делегації та Європейська організація з питань зовнішньої та внутрішньої зайнятості щорічно готуються до обстеження жіночої статі у рамках програми захисту прав дітей або ґендерної підготовки, і пропонує Комісію застосувати такий інструментарій, як широко відомий інструментарій «об'єднаних до кінця FGM» для різних фахівців сектору і доступний цільовим популяціям;
 24. Доручає своєму Голові передавати цю резолюцію Комісії та Раді Європейського Союзу.

Закон України
«Про запобігання та протидію
домашньому насильству»
від 7 грудня 2017 року №2229-VIII

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, №5, ст.35)

Цей Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

Розділ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

- 1) дитина-кривдник – особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі;
- 2) дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства;
- 3) домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь;
- 4) економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру;

- 5) запобігання домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;
- 6) кривдник – особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі;
- 7) обмежувальний припис стосовно кривдника – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи;
- 8) особа, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала особа), – особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі;
- 9) оцінка ризиків – оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи;
- 10) програма для кривдника – комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків;
- 11) програма для постраждалої особи – комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування;
- 12) протидія домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самовря-

- дування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки;
- 13) профілактичний облік – здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства;
- 14) психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяннн, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;
- 15) сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяннн сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканності особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності;
- 16) терміновий заборонний припис стосовно кривдника – спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства;
- 17) фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, зали-

шення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Саття 2. Законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству

1. Законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству складається з Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, цього Закону та інших нормативно-правових актів щодо недопущення насильства.

Стаття 3. Сфера дії законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству

1. Предметом регулювання цього Закону є правовідносини, що виникають у процесі запобігання та протидії домашньому насильству.

2. Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, незалежно від факту спільного проживання, поширюється на таких осіб:

- 1) подружжя;
- 2) колишнє подружжя;
- 3) наречені;
- 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя);
- 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;
- 6) особи, які мають спільну дитину (дітей);
- 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти);
- 8) дід (баба) та онук (онука);
- 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка);
- 10) вітччм (мачуха) та пасинок (падчерка);
- 11) рідні брати і сестри;
- 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука);
- 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими;
- 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням;
- 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя.

3. Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання, а також на суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Стаття 4. Основні засади запобігання та протидії домашньому насильству

1. Діяльність, спрямована на запобігання та протидію домашньому насильству, ґрунтується на таких засадах:

- 1) гарантування постраждалим особам безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на життя, свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного та сімейного життя, на справедливий суд, на правову допомогу, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;
- 2) належна увага до кожного факту домашнього насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) врахування непропорційного впливу домашнього насильства на жінок і чоловіків, дітей та дорослих, дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 4) визнання суспільної небезпеки домашнього насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких проявів домашнього насильства;
- 5) повага та неупереджене і небайдуже ставлення до постраждалих осіб з боку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечення пріоритетності прав, законних інтересів та безпеки постраждалих осіб під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 6) конфіденційність інформації про постраждалих осіб та осіб, які повідомили про вчинення домашнього насильства;
- 7) добровільність отримання допомоги постраждалими особами, крім дітей та недієздатних осіб;
- 8) врахування особливих потреб та інтересів постраждалих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;
- 9) ефективна взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з громадськими

об'єднаннями, неурядовими організаціями, засобами масової інформації та іншими заінтересованими особами.

2. У разі якщо постраждалою особою є дитина, будь-які дії, що вчиняються щодо неї, базуються на принципах, визначених Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей та законодавчими актами України у сфері захисту прав дитини.

3. Заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству здійснюються без дискримінації за будь-якою ознакою.

4. Звичаї, релігійні переконання, віросповідання, традиції не можуть розглядатися як виправдання будь-яких форм домашнього насильства, передбачених цим Законом, або бути підставою для звільнення кривдника від відповідальності.

Стаття 5. Основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. Державна політика у сфері запобігання та протидії домашньому насильству спрямована на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства, надання всебічної допомоги постраждалим особам та утвердження ненасильницького характеру приватних стосунків.

2. Основними напрямками реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є:

- 1) запобігання домашньому насильству;
- 2) ефективне реагування на факти домашнього насильства шляхом запровадження механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування шкоди, завданої домашнім насильством;
- 4) належне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їхньої поведінки.

Стаття 6. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. Суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, є:

- 1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

- 2) інші органи та установи, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;
- 4) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

2. Спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є:

- 1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, у тому числі їх структурні підрозділи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 4) сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

3. До інших органів та установ, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

- 1) служби у справах дітей;
- 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
- 3) органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти;
- 4) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;
- 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- 6) суди;
- 7) прокуратура;
- 8) уповноважені органи з питань пробації.

4. До загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади, які, у тому числі, надають допомогу постраждалим особам:

- 1) центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- 2) притулки для дітей;
- 3) центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- 4) соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка);
- 5) центри соціально-психологічної допомоги;
- 6) територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг);

7) інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам.

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі.

5. У здійсненні заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема виявленні фактів домашнього насильства, наданні допомоги та захисту постраждалим особам, можуть брати участь підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання та іноземні неурядові організації, фізичні особи - підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, у тому числі послуги патронату над дітьми.

Розділ II

СУБ'ЄКТИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття 7. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

- 1) формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) нормативно-правове регулювання у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 4) забезпечення розроблення та затвердження типових програм для постраждалих осіб, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання;

- 5) забезпечення розроблення та затвердження типових програм для кривдників, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання, у тому числі з урахуванням віку, стану здоров'я, статі кривдника;
- 6) здійснення методичного забезпечення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 7) затвердження стандартів надання соціальних послуг постраждалим особам та методики визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб;
- 8) здійснення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

2. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

- 1) реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) забезпечення створення та функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, здійснення повноважень держателя цього реєстру;
- 3) забезпечення функціонування служб підтримки постраждалих осіб та здійснення контролю за їх діяльністю;
- 4) координація підготовки фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 5) організація та проведення загальнонаціональних соціологічних, правових, психолого-педагогічних та інших досліджень щодо домашнього насильства, його причин і наслідків;
- 6) збір, аналіз і поширення, відповідно до законодавства, інформації про домашнє насильство, удосконалення системи показників у формах державної статистичної звітності щодо запобігання та протидії домашньому насильству;
- 7) забезпечення здійснення моніторингу ефективності законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, практики його застосування, заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, надання методичної та практичної допомоги суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 8) підготовка та оприлюднення щорічного звіту про стан реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

- 9) ведення обліку даних про діяльність загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб на загальнодержавному рівні.

Стаття 8. Повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. До повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на регіональному рівні, зокрема шляхом здійснення постійного контролю за своєчасністю та належністю вжиття заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) забезпечення розроблення, затвердження та виконання регіональних програм у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) забезпечення координації діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, та їх взаємодії на регіональному рівні;
- 4) облік даних про суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на регіональному рівні;
- 5) забезпечення підготовки фахівців, до компетенції яких належать питання запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі фахівців, які реалізують програми для кривдників;
- 6) забезпечення підготовки методичних рекомендацій щодо організації і забезпечення діяльності та підвищення кваліфікації фахівців, до компетенції яких належать питання запобігання та протидії домашньому насильству;
- 7) забезпечення здійснення інформаційно-просвітницької діяльності (у тому числі підготовка та поширення відповідних матеріалів) щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, формування нетерпимого ставлення громадян до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках;
- 8) організація та/або проведення регіональних соціологічних, психолого-педагогічних та інших досліджень щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства;
- 9) здійснення моніторингу стану виконання суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, поставлених завдань у процесі реалізації державної політики у

сфері запобігання та протидії домашньому насильству на регіональному рівні, надання їм методичної та практичної допомоги, з'ясування проблемних питань у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та вжиття вичерпних заходів для їх вирішення;

- 10) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

2. До повноважень районних, районних у містах Києві і Севастополі державних адміністрацій та виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- 2) забезпечення надання соціальних послуг на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, у тому числі шляхом соціального замовлення у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) визначення потреби у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, забезпечення їх створення та функціонування, здійснення контролю за їхньою діяльністю;
- 4) участь у підготовці фахівців, до компетенції яких належать питання запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі фахівців, які реалізують програми для кривдників;
- 5) прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, забезпечення застосування заходів для його припинення, надання допомоги постраждалим особам;
- 6) забезпечення координації діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, та їх взаємодії на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- 7) інформування постраждалих осіб про права, заходи та соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;
- 8) збір, аналіз і поширення, відповідно до законодавства, інформації про домашнє насильство на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

- 9) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 10) виконання повноважень органу опіки та піклування.

3. Особливості здійснення районними державними адміністраціями та виконавчими органами сільських, селищних, міських (міст районного підпорядкування) рад повноважень, передбачених частиною другою цієї статті, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Особливості здійснення виконавчими органами районних у місті рад повноважень, передбачених частиною другою цієї статті, визначаються міською радою відповідного міста.

4. Структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, є структурні підрозділи з питань сім'ї.

Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, є виконавчі органи з питань сім'ї.

Стаття 9. Повноваження органів опіки та піклування, служб у справах дітей у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. До повноважень органів опіки та піклування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дитини та за участю дитини належать:

- 1) захист прав та інтересів постраждалої дитини, дитини-кривдника, у тому числі шляхом звернення до суду, представництва прав та інтересів дитини у суді при розгляді питань, пов'язаних із здійсненням актів домашнього насильства, зокрема про видачу обмежувального припису;
- 2) безпосереднє надання допомоги та захисту постраждалим дітям, дітям-кривдникам, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- 3) розгляд у порядку, встановленому Сімейним кодексом України, питання про доцільність відібрання дитини або позбавлення батьківських прав стосовно дитини, якщо кривдниками дитини є батьки (усиновлювачі) або один із них;

- 4) розгляд у порядку, встановленому законодавством, питань про доцільність відібрання дитини в опікуна (піклувальника), прийомних батьків, батьків-вихователів, про звільнення особи від обов'язків опікуна (піклувальника) дитини, розірвання договору про патронат над дитиною, скасування рішення про влаштування дитини до дитячого будинку сімейного типу або до прийомної сім'ї у разі здійснення домашнього насильства стосовно дитини або за участю дитини;
 - 5) надання згоди на отримання соціальних послуг постраждалою дитиною, дитиною-кривдником, якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини;
 - 6) надання згоди на внесення персональних даних про дитину, яка повідомила про вчинення насильства або є постраждалою особою, до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини;
 - 7) влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя у разі неможливості проживання дитини із своїми батьками, іншими законними представниками у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно цієї дитини або за її участі.
2. До повноважень служб у справах дітей у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей належать:
- 1) розроблення та виконання заходів із захисту прав та законних інтересів постраждалої дитини;
 - 2) розроблення та виконання заходів із захисту прав та законних інтересів дитини-кривдника;
 - 3) прийом та розгляд заяв і повідомлень про домашнє насильство стосовно дітей та за участю дітей, у тому числі повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;
 - 4) інформування постраждалої дитини, її батьків, інших законних представників, якщо вони не є кривдниками дитини, про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися;
 - 5) інформування дитини-кривдника, її батьків, інших законних представників про права дитини, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися;

- б) влаштування дитини до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, притулку для дітей служби у справах дітей, інших установ для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб, а також здійснення контролю за умовами її перебування та надання допомоги у разі неможливості проживання дитини зі своїми батьками, іншими законними представниками у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно цієї дитини або за її участі;
- 7) проведення профілактичної роботи з батьками, іншими законними представниками дитини із запобігання домашньому насильству стосовно дітей та за участю дітей;
- 8) порушення перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про притягнення до відповідальності згідно із законом посадових осіб у разі невиконання або неналежного виконання ними обов'язків під час виявлення фактів домашнього насильства, роботи з постраждалою дитиною, дитиною-кривдником;
- 9) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 цього Закону;
- 10) здійснення інших передбачених законодавством заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей чи за участю дітей;
- 11) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

3. До повноважень органів опіки та піклування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, належать:

- 1) вирішення питання щодо отримання соціальних послуг постраждалою особою, яка є недієздатною особою, у разі, якщо законного представника такій особі не призначено або законний представник є кривдником чи ухиляється від захисту прав та інтересів такої особи;
- 2) надання згоди на внесення персональних даних про недієздатну особу, яка повідомила про вчинення насильства або є постражд-

- далою особою, до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, якщо законний представник такої особи є кривдником або ухиляється від захисту прав та інтересів недієздатної особи;
- 3) влаштування постраждалої особи, яка є недієздатною особою, до закладу соціального захисту у разі, якщо у зв'язку із вчиненням домашнього насильства проживання такої особи в сім'ї чи з опікуном становить загрозу її життю та здоров'ю;
 - 4) вжиття заходів для надання недієздатній особі, яка є кривдником, психіатричної допомоги у примусовому порядку у разі, якщо у зв'язку із вчиненням домашнього насильства проживання такої особи в сім'ї чи з опікуном становить загрозу життю та здоров'ю членів сім'ї або опікуна;
 - 5) порушення перед судом питання про звільнення в установленому законодавством порядку від повноважень опікуна або піклувальника у разі вчинення ними домашнього насильства стосовно недієздатної особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена;
 - 6) захист прав та представлення інтересів постраждалої особи, яка є недієздатною особою, в органах державної влади, органах місцевого самоврядування чи в суді (у разі потреби);
 - 7) порушення перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про притягнення в установленому законодавством порядку до відповідальності посадових осіб у разі невиконання або неналежного виконання ними обов'язків під час виявлення та роботи з постраждалими особами, які є недієздатними особами або особами, цивільна дієздатність яких обмежена;
 - 8) здійснення інших передбачених законодавством заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, чи за їх участю.

Стаття 10. Повноваження уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. До повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- 1) виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них;

- 2) прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, вжиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з урахуванням результатів оцінки ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України;
- 3) інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;
- 4) винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників;
- 5) взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством;
- 6) здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;
- 7) анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством;
- 8) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 цього Закону;
- 9) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

2. Уповноважені підрозділи органів Національної поліції України здійснюють повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з урахуванням міжнародних стандартів реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства та оцінки ризиків.

Поліцейські можуть проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням вчинюваного акту домашнього насильства, у разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи.

Стаття 11. Повноваження органів управління освітою, навчальних закладів та установ системи освіти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. До повноважень органів управління освітою у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до компетенції, належать:

- 1) забезпечення підготовки фахівців відповідної кваліфікації та галузі знань з метою належного виконання ними функцій із запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) забезпечення впровадження в навчально-виховний процес на всіх освітніх рівнях, у тому числі включення до навчальних програм і планів, питань запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) забезпечення включення до освітньо-професійних програм під час встановлення державних стандартів освіти питань запобігання та протидії домашньому насильству;
- 4) участь у підготовці (перепідготовці, підвищенні кваліфікації) фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 5) забезпечення включення до навчальних та виховних програм питань запобігання та протидії домашньому насильству;
- 6) методичне забезпечення навчальних закладів з питань запобігання та протидії домашньому насильству;
- 7) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

2. Навчальні заклади та установи системи освіти під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству:

- 1) проводять з учасниками навчально-виховного процесу виховну роботу із запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) повідомляють не пізніше однієї доби службу у справах дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції України у разі виявлення фактів домашнього насильства стосовно дітей або отримання відповідних заяв чи повідомлень;
- 3) проводять інформаційно-просвітницькі заходи з учасниками навчально-виховного процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, приділяючи особливу увагу формуванню небайдужого став-

лення учнів до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування вчителів про випадки домашнього насильства, що стали їм відомі, повідомлення про такі випадки до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;

- 4) організують роботу практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми;
- 5) взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 цього Закону;
- 6) звітують центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Стаття 12. Повноваження органів, установ і закладів охорони здоров'я у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. До повноважень органів охорони здоров'я у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- 1) розроблення та затвердження стандарту надання медичної допомоги постраждалим особам або особам, які ймовірно постраждали від домашнього насильства;
- 2) затвердження порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб;
- 3) методичне забезпечення установ і закладів охорони здоров'я з питань запобігання та протидії домашньому насильству;
- 4) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

2. Установи і заклади охорони здоров'я під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству:

- 1) повідомляють уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про виявлення ушкоджень, що могли виникнути внаслідок вчинення домашнього насильства, а в разі виявлення ушкоджень у дитини – також службу у справах дітей;

- 2) у разі виявлення тілесних ушкоджень забезпечують в установленому порядку проведення медичного обстеження постраждалих осіб;
- 3) у разі виявлення ушкоджень сексуального характеру направляють постраждалих осіб на тестування на ВІЛ-інфекцію;
- 4) надають медичну допомогу постраждалим особам з урахуванням індивідуальних потреб;
- 5) інформують постраждалих осіб про заходи та соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;
- 6) взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 цього Закону;
- 7) звітують центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Стаття 13. Повноваження центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. До повноважень центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- 1) забезпечення надання безоплатної правової допомоги постраждалим особам у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу», у тому числі на базі загальних та спеціальних служб підтримки постраждалих осіб;
- 2) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 цього Закону;
- 3) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Стаття 14. Повноваження загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб

1. Загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб у межах своїх повноважень здійснюють:

- 1) прийом і розгляд заяв від постраждалих осіб або їхніх представників про отримання допомоги, зокрема соціальних послуг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- 2) інформування місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України про виявлення фактів домашнього насильства, за наявності добровільної поінформованої згоди постраждалих осіб, крім випадків вчинення насильства стосовно дітей та недієздатних осіб або виявлення актів насильства кримінального характеру, коли така згода не вимагається; у разі виявлення факту домашнього насильства стосовно дитини – інформування не пізніше однієї доби служби у справах дітей та уповноважених підрозділів органів Національної поліції України;
- 3) оцінку потреб постраждалих осіб;
- 4) надання постраждалим особам повної та вичерпної інформації про їхні права і можливості отримання ними дієвої допомоги;
- 5) надання, відповідно до компетенції, постраждалим особам соціальних послуг, медичної, соціальної, психологічної допомоги на безоплатній основі, сприяння наданню правової допомоги, а також забезпечення тимчасового притулку для таких осіб та їхніх дітей у порядку, передбаченому законодавством;
- 6) інформування в установленому законодавством порядку місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування про осіб, яким надавалася допомога, та про результати її надання.

2. Спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб (крім кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей) утворюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства та діють на основі типових положень про спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб, затверджених Кабінетом Міністрів України

{Постанови КМ №654, №655}

Кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей утворюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належить до сфери його управління та діє на основі положення, затвердженого цим органом. Кол-центр з питань запобігання

та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей є державною установою, що має територіальні відділення в усіх регіонах України.

3. Спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб функціонують в установленому законодавством порядку за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ, організацій, професійних спілок, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, інших джерел, не заборонених законодавством.

4. Питання щодо перебування постраждалих осіб у спеціалізованих службах підтримки таких осіб та надання їм соціальних послуг регулюються установчими документами зазначених служб відповідно до стандартів надання соціальних послуг постраждалим особам, які затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з урахуванням вимог міжнародних правових актів.

Стаття 15. Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, передбачає:

- 1) взаємне інформування не пізніше однієї доби про виявлені факти домашнього насильства у випадках, передбачених цим Законом, з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом;
- 2) реагування на випадки домашнього насильства відповідно до компетенції та з урахуванням оцінки ризиків, що загрожують постраждалій особі;
- 3) узгодження заходів реагування на випадки домашнього насильства та надання дієвої допомоги постраждалим особам, що здійснюються різними суб'єктами;
- 4) розроблення та виконання, відповідно до компетенції, програм для кривдників;
- 5) розроблення та виконання, відповідно до компетенції, програм із запобігання та протидії домашньому насильству;
- 6) організацію здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству відповідно до компетенції;
- 7) обмін досвідом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

- 8) скоординовану міжвідомчу підготовку фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 9) здійснення спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству моніторингу дотримання вимог законодавства суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, розроблення пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

2. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, залучають до співпраці з організації та здійснення таких заходів і надання дієвої допомоги постраждалим особам громадські об'єднання, іноземні неурядові організації та інших заінтересованих осіб, а також забезпечують висвітлення таких заходів і діяльності в засобах масової інформації з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом.

3. Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, затверджується Кабінетом Міністрів України.

4. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, звітують центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень, визначених цим Законом, у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, який, зокрема, передбачає:

- 1) звітування служб у справах дітей через Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації;
- 2) звітування уповноважених підрозділів органів Національної поліції України через центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку;
- 3) звітування органів управління освітою, навчальних закладів та установ системи освіти через центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти;
- 4) звітування органів охорони здоров'я, установ та закладів охорони здоров'я через центральний орган виконавчої влади, що

забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;

- 5) звітування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги через Координаційний центр з надання правової допомоги.

Стаття 16. Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі

1. Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (далі – Реєстр) – це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передачі), знеособлення і знищення визначених цим Законом даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

2. Реєстр ведеться з метою:

- 1) захисту життєво важливих інтересів постраждалих осіб, зокрема постраждалих дітей;
- 2) попередження повторних випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі;
- 3) забезпечення здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;
- 4) надання комплексної та своєчасної допомоги постраждалим особам суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;
- 5) обліку випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі;
- 6) координації діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

3. До Реєстру вносяться відомості (окремо за кожним випадком насильства) про:

- 1) працівника суб'єкта, що здійснює заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, або суб'єкта, що здійснює заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, який вніс відомості про випадок насильства до Реєстру або відкоригував їх (дата внесення; прізвище, ім'я, по батькові; посада; номер контактного телефону; найменування та адреса відповідного суб'єкта);

- 2) особу, яка повідомила про вчинення насильства (прізвище, ім'я, по батькові; число, місяць, рік народження; місце проживання; номер контактного телефону), – за згодою, наданою у порядку, визначеному частиною четвертою цієї статті;
- 3) постраждалу особу (прізвище, ім'я, по батькові; число, місяць, рік народження; стать; громадянство; місце проживання; місце навчання та/або місце роботи; номер контактного телефону) – за згодою, наданою у порядку, визначеному частиною четвертою цієї статті;
- 4) кривдника (прізвище, ім'я, по батькові; число, місяць, рік народження; стать; громадянство; місце проживання; місце навчання та/або місце роботи; номер контактного телефону) та про характер відносин між кривдником і постраждалою особою, у тому числі відповідно до статті 3 цього Закону;
- 5) випадок домашнього насильства, насильства за ознакою статі (дата вчинення; місце вчинення; форма домашнього насильства; вид шкоди чи страждань, завданих внаслідок насильства за ознакою статі; короткий опис);
- 6) потреби постраждалої особи;
- 7) суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, або суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, у зв'язку з виявленням випадку насильства (найменування; повноваження; місцезнаходження та номер контактного телефону (крім спеціалізованих служб підтримки));
- 8) вичерпний перелік заходів, здійснених у зв'язку з виявленням випадку насильства, та їх результат.

4. Згода на внесення персональних даних про особу, яка повідомила про вчинення насильства, або про постраждалу особу надається відповідною особою з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних».

У разі якщо зазначена особа є дитиною, така згода надається її батьками або іншими законними представниками, а якщо батьки (інші законні представники дитини) є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини, – органом опіки та піклування. У разі, якщо зазначена особа є недієздатною, така згода надається її законним представником, а якщо її законний представник є кривдником або ухиляється від захисту прав та інтересів недієздатної особи, – органом опіки та піклування.

5. Персональні дані про особу, яка повідомила про вчинення насильства, зберігаються у Реєстрі протягом одного року з дня надходження відповідної інформації про вчинення насильства.

Персональні дані про постраждалу особу зберігаються у Реєстрі протягом трьох років з дня вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі.

Персональні дані про кривдника зберігаються у Реєстрі:

- 1) у разі відсутності кримінального провадження стосовно кривдника у зв'язку з вчиненням домашнього насильства, насильства за ознакою статі або інших форм насильства стосовно постраждалої особи, рішення суду про застосування обмежувального припису або накладення адміністративного стягнення, вироку суду про визнання кривдника винуватим за вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі або інших форм насильства стосовно постраждалої особи, що набрали законної сили, – протягом року з дня надходження відповідної інформації про вчинення насильства;
- 2) у разі виправдувального вироку суду, що набрав законної сили, – до часу набрання чинності відповідним рішенням суду;
- 3) у разі порушення кримінального провадження стосовно кривдника у зв'язку з вчиненням домашнього насильства чи насильства за ознакою статі або інших форм насильства стосовно постраждалої особи – протягом періоду розслідування кримінального провадження;
- 4) у разі ухвалення рішення суду, що набрало законної сили, про застосування обмежувального припису або накладення адміністративного стягнення – протягом трьох років з дня набрання чинності відповідним рішенням суду;
- 5) у разі винесення вироку суду, що набрав законної сили, про визнання кривдника винуватим за вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі або інших форм насильства стосовно постраждалої особи з відбуванням покарання – протягом десяти років з дня закінчення строку відбування покарання;
- 6) у разі винесення вироку суду, що набрав законної сили, про визнання кривдника винуватим за вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі або інших форм насильства стосовно постраждалої особи без відбування покарання – протягом десяти років з дня набрання чинності відповідним рішенням суду.

У разі спростування факту вчинення насильства, а також після закінчення строку зберігання у Реєстрі персональних даних такі дані підлягають видаленню або знищенню в порядку, встановленому законом.

6. Формування Реєстру здійснюється окремо за кожним випадком домашнього насильства, насильства за ознакою статі шляхом внесення до нього відповідної інформації.

Відомості до Реєстру (крім відомостей про кривдника) вносяться усіма суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, або суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі (крім громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах).

Відомості про кривдника вносяться до Реєстру:

- 1) відповідальними структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству або у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;
- 2) відповідальними виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству або у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;
- 3) уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України.

Відомості про кривдника вносяться до Реєстру у разі наявності об'рунтованої підозри вчинення ним насильства, зокрема після підтвердження такого факту шляхом проведення перевірки відповідної інформації згідно з порядком взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, та/або порядком взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

7. Доступ до Реєстру надається:

- 1) працівникам спеціально уповноважених органів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, до посадових обов'язків яких відносяться запобігання та протидія домашньому насильству, насильству за ознакою статі;

- 2) уповноваженим особам (координаторам) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі місцевих державних адміністрацій та сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад;
- 3) працівникам відповідальних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій та відповідальних виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад з питань запобігання та протидії насильству за ознакою статі;
- 4) працівникам уповноважених підрозділів органів Національної поліції України;
- 5) працівникам служб у справах дітей – у частині випадків насильства, в яких кривдниками або потерпілими особами є діти.

Доступ відповідних працівників до Реєстру здійснюється з використанням електронного цифрового підпису, сумісного з програмним забезпеченням цього Реєстру.

8. Держателем Реєстру є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

9. Адміністратором Реєстру є державне підприємство, визначене центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, що належить до сфери його управління, здійснює заходи зі створення, впровадження і супроводження програмного забезпечення Реєстру, відповідає за його технічне і технологічне забезпечення, збереження та захист даних Реєстру, здійснює технічні і технологічні заходи з надання, блокування та анулювання доступу до Реєстру, організовує та проводить навчання щодо роботи з Реєстром.

10. Сукупність відомостей про фізичних осіб (персональні дані), що містяться в Реєстрі, є інформацією з обмеженим доступом. Обробка цих відомостей здійснюється з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних».

11. Порядок формування, ведення та доступу до Реєстру визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 17. Участь заінтересованих суб'єктів, що надають соціальні послуги із запобігання та протидії домашньому насильству

1. Підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання, іноземні неурядові організації, фізичні осо-

би – підприємці, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, залучаються, відповідно до законодавства, суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, до:

- 1) виконання пріоритетних завдань у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) проведення тренінгів, семінарів, інших заходів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі працівників сфери освіти, сфери охорони здоров'я, працівників правоохоронних органів та для осіб, які належать до вразливих верств населення;
- 3) виконання програм для кривдників та постраждалих осіб;
- 4) надання соціальних послуг постраждалим особам, у тому числі постраждалим дітям, виключно за згодою постраждалих осіб або їхніх законних представників, а якщо батьки, інші законні представники дитини, законні представники недієздатної особи є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини або недієздатної особи – за згодою органу опіки та піклування;
- 5) проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо форм, проявів і наслідків домашнього насильства, інших заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 6) утворення спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб і забезпечення їх функціонування.

Розділ III

ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття 18. Завдання у сфері запобігання домашньому насильству

1. До завдань у сфері запобігання домашньому насильству належать:

- 1) визначення стану, причин і передумов поширення домашнього насильства;
- 2) підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства;
- 3) сприяння розумінню суспільством природи домашнього насильства, його непропорційного впливу на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;
- 4) формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини;

- 5) викорінєння дискримінаційних уявлєнь про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;
- 6) заохочєння всіх членів суспільства, насамперед чоловіків і хлопців, до активного сприяння запобіганню домашньому насильству.

Стаття 19. Заходи у сфері запобіганню домашньому насильству

1. На виконання завдань у сфері запобіганню домашньому насильству суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобіганню та протидії домашньому насильству, забезпечують:

- 1) вивчєння ситуації та збір згрупованих за статтю статистичних даних про факти домашнього насильства;
- 2) організацію і проведення галузєвих та міжгалузєвих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобіганню та протидії домашньому насильству та практики його застосування;
- 3) організацію і проведення серед населєння, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобіганню та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків;
- 4) розроблення та впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобіганню та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей;
- 5) залучєння засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобіганню домашньому насильству, зокрема формування небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення про випадки домашнього насильства, зокрема до кол-центру з питань запобіганню та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;
- 6) організацію та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобіганню та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів.

2. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобіганню домашньому насильству, враховують природу домашнього насильства, його непропорційний вплив на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку, необхідність підтримки та захисту постраждалих осіб, наслідки домашнього насильства, що призводять до порушення прав людини.

3. Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, яким стало відомо про вчинення домашнього насильства, зокрема якщо постраждалими особами стали або можуть стати діти, зобов'язані невідкладно повідомити про це до районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України або до цілодобового кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей.

Розділ IV **НАДАННЯ ДОПОМОГИ** **ТА ЗАХИСТУ ПОСТРАЖДАЛИМ ОСОБАМ**

Стаття 20. Надання допомоги та захисту постраждалим особам

1. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до компетенції, забезпечують надання дієвої допомоги та захисту постраждалим особам з урахуванням основних засад запобігання та протидії домашньому насильству, визначених статтею 4 цього Закону.

2. Надання допомоги та захисту постраждалим особам здійснюється за такими напрямками:

- 1) надання постраждалим особам інформації про їхні права та можливості реалізації таких прав зрозумілою їм мовою або через перекладача чи залучену третю особу, яка володіє мовою, зрозумілою постраждалим особам;
- 2) забезпечення доступу до загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб для отримання соціальних послуг медичної, соціальної, психологічної допомоги;
- 3) надання, у разі потреби, тимчасового притулку для безпечного розміщення постраждалих осіб;
- 4) забезпечення постраждалим особам доступу до правосуддя та інших механізмів юридичного захисту, у тому числі шляхом надання безоплатної правової допомоги у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу»;
- 5) утворення цілодобового безоплатного кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей для забезпечення невідкладного реагування на випадки домашнього насильства, надання консультацій щодо всіх форм домашнього насильства,

визначених статтею 1 цього Закону, абонентам анонімно або з належним дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом.

3. Під час надання допомоги та захисту постраждалим особам враховуються вік, стан здоров'я, стать, релігійні переконання, етнічне походження, спеціальні потреби таких осіб.

4. Допомога постраждалим особам надається за місцем звернення.

5. Надання допомоги постраждалим особам не залежить від звернення таких осіб до правоохоронних органів чи суду, від їх участі у кримінальному або цивільному провадженні.

6. Питання надання допомоги постраждалим недієздатним особам вирішують їхні опікуни, а якщо опікуни є кривдниками постраждалих осіб або ухиляються від захисту їхніх прав та інтересів, – органи опіки та піклування.

7. Питання надання допомоги постраждалим дітям вирішують їхні батьки, інші законні представники дитини, а якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками дитини або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини, – органи опіки та піклування, у тому числі за зверненням родичів дитини (баби, діда, повнолітніх брата, сестри), мачухи або вітчима дитини, якщо вони не є кривдниками.

Стаття 21. Права постраждалих осіб

1. Постраждала особа має право на:

- 1) дієвий, ефективний та невідкладний захист в усіх випадках домашнього насильства, недопущення повторних випадків домашнього насильства;
- 2) звернення особисто або через свого представника до суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) отримання повної та вичерпної інформації від суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про свої права і соціальні послуги, медичну, соціальну, психологічну допомогу, якими вона може скористатися;
- 4) безоплатне отримання, відповідно до законодавства, соціальних послуг, медичної, соціальної та психологічної допомоги відповідно до її потреб;
- 5) безоплатну правову допомогу у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу»;

- 6) повагу до честі та гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 7) конфіденційність інформації особистого характеру, яка стала відома суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, під час роботи з постраждалою особою, та захист персональних даних;
- 8) вибір спеціаліста за статтю (за можливості);
- 9) відшкодування кривдниками завданих матеріальних збитків і шкоди, заподіяної фізичному та психічному здоров'ю, у порядку, визначеному законодавством;
- 10) звернення до правоохоронних органів і суду з метою притягнення кривдників до відповідальності, застосування до них спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству;
- 11) своєчасне отримання інформації про остаточні рішення суду та процесуальні рішення правоохоронних органів, пов'язані з розглядом факту вчинення стосовно неї домашнього насильства, у тому числі пов'язані з ізоляцією кривдника або його звільненням;
- 12) інші права, передбачені законодавством у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Стаття 22. Права постраждалої дитини

1. Постраждала дитина має всі права постраждалої особи, реалізація яких забезпечується з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку.

Звернення та повідомлення про вчинення домашнього насильства стосовно дітей приймаються і розглядаються згідно з порядком, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

2. Якщо у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно дитини вона не може проживати із своїми батьками, іншими законними представниками, на час подолання причин і наслідків домашнього насильства дитина може бути влаштована до родичів, у сім'ю патронатного вихователя, до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, притулку для дітей служб у справах дітей, інших установ для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

3. Захист прав та інтересів постраждалої дитини, у тому числі звернення до суду, представництво її прав та інтересів у суді, крім батьків та інших законних представників дитини, можуть здійснювати родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, якщо вони не є кривдниками дитини, а також орган опіки та піклування.

4. Під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності.

Стаття 23. Виконання програм для постраждалих осіб

1. Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для постраждалих осіб, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

2. Суб'єкт, відповідальний за виконання програм для постраждалих осіб, організовує та забезпечує проходження такими особами зазначених програм за їхньою згодою.

3. Програми для постраждалих осіб виконуються фахівцями, які пройшли підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації та представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також суб'єктами, визначеними статтею 17 цього Закону, в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Розділ V
СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ
ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття 24. Спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству

1. До спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать:

- 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника;
- 2) обмежувальний припис стосовно кривдника;
- 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;

4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Стаття 25. Терміновий заборонний припис стосовно кривдника

1. Терміновий заборонний припис виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення.

2. Терміновий заборонний припис може містити такі заходи:

- 1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
- 2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
- 3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

3. Під час вирішення питання про винесення термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Зазначена вимога поширюється також на місце спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Працівники уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити.

4. Терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків.

5. Терміновий заборонний припис виноситься строком до 10 діб.

6. Терміновий заборонний припис вручається кривднику, а його копія – постраждалій особі або її представнику.

7. Дія термінового заборонного припису припиняється у разі застосування до кривдника судом адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні.

8. Кривдник, стосовно якого винесено терміновий заборонний припис, згідно з яким він повинен залишити місце спільного проживання (перебування) з постраждалою особою, зобов'язаний повідомити про

місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ органів Національної поліції України за місцем вчинення домашнього насильства.

9. Особа, стосовно якої винесено терміновий заборонний припис, може оскаржити його до суду в загальному порядку, передбаченому для оскарження рішень, дій або бездіяльності працівників уповноважених підрозділів органів Національної поліції України.

10. Терміновий заборонний припис не може містити заходів, передбачених пунктами 1 і 2 частини другої цієї статті, якщо кривдником є особа, яка на день винесення припису не досягла вісімнадцятирічного віку та має спільне місце проживання (перебування) з постраждалою особою.

11. Терміновий заборонний припис виноситься в порядку, затвердженому Міністерством внутрішніх справ України.

Стаття 26. Обмежувальний припис стосовно кривдника

1. Право звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника мають:

- 1) постраждала особа або її представник;
- 2) у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини – батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, а також орган опіки та піклування;
- 3) у разі вчинення домашнього насильства стосовно недієздатної особи – опікун, орган опіки та піклування.

2. Обмежувальним приписом визначаються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків:

- 1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
- 2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
- 3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною;
- 4) заборона наблизитися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;
- 5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;

б) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

3. Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків.

4. Обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців.

5. За заявою осіб, визначених частиною першою цієї статті, на підставі оцінки ризиків обмежувальний припис може бути продовжений судом на строк не більше шести місяців після закінчення строку, встановленого судовим рішенням згідно з частиною четвертою цієї статті.

6. Про видачу обмежувального припису кривднику суддя у встановлений законом строк інформує уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) постраждалої особи для взяття кривдника на профілактичний облік, а також районні, районні у містах Києві і Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад за місцем проживання (перебування) постраждалої особи.

7. Обмежувальний припис не може містити заходів, що обмежують право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання (перебування), якщо кривдником є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку на день видачі такого припису.

8. Порядок видачі судом обмежувального припису визначається Цивільним процесуальним кодексом України.

9. Постраждала особа може вимагати від кривдника компенсації її витрат на лікування, отримання консультацій або на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства, а також періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, у порядку, передбаченому законодавством.

10. У разі порушення кримінального провадження у зв'язку з вчиненням домашнього насильства перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, або визнана винною у його вчиненні, а

також порядок застосування таких заходів визначаються Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України.

Стаття 27. Взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи

1. Уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу.

2. Зняття кривдника з профілактичного обліку здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який взяв його на профілактичний облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством.

3. Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника затверджується Міністерством внутрішніх справ України.

Стаття 28. Виконання програм для кривдників

1. Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

2. Суб'єкт, відповідальний за виконання програм для кривдників, організовує та забезпечує проходження кривдниками таких програм.

3. Виконання програм для кривдників стосовно дітей-кривдників здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей.

4. З метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства та забезпечення виконання програми для кривдника дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або до установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

5. Виконання програм для кривдників забезпечують фахівці, які пройшли відповідне навчання.

6. Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством.

7. Кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі.

8. У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників, надають протягом

трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття заходів.

9. Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму.

10. У разі притягнення кривдника, зокрема дитини-кривдника, до кримінальної відповідальності судом на нього може бути покладено обов'язок пройти пробаційну програму відповідно до пункту 4 частини другої статті 76 Кримінального кодексу України.

Розділ VI

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття 29. Відповідальність за вчинення домашнього насильства

1. Кривдник, який порушив вимоги спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, несе відповідальність відповідно до закону.

Стаття 30. Відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих унаслідок вчинення домашнього насильства

1. Особі, яка має право на відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих внаслідок домашнього насильства, моральна шкода відшкодовується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з їх розміром.

2. Порядок відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих унаслідок домашнього насильства, визначається Цивільним кодексом України та іншими законодавчими актами.

Стаття 31. Відповідальність посадових осіб за недотримання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. Посадові та службові особи, визнані винними у порушенні вимог законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, несуть відповідальність відповідно до закону.

2. Постраждала особа та кривдник мають право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, у порядку, встановленому законодавством.

Розділ VII

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХОДІВ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття 32. Фінансування витрат, пов'язаних із запобіганням та протидією домашньому насильству

1. Фінансове забезпечення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, надання допомоги постраждалим особам, а також створення та забезпечення функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, професійних спілок, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, інших джерел, не заборонених законодавством.

2. Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, державної та комунальної форм власності здійснюється за рахунок коштів відповідного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством.

3. Утримання спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, що не належать до державної та комунальної форм власності, забезпечення розвитку їхньої матеріальної бази та надання ними соціальних послуг здійснюються за рахунок коштів їх засновників та інших коштів, не заборонених законодавством, у тому числі на умовах соціального замовлення.

Розділ VIII

КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття 33. Контроль у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. Верховна Рада України здійснює парламентський контроль у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією України.

2. Інші органи державної влади здійснюють контроль у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією та законами України.

Стаття 34. Громадський контроль за дотриманням законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

1. Громадські об'єднання, члени або уповноважені представники таких об'єднань з дотриманням правового режиму інформації з обмеженням

доступом можуть здійснювати громадський контроль за здійсненням заходів та реалізацією державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

2. Звіти за результатами громадського контролю доводяться до відома спеціально уповноважених органів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і враховуються ними під час визначення пріоритетів та основних напрямів державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також під час розроблення відповідних регіональних програм.

Розділ IX ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Визнати таким, що втратив чинність, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., №10, ст. 70 із наступними змінами).

3. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1) у Кодексі України про адміністративні правопорушення (Відомості Верховної Ради УРСР, 1984 р., додаток до №51, ст. 1122):

доповнити статтю 39¹ такого змісту:

«Стаття 39¹. Направлення на проходження програми для особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі

У разі вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чи Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;

статтю 173² викласти в такій редакції:

«Стаття 173². Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування

Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування,

позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення, –

тягнуть за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або адміністративний арешт на строк до семи діб.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, –

тягнуть за собою накладення штрафу від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб»;

2) у Цивільному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., №48, ст. 436):

у статті 128:

частину дев'яту після слів «передбачених цим Кодексом» доповнити словами «зокрема у справах про видачу обмежувального припису»;

частину одинадцяті викласти в такій редакції:

«11. Відповідач, третя особа, свідок, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, а також заінтересована особа у справах про видачу обмежувального припису викликаються до суду через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а у разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи»;

розділ IV доповнити главою 13 такого змісту:

«Глава 13. Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису

Стаття 350¹. Підсудність

1. Заява про видачу обмежувального припису подається до суду за місцем проживання (перебування) особи, яка постраждала від домашньо-

го насильства або насильства за ознакою статі, а якщо зазначена особа перебуває у закладі, що належить до загальних чи спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, – за місцезнаходженням цього закладу.

Стаття 350². Особи, які можуть бути заявниками

1. Заява про видачу обмежувального припису може бути подана:

1) особою, яка постраждала від домашнього насильства, або її представником – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

2) особою, яка постраждала від насильства за ознакою статі, або її представником – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;

3) батьками та іншими законними представниками дитини, родичами дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачухою або вітчимою дитини, а також органом опіки та піклування в інтересах дитини, яка постраждала від домашнього насильства, – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;

4) опікуном, органом опіки та піклування в інтересах недієздатної особи, яка постраждала від домашнього насильства, – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Стаття 350³. Заінтересовані особи у справах про видачу обмежувального припису

1. Заінтересованими особами у справах про видачу обмежувального припису є особи, стосовно яких подано заяву про видачу обмежувального припису.

2. Заінтересованими особами також можуть бути інші фізичні особи, прав та інтересів яких стосується заява про видачу обмежувального припису, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах їх компетенції.

Стаття 350⁴. Зміст заяви

1. У заяві про видачу обмежувального припису повинно бути зазначено:

1) найменування суду, до якого подається заява;

2) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) заявника та заінтересованої особи, їх місце проживання чи перебування, поштовий індекс, відомі

номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти, у разі якщо заява подається особою, зазначеною у пунктах 3 і 4 частини першої статті 350² цього Кодексу, – процесуальне становище особи, яка подає заяву, із зазначенням її імені (прізвища, імені та по батькові), місця проживання чи перебування, поштового індексу, відомих номерів засобів зв'язку та адреси електронної пошти, а також ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) дитини або недієздатної особи, в інтересах якої подається заява, місце її проживання чи перебування, поштовий індекс, відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти, якщо такі відомі;

3) обставини, що свідчать про необхідність видачі судом обмежувального припису, та докази, що їх підтверджують (за наявності).

2. У разі неможливості надати докази, визначені пунктом 3 частини першої цієї статті, до заяви може бути додано клопотання про їх витребування.

Стаття 350⁵. Розгляд справи

1. Справа про видачу обмежувального припису розглядається судом за участю заявника та заінтересованих осіб. У разі якщо участь заявника становить загрозу подальшої дискримінації чи насильства для нього, справа може розглядатися без його участі.

Неявка належним чином повідомлених заінтересованих осіб не перешкоджає розгляду справи про видачу обмежувального припису.

2. Суд розглядає справу про видачу обмежувального припису не пізніше 72 годин після надходження заяви про видачу обмежувального припису до суду.

3. Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про видачу обмежувального припису, відносяться на рахунок держави.

Стаття 350⁶. Рішення суду

1. Розглянувши заяву про видачу обмежувального припису, суд ухвалює рішення про задоволення заяви або про відмову в її задоволенні.

2. У разі задоволення заяви суд видає обмежувальний припис у вигляді одного чи декількох заходів тимчасового обмеження прав особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» або Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», на строк від одного до шести місяців.

3. Обмежувальний припис, виданий судом стосовно особи, яка на момент винесення рішення суду не досягла вісімнадцятирічного віку, не може обмежувати право проживання (перебування) цієї особи у місці свого постійного проживання (перебування).

4.Рішення суду про видачу обмежувального припису підлягає негайному виконанню, а його оскарження не зупиняє його виконання.

Стаття 350⁷. Продовження обмежувального припису

1. За заявою осіб, визначених статтею 350² цього Кодексу, обмежувальний припис може бути продовжений судом на строк не більше шести місяців після закінчення строку, встановленого рішенням суду згідно з частиною другою статті 350⁶ цього Кодексу.

Стаття 350⁸. Вручення рішення суду, повідомлення про видачу або продовження обмежувального припису

1. Копії повного рішення суду вручаються учасникам справи, які були присутні у судовому засіданні, негайно після проголошення такого рішення. Учасникам справи, які не були присутні у судовому засіданні, копія рішення суду надсилається рекомендованим листом з повідомленням про вручення негайно, але не пізніше наступного дня з дня ухвалення рішення.

2. Про видачу або продовження обмежувального припису суд не пізніше наступного дня з дня ухвалення рішення повідомляє уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) заявника для взяття особи, стосовно якої видано або продовжено обмежувальний припис, на профілактичний облік, а також районні, районні у містах Києві і Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад за місцем проживання (перебування) заявника;

у статті 430:

частину першу доповнити пунктом 10 такого змісту:

«10) видачу або продовження обмежувального припису»;

3) у Законі України «Про охорону дитинства» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., №30, ст. 142 із наступними змінами):

у статті 1:

після абзацу четвертого доповнити новим абзацом такого змісту:

«жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини».

У зв'язку з цим абзаци п'ятий – двадцятий вважати відповідно абзацами шостим – двадцять першим;

в абзаці десятому слова «насильством та жорстоким поведженням у сім'ї» замінити словами «жорстоким поведженням, зокрема домашнім насильством»;

у статті 10:

абзац другий частини другої викласти в такій редакції:

«усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поведження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють»;

частину третю після слів «центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» доповнити словами «кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей»;

частину четверту після слів «центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» доповнити словами «кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей»;

у частині шостій слова «жорстоке поведження, насильство і знущання над ними в сім'ї та поза її межами» замінити словами «домашнє насильство та інші прояви жорстокого поведження з дитиною»;

частину другу статті 23¹ доповнити реченням такого змісту: «Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю забезпечують ведення обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»;

4) абзаци восьмий і дев'ятий статті 1 **Закону України «Про соціальні послуги»** (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., №45, ст. 358; 2009 р., №38, ст. 535; 2011 р., №42, ст. 435; 2012 р., №19-20, ст. 173; 2013 р., №3, ст. 22) після слова «насильства» доповнити словами «домашнього насильства»;

5) у **Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»** (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., №52, ст. 561; 2013 р., №15, ст. 97; 2014 р., №27, ст. 915);¹

6) у **Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»** (Відомості Верховної Ради України, 2009 р., №23, ст. 284; 2012 р., №19-20, ст. 173; 2014 р., №6-7, ст. 80; 2016 р., №4, ст. 44, №43, ст. 736):

в абзаці одинадцятому статті 7 слова «жорстокості та насильства» замінити словами «жорстокості, насильства, зокрема домашнього»;

¹ Відповідні зміни див. в Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», текст якого розміщено в цій книзі.

в абзаці другому статті 9 слова «насильству в сім'ї» замінити словами «домашньому насильству»;

абзац третьої частини першої статті 10 після слова «насильства» доповнити словами «зокрема домашнього»;

в абзаці четвертому частини третьої статті 11 слова «насильства в сім'ї» замінити словами «домашнього насильства»;

7) у частині першій статті 14 **Закону України «Про безоплатну правову допомогу»** (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., №51, ст. 577; 2013 р., №21, ст. 208; 2015 р., №2-3, ст. 12; 2016 р., №10, ст. 99, №27, ст. 521; 2017 р., №7-8, ст. 50):

пункт 2 викласти в такій редакції:

«2) діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту, – на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 цього Закону»;

доповнити пунктом 13 такого змісту:

«13) особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, – на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 цього Закону»;

8) у частині другій статті 3 **Закону України «Про судовий збір»** (Відомості Верховної Ради України, 2012 р., №14, ст. 87; 2014 р., №12, ст. 178; 2015 р., №33, ст. 323, №45, ст. 408):

доповнити пунктом 12⁻¹ такого змісту:

«12⁻¹) заяви про видачу обмежувального припису»;

пункт 14 викласти в такій редакції:

«14) заяви, апеляційної та касаційної скарги про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб»;

9) у пункті 18 частини першої статті 23 **Закону України «Про Національну поліцію»** (Відомості Верховної Ради України, 2015 р., №40-41, ст. 379) слова «припинення насильства в сім'ї» замінити словами «протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі».

4. Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Закон України **«Про забезпечення рівних прав** **та можливостей жінок і чоловіків»** **від 8 вересня 2005 року №2866-IV**

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, №52, ст.561)

*{Зі змінами, внесеними згідно із Законами
№4719-VI від 17.05.2012, ВВР, 2013, №15, ст.97,
№1263-VII від 13.05.2014, ВВР, 2014, №27, ст.915,
№2229-VIII від 07.12.2017}*

Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Розділ I **ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ**

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;

рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;

дискримінація за ознакою статі – ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

{Абзац четвертий статті 1 в редакції Закону №2229-VIII від 07.12.2017}

позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України;

{Абзац п'ятий статті 1 в редакції Закону №2229-VIII від 07.12.2017}

сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування;

насильство за ознакою статі – діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

особа, яка постраждала від насильства за ознакою статі (далі – постраждала особа), – особа, яка зазнала насильства за ознакою статі;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

дитина, яка постраждала від насильства за ознакою статі, – особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку та зазнала насильства за ознакою статі або стала свідком (очевидцем) такого насильства;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

кривдник – особа, яка вчинила насильство за ознакою статі;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

дитина-кривдник – особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку та вчинила насильство за ознакою статі;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

запобігання насильству за ознакою статі – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо насильства за ознакою статі, його причин і наслідків, на формування нетерпимого ставлення до насильства за ознакою статі, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

протидія насильству за ознакою статі – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого само-

врядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на припинення насильства за ознакою статі, надання допомоги та забезпечення захисту постраждалої особи та отримання нею відшкодування завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків насильства за ознакою статі, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

оцінка ризиків – оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення насильства за ознакою статі, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

програма для постраждалої особи – комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та на формування в постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність та захищати свої права, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

програма для кривдника – комплекс заходів, складених на основі оцінки ризиків та спрямованих на зміну насильницької поведінки кривдника та формування в нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

обмежувальний припис стосовно кривдника – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи накладення обов'язків на кривдника, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства;

гендерно-правова експертиза – аналіз чинного законодавства, проєктів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Стаття 2. Законодавство з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Законодавство з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків складається з Конституції України, цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

Стаття 3. Основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на:

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок;

{Статтю 3 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Стаття 4. Гендерно-правова експертиза

Чинне законодавство підлягає гендерно-правовій експертизі. У разі встановлення невідповідності нормативно-правового акта принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків висновок гендерно-правової експертизи надсилається до органу, який прийняв такий нормативно-правовий акт.

Розроблення проектів нормативно-правових актів здійснюється з обов'язковим урахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Проекти нормативно-правових актів підлягають ґендерно-правовій експертизі. Висновок ґендерно-правової експертизи є обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акта до розгляду.

Порядок проведення ґендерно-правової експертизи визначає Кабінет Міністрів України.

Стаття 5. Відображення органами державної статистики показників становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства

Центральний орган виконавчої влади в галузі статистики забезпечує збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичних даних щодо показників становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, а також щодо насильства за ознакою статі, які є репрезентативними та зіставними, згруповані за статтю і збираються на постійній основі.

{Частина перша статті 5 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Статистичні дані, зазначені в частині першій цієї статті, є невід'ємною складовою державної статистичної звітності.

Стаття 6. Заборона дискримінації за ознакою статі

Дискримінація за ознакою статі забороняється.

Не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини;
- обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом;
- особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я;
- позитивні дії.

Розділ II

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Стаття 7. Органи, установи та організації, наділені повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є:

Верховна Рада України;

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

Кабінет Міністрів України;

спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

громадські об'єднання.

{Абзац сьомий частини першої статті 7 в редакції Закону №2229-VIII від 07.12.2017}

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, організації та установи, громадські об'єднання сприяють збалансованому представництву статей в управлінні та прийнятті рішень. Для досягнення мети цього Закону у своїй діяльності вони можуть застосовувати позитивні дії.

{Частина друга статті 7 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 7-1. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі

Суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, є:

спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

органи виконавчої влади, зокрема уповноважені підрозділи органів Національної поліції України, місцеві державні адміністрації (у тому числі їх структурні підрозділи з питань сім'ї, служби у справах дітей, органи управління освітою, органи охорони здоров'я тощо);

органи місцевого самоврядування (у тому числі виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад та їх структурні підрозділи з питань сім'ї, служби у справах дітей, органи управління освітою, органи охорони здоров'я тощо);

центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

суди;

прокуратура;

загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;

громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

До загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади та установи, які, у тому числі, надають допомогу постраждалим особам (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка), центри соціально-психологічної допомоги, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) тощо).

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від домашнього насильства, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, забезпечують формування та внесення відомостей до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі відповідно до вимог статті 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

У здійсненні заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, виявленні фактів насильства за ознакою статі, надання допомоги та захисту постраждалим особам можуть брати участь підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання та іноземні неурядові організації, фізичні особи - підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, у тому числі послуги патронату над дітьми.

{Закон доповнено статтею 7-1 згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 8. Повноваження Верховної Ради України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Верховна Рада України:

визначає основні засади ґендерної політики держави;

застосовує у законодавчій діяльності принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

у межах, передбачених Конституцією України, здійснює парламентський контроль за виконанням законодавчих актів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Стаття 9. Повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини:

у рамках здійснення контролю за додержанням прав та свобод людини і громадянина здійснює контроль за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

розглядає звернення про випадки дискримінації за ознакою статі та насильства за ознакою статі;

{Абзац третій статті 9 в редакції Закону №2229-VIII від 07.12.2017}

у щорічній доповіді висвітлює питання дотримання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та насильства за ознакою статі.

{Абзац четвертий статті 9 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 10. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Кабінет Міністрів України:

забезпечує проведення єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства;

приймає Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі та забезпечує його виконання;

{Абзац третій статті 10 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

розробляє і реалізовує державні цільові програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац четвертий статті 10 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац п'ятий статті 10 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

організовує підготовку державної доповіді про виконання в Україні Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;

враховує принцип гендерної рівності при прийнятті нормативно-правових актів;

затверджує порядок проведення гендерно-правової експертизи;

здійснює інші повноваження у цій сфері, передбачені законодавством України.

Стаття 11. Повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків:

бере участь у формуванні та реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац другий статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює координацію заходів міністерств та інших органів виконавчої влади, спрямованих на впровадження гендерної рівності, координацію діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац третій статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу в засобах масової інформації, організовує проведення просвітницьких заходів з питань забезпечення гендерної рівності та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац четвертий статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює розроблення заходів, спрямованих на реалізацію забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків та зміну соціальних і культурних моделей поведінки, що ґрунтуються на дискримінаційних уявленнях про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства;

{Абзац п'ятий статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

формує Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац шостий статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює контроль за дотриманням ґендерної рівності при вирішенні кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади;

організує навчання державних службовців з питань реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також здійснює координацію підготовки фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац восьмий статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

разом з іншими центральними органами виконавчої влади здійснює підготовку науково обґрунтованих пропозицій з питань забезпечення ґендерної рівності та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац дев'ятий статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює організацію наукових і експертних досліджень з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац десятий статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

вносить пропозиції щодо застосування позитивних дій та їх припинення;

здійснює моніторинг ефективності заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також їх впливу на різні соціальні групи, надає відповідну методичну та практичну допомогу суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

забезпечує розроблення та затвердження типових програм для кривдників, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

затверджує стандарти надання соціальних послуг постраждалим особам та методика визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

забезпечує розроблення та затвердження типових програм для постраждалих осіб, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

контролює формування та ведення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (у частині запобігання та протидії насильству за ознакою статі), забезпечує збір, аналіз та поширення інформації про насильство за ознакою статі відповідно до законодавства;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює моніторинг та узагальнює результати забезпечення рівних прав та можливостей в різних сферах життєдіяльності;

узагальнює виконання державних програм з питань гендерної рівності та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац вісімнадцятий статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

{Абзац дев'ятнадцятий статті 11 виключено на підставі Закону №2229-VIII від 07.12.2017}

веде в установленому законодавством порядку облік та узагальнює випадки дискримінації за ознакою статі та насильства за ознакою статі та вносить пропозиції щодо їх усунення;

{Абзац двадцятий статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює співпрацю з міжнародними організаціями, відповідними органами зарубіжних країн з питань статусу жінок та дотримання міжнародних стандартів рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Абзац двадцять перший статті 11 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 12. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування

{Назва статті 12 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції:

забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей, запобігання та протидію насильству за ознакою статі;

{Абзац другий частини першої статті 12 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснюють виконання загальнодержавних та регіональних програм з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац третій частини першої статті 12 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

створюють умови для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків;

забезпечують доступні соціально-побутові послуги, включаючи догляд за малолітніми дітьми, організацію дошкільного виховання та забезпечення дитячого дозвілля;

провадять просвітницьку діяльність з питань гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац шостий частини першої статті 12 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

співпрацюють з громадськими об'єднаннями та іноземними неурядовими організаціями щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац сьомий частини першої статті 12 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

подають пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац восьмий частини першої статті 12 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснюють збір і поширення інформації про насильство за ознакою статі, а також про загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;

{Статтю 12 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

беруть участь у підготовці фахівців з питань реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Статтю 12 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

сприяють науковим розробкам у сфері гендерних досліджень;

дотримуються принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у своїй діяльності;

здійснюють позитивні дії.

В органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування визначається уповноважена особа (координатор) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Частина друга статті 12 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Виконання обов'язків уповноваженої особи (координатора) покладається на одного із заступників міністра, заступника керівника іншого органу виконавчої влади.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть утворювати консультативно-дорадчі органи, призначати радників з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Частина четверта статті 12 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

З метою здійснення координації діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також забезпечення здійснення таких заходів у місцевих державних адміністраціях визначаються відповідальні структурні підрозділи, а в сільських, селищних, міських та районних у містах (у разі їх створення) радах – відповідальні виконавчі органи.

{Частина п'ята статті 12 в редакції Закону №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 13. Повноваження уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування

{Назва статті 13 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Уповноважені особи (координатори), на яких покладено функції щодо забезпечення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, у межах своїх повноважень організують роботу відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в напрямі:

{Абзац перший статті 13 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

урахування принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у відповідній сфері діяльності;

проведення аналізу стану забезпечення гендерної рівності та вивчення доцільності застосування позитивних дій з метою подолання асиметрії, дисбалансу, що складаються на відповідній території чи в галузі;

координації заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі та моніторингу їх реалізації на місцевому рівні;

{Статтю 13 доповнено новим абзацом згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

співробітництва з громадськими об'єднаннями та іноземними неурядовими організаціями, узагальнення інформації, яка надходить від них щодо моніторингу стану дотримання рівності жінок і чоловіків, си-

туації у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, та спільного вироблення шляхів усунення дискримінації за ознакою статі;

{Абзац п'ятий статті 13 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснення постійної інформаційно-пропагандистської діяльності щодо ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі;

вжиття заходів, спрямованих на формування ґендерної культури населення;

організації прийому громадян з питань дискримінації за ознакою статі;

розгляду та аналізу звернень громадян з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також з питань вчинення насильства за ознакою статі, вивчення причин, що його зумовлюють, та повідомлення про них правоохоронним органам згідно із законодавством;

{Абзац дев'ятий статті 13 в редакції Закону №2229-VIII від 07.12.2017}

навчання працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань ґендерної проблематики, спрямованого на розвиток відповідних навичок під час реалізації функцій і завдань у цій сфері, надання допомоги та захисту постраждалим особам;

{Абзац десятий статті 13 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

вжиття заходів щодо усунення проявів дискримінації за ознакою статі.

Стаття 13-1. Повноваження центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі

Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечують надання безоплатної правової допомоги постраждалим особам у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу», у тому числі на базі загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб.

{Закон доповнено статтею 13-1 згідно із Законом №2229-VIII (2229-19) від 07.12.2017}

Стаття 13-2. Повноваження загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб

Загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб у межах своїх повноважень здійснюють:

прийом і розгляд заяв постраждалих осіб або їхніх представників про отримання допомоги, зокрема соціальних послуг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

інформування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про виявлення факту насильства за ознакою статі за наявності добровільної поінформованої згоди постраждалих осіб, крім випадків вчинення насильства стосовно дітей та недієздатних осіб або виявлення актів насильства кримінального характеру, коли така згода не вимагається; у разі виявлення факту вчинення насильства за ознакою статі стосовно дітей – інформування не пізніше однієї доби служби у справах дітей та уповноважених підрозділів органів Національної поліції України;

оцінку потреб постраждалих осіб;

надання постраждалим особам повної та вичерпної інформації про їхні права і можливості щодо отримання ними дієвої допомоги;

надання, відповідно до компетенції, постраждалим особам соціальних послуг, медичної, соціальної, психологічної допомоги на безоплатній основі, сприяння наданню правової допомоги, а також забезпечення тимчасового притулку для таких осіб та їхніх дітей у порядку, передбаченому законодавством;

інформування в установленому законодавством порядку місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування про осіб, яким надавалася допомога, та про результати її надання.

Спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб (крім кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей) утворюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства та діють на основі типових положень про спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей утворюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належить до сфери його управління та діє на основі положення, затвердженого цим органом.

Кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей є державною установою, що має територіальні відділення в усіх регіонах України.

{Закон доповнено статтею 13-2 згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 14. Права громадських об'єднань та іноземних неурядових організацій у забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобіганні та протидії насильству за ознакою статі

{Назва статті 14 в редакції Закону №2229-VIII від 07.12.2017}

Громадські об'єднання та іноземні неурядові організації можуть:

{Абзац перший статті 14 в редакції Закону №2229-VIII від 07.12.2017}

брати участь у розробці рішень, що приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац другий статті 14 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

брати участь у реалізації загальнодержавних та регіональних програм;

делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів, що створюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування;

проводити моніторинг з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац п'ятий статті 14 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

здійснювати іншу діяльність відповідно до свого статуту та законодавства України щодо забезпечення гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Абзац шостий статті 14 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Розділ III

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Стаття 15. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі

Рівні виборчі права та можливості жінок і чоловіків забезпечуються законодавством України.

Політичні партії, виборчі блоки під час висунення кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у відповідних виборчих списках.

Контроль за цією вимогою здійснюють виборчі комісії.

Стаття 16. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування

Призначення на державну службу та службу в органи місцевого самоврядування здійснюється з дотриманням представництва кандидатур кожної статі.

Дискримінація за ознакою статі при прийнятті на державну службу та службу в органи місцевого самоврядування і під час її проходження забороняється.

Керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити рівний доступ громадян до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування відповідно до кваліфікації і професійної підготовки незалежно від статі претендента.

Формування кадрового резерву для заміщення посад державних службовців і посад в органах місцевого самоврядування, просування їх по службі здійснюється із забезпеченням рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків.

Дозволяється застосування позитивних дій з метою досягнення збалансованого представництва жінок і чоловіків на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування з урахуванням категорій посад службовців.

Розділ IV

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Стаття 17. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї

Жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці.

Роботодавець зобов'язаний:

створювати умови праці, які дозволяли б жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі;

забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками;

здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці;

вживати заходів щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов праці;

вживати заходів щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі.

{Абзац шостий частини другої статті 17 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей.

Роботодавці можуть здійснювати позитивні дії, спрямовані на досягнення збалансованого співвідношення жінок і чоловіків у різних сферах трудової діяльності, а також серед різних категорій працівників.

Стаття 18. Забезпечення рівних можливостей під час укладання колективних договорів та угод

У разі колективно-договірного регулювання соціально-трудоких відносин до генеральної угоди, галузевих (міжгалузевих) і територіальних угод, колективних договорів включаються положення, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків.

{Частина перша статті 18 в редакції Закону №4719-VI від 17.05.2012}

При цьому колективні угоди (договори) мають передбачати:

покладання обов'язків уповноваженого з гендерних питань – радника керівника підприємства установи та організації, їх структурних підрозділів на одного з працівників на громадських засадах;

комплектування кадрами і просування працівників по роботі з дотриманням принципу надання переваги особі тієї статі, щодо якої в них існує дисбаланс;

усунення нерівності за її наявності в оплаті праці жінок і чоловіків як у різних галузях господарства, так і в одній галузі на базі загального соціального нормативу оплати праці в бюджетній та інших сферах, а також на основі професійної підготовки (перепідготовки) кадрів.

Стаття 19. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері підприємництва

Держава забезпечує жінкам і чоловікам рівні права та можливості у здійсненні підприємницької діяльності.

На державному та регіональному рівнях з урахуванням статистичних показників можуть здійснюватися позитивні дії для усунення дисбалансу в підприємницькій діяльності жінок і чоловіків шляхом заохочення підприємницької діяльності, надання пільгових кредитів, проведення бізнес-тренінгів та інших заходів.

Стаття 20. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері соціального захисту

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації рівною мірою враховують інтереси жінок і чоловіків під час здійснення заходів щодо їх соціального захисту.

Погіршення становища осіб будь-якої статі в разі застосування системи соціального страхування, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги є неприпустимим.

Розділ V

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ

ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СФЕРІ ОСВІТИ

ТА В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

{Назва розділу V із змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 21. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці

Держава забезпечує рівні права та можливості жінок і чоловіків у здобутті освіти.

Навчальні заклади забезпечують:

рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам;

підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка та спрямованих на формування ненасильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, поваги до людської гідності та статевої недоторканості;

{Абзац третій частини другої статті 21 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

виховання культури гендерної рівності, ненасильницької поведінки, взаємоповаги та рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків між жінками та чоловіками.

{Абзац четвертий частини другої статті 21 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Центральний орган виконавчої влади з питань освіти і науки забезпечує проведення експертизи навчальних програм, підручників та навчальних посібників для навчальних закладів щодо відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Частина третя статті 21 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

До навчальних програм вищих навчальних закладів, курсів перепідготовки кадрів включаються дисципліни, які вивчають питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, та факультативне вивчення правових засад гендерної рівності на основі гармонізації національного і міжнародного законодавства.

{Частина четверта статті 21 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 21-1. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у діяльності засобів масової інформації

Засоби масової інформації відповідно до законодавства сприяють недопущенню:

дискримінації за ознакою статі та насильства за ознакою статі;

поширення матеріалів, що відтворюють чи зміцнюють дискримінаційні уявлення про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, схвалюють або провокують дискримінацію за ознакою статі чи насильство за ознакою статі, включаючи сексуальне насильство.

Засоби масової інформації можуть ухвалювати кодекси професійної етики та інші корпоративні стандарти з метою запобігання насильству за ознакою статі, у тому числі всім формам насильства стосовно жінок, та виховання поваги до гідності кожної людини незалежно від статі.

{Закон доповнено статтею 21-1 згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Розділ V-1 ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Стаття 21-2. Запобігання насильству за ознакою статі

Заходи із запобігання насильству за ознакою статі здійснюються за такими напрямками:

вивчення ситуації та збір даних про факти насильства за ознакою статі;

проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення насильства за ознакою статі, а також ефектив-

ності законодавства у сфері запобігання та протидії такому насильству, практики його застосування;

проведення інформаційних кампаній щодо проявів насильства за ознакою статі, його наслідків, зокрема для дітей;

проведення у навчальних закладах інформаційно-просвітницьких заходів з питань запобігання та протидії насильству за ознакою статі, у тому числі стосовно дітей;

залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

організація і проведення спільних та спеціалізованих тренінгів і семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також для працівників правоохоронних органів і суддів;

організація і виконання програм для осіб, які вчинили насильство за ознакою статі, зокрема сексуальне насильство, у визначеному законодавством порядку.

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, враховують його непропорційний вплив на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, недієздатних осіб, осіб похилого віку, необхідність підтримки та захисту осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також наслідки такого насильства, що призводять до порушення прав людини та дискримінації за ознакою статі.

Вжиття будь-яких заходів у сфері запобігання насильству за ознакою статі здійснюється без дискримінації за будь-якою ознакою.

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, яким стало відомо про вчинення насильства за ознакою статі, зобов'язані невідкладно повідомити про це до місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України або до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей.

Стаття 21-3. Надання допомоги та захисту постраждалим особам

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, відповідно до компетенції забезпечують надання допомоги та захисту особам, які постраждали від такого насильства.

Надання допомоги та захисту постраждалим особам здійснюється за такими напрямками:

надання постраждалій особі інформації про її права та можливості їх реалізації зрозумілою їй мовою або через перекладача чи залучену третю особу, яка володіє мовою, зрозумілою для постраждалої особи;

забезпечення постраждалим особам доступу до спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб та отримання соціальних послуг, які вони надають;

надання, у разі потреби, тимчасового притулку для безпечного розміщення постраждалих осіб, особливо жінок з дітьми;

забезпечення постраждалим особам доступу до правосуддя та інших механізмів юридичного захисту, у тому числі шляхом надання безоплатної правової допомоги у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу»;

утворення цілодобового безоплатного кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей для забезпечення невідкладного реагування уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, визначених цим Законом, на випадки насильства за ознакою статі, надання консультацій щодо насильства за ознакою статі абонентам анонімно або з належним урахуванням вимог конфіденційності та захисту персональних даних;

надання кваліфікованих консультацій у разі вчинення насильства за ознакою статі з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом.

Допомога постраждалим особам надається за місцем звернення.

Надання допомоги постраждалій особі не залежить від звернення такої особи до правоохоронних органів чи до суду та від її участі у кримінальному або цивільному провадженні.

Стаття 21-4. Права постраждалих осіб

Постраждалі особи мають право на:

дієвий, ефективний та невідкладний захист у разі вчинення насильства, недопущення повторних випадків насильства;

звернення особисто або через свого представника до суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

отримання повної та вичерпної інформації від суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, щодо своїх прав, заходів і соціальних послуг, якими вони можуть скористатися;

безоплатне отримання відповідно до законодавства медичної, соціальної та психологічної допомоги, інших соціальних послуг;

безоплатну правову допомогу в порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу»;

повагу до честі та гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відома під час роботи з такими особами;

звернення до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника в порядку, передбаченому законом;

інші права, передбачені законодавством у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

Стаття 21-5. Обмежувальний припис стосовно кривдника

Постраждала особа або її представник, а в разі вчинення насильства за ознакою статі стосовно дитини – батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, а також орган опіки та піклування мають право звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника.

Обмежувальним приписом встановлюються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього таких обов'язків:

заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;

усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;

обмеження спілкування з постраждалою дитиною;

заборона наблизитися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;

заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;

заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків.

Обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців.

За заявою осіб, визначених частиною першою цієї статті, на підставі оцінки ризиків обмежувальний припис може бути продовжений судом на строк не більше шести місяців після закінчення строку, встановленого судовим рішенням згідно з частиною четвертою цієї статті.

Про видачу обмежувального припису кривднику суддя у встановлений законом строк інформує уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) постраждалої особи для взяття кривдника на профілактичний облік, а також районні, районні у містах Києві і Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад за місцем проживання (перебування) постраждалої особи.

Обмежувальний припис не може містити заходів, що обмежують право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання (перебування), якщо кривдником є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку на день видачі такого припису.

Порядок видачі судом обмежувального припису визначається Цивільним процесуальним кодексом України.

Постраждала особа може вимагати від кривдника компенсації її витрат на лікування, отримання консультацій або на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства, а також періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, у порядку, передбаченому законодавством.

У разі порушення кримінального провадження у зв'язку з вчиненням насильства за ознакою статі перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, або визнана винною у його вчиненні, а також порядок застосування таких заходів визначаються Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України.

Стаття 21-6. Взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи

Уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника на встановлений законодавством строк і проводить із ним профілактичну роботу.

Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника затверджується Міністерством внутрішніх справ України.

Стаття 21-7. Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі

Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, передбачає:

взаємне інформування не пізніше однієї доби про виявлені факти насильства за ознакою статі з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом;

реагування на факти вчинення насильства за ознакою статі відповідно до компетенції та з урахуванням оцінки ризиків, що загрожують постраждалій особі;

узгодження заходів реагування на випадки насильства за ознакою статі та надання дієвої допомоги постраждалим особам, що здійснюються різними суб'єктами;

розроблення та виконання відповідно до компетенції програм для кривдників;

розроблення програм запобігання та протидії насильству за ознакою статі відповідно до компетенції;

організацію здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі відповідно до компетенції;

обмін досвідом у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

скоординовану міжвідомчу підготовку фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

здійснення моніторингу дотримання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, звітують спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків про результати здійснення повноважень у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі у порядку, визначеному спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Стаття 21-8. Виконання програм для кривдників

Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Суб'єкт, відповідальний за виконання програм для кривдників, організовує та забезпечує проходження кривдниками таких програм.

Виконання програм для кривдників стосовно дітей-кривдників здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей.

З метою запобігання повторному вчиненню насильства за ознакою статі та забезпечення виконання програми для кривдника дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або в установу для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

Виконання програм для кривдників забезпечують фахівці, які пройшли відповідне навчання.

Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством.

Кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі.

У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття відповідних заходів.

Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму.

У разі притягнення кривдника, зокрема дитини-кривдника, до кримінальної відповідальності судом на нього може бути покладено обов'язок пройти пробачіну програму відповідно до пункту 4 частини другої статті 76 Кримінального кодексу України.

{Закон доповнено розділом V-1 згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Розділ VI

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Стаття 22. Оскарження дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань, насильства за ознакою статі

{Назва статті 22 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Особа, яка вважає, що стосовно неї було застосовано дискримінацію за ознакою статі чи вона стала об'єктом сексуальних домагань або постраждала від насильства за ознакою статі, має право звернутися зі скаргою до державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та/або до суду в порядку, визначеному законом.

{Частина перша статті 22 зі змінами, внесеними згідно із Законами №1263-VII від 13.05.2014, №2229-VIII від 07.12.2017}

Особи або групи осіб мають право надсилати повідомлення про порушення прав, гарантованих Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, до Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у разі, якщо вичерпані внутрішні засоби правового захисту або якщо застосування таких засобів захисту не виправдано затягується.

{Частина друга статті 22 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 23. Відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих унаслідок дискримінації за ознакою статі чи сексуальних домагань, насильства за ознакою статі

{Назва статті 23 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Особа має право на відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих їй унаслідок дискримінації за ознакою статі, сексуальних домагань чи інших актів насильства за ознакою статі. Моральна шкода

відшкодується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з їх розміром.

{Частина перша статті 23 зі змінами, внесеними згідно із Законом №2229-VIII від 07.12.2017}

Порядок відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих унаслідок дискримінації за ознакою статі, сексуальних домагань чи інших актів насильства за ознакою статі, визначається законом.

{Частина друга статті 23 зі змінами, внесеними згідно із Законами №1263-VII від 13.05.2014, №2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 24. Відповідальність за порушення законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Особи, винні в порушенні вимог законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно із законом.

Розділ VII ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2006 року.
2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк:
 - подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення до законів України змін, які впливають із цього Закону;
 - привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
 - забезпечити прийняття нормативно-правових актів, що впливають із цього Закону;
 - забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що суперечать вимогам цього Закону.

Зміст

Передмова	3
Вступ	18
Список основних скорочень	25
Розділ 1. Новели Загальної частини Кримінального кодексу України	26
1.1. Призначення покарання	26
1.2. Звільнення від покарання	40
1.3. Обмежувальні заходи	45
Розділ 2. Новели Особливої частини Кримінального кодексу України	53
2.1. Вбивство і ушкодження здоров'я	53
2.2. Домашнє насильство	68
2.3. Незаконне проведення аборту або стерилізації	82
2.4. Примушування до шлюбу	101
2.5. Зґвалтування	104
2.6. Сексуальне насильство	149
2.7. Примушування до вступу в статевий зв'язок	154
2.8. Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників	167
Додатки	171
Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами . . .	171
Резолюція Європейського Парламенту щодо нульової терпимості до каліцтва жіночих геніталій від 7 лютого 2018 року (FGM) (2017/2936 (RSP))	206
Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року №2229-VIII	213
Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року №2866-IV	259

Дудоров О. О., Хавронюк М. І.
**Відповідальність за домашнє насильство
і насильство за ознакою статі
(науково-практичний коментар новел
Кримінального кодексу України)**

Підписано до друку 18.12.2018. Формат 600х900 1/16
Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 18. Тираж 500 прим. Зам. 671.

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26, к. 27.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серія ДК № 2570 від 27.07.2006 р.

